

591166441

101 KØBENHAVNS
KOMMUNES
BIBLIOTEKER

Mag. 09.362 København Me

KØBENHAVNS KOMMUNE

DEN
BALTISKE Udstilling
MALMØ 1914

RHB

b
MEDDELELSER OM DE INSTITUTIONER
UNDER
KØBENHAVNS KOMMUNE

SOM DELTAGER I

DEN BALTISKE Udstilling
1914

SAMT FORTEGNELSE OVER DE Udstillede
Genstande og Afbildninger

KØBENHAVN

TRYKT HOS J. JØRGENSEN & Co. (IVAR JANTZEN).

1914

diag. 09.262 København die ex. 3

UDGIVET AF KØBENHAVNS KOMMUNE

INDHOLD

	Side
I. Det gamle København	1
II. Terrainets Benyttelse	12
III. Begravelsesvæsenet	23
IV. Københavns Opmaaling og Hovednivelement	40
V. Skolevæsenet	44
VI. Hospitalsvæsenet	58
VII. Forsørgelsesvæsenet	75
VIII. Kvægtorvet og Slagtehusene	93
IX. Kommunale Badeanstalter	99
X. Nødtørftsanstalter	101
XI. Brandvæsenet	103
XII. Vandforsyningen	113
XIII. Vej- og Kloakanlægene	125
XIII. Sporvejene	134
XV. Belysningsvæsenet	151
Fortegnelse over de udstillede Genstande og Afbildninger . .	171

Københavns Belejring 1536.

I. DET GAMLE KØBENHAVN

BLANDT de udstillede historiske Billeder ses det *ældste* *Prospekt* af København. Det forestiller Byen under Belejringen 1535—36 i den saakaldte Grevens Fejde. Man ser, nærmest ud mod Vandet, Københavns Slot med et svært, rundt Taarn med Kuppeltag, og ved Siden af det et andet højere Taarn, ud af hvilket rager en Stang med to hængte. Det var Stadens Vagttaarn ved Indløbet til Havnen, som paa Billedet ligger skjult bag Slottet. I den modsatte Ende af Byen ses det endnu tildels bevarede

Jermers Taarn, over hvilket en mægtig Fane vajer; til højre derfor Hanetaarnet, hvis Rester jævnedes med Jorden i 1878, og endelig Nørreport. Blandt Bygningerne inde i Byen lægger man særlig Mærke til Frue Kirkes høje Spir. Uden om Byen ligger Belejningshæren.

Ligeledes ses udstillet en Gengivelse af den *ældste Grundplan* af København, fra Tiden omkring 1600. Byens Befæstning — en Mur med en Jordvold bagved og en vandfyldt Grav foran — begynder ved Vandmølletaarnet, der stod midt i det nuværende Vartovs Gaard, som dengang var Grænsen mellem Land og Vand. Derfra gaar Vestervold forbi Vesterport til Jermers Taarn paa Hjørnet; saa kommer Nørrevold med Hanetaarnet og Nørreport, og endelig Østervold, der gik paa skraa hen over Rosenborggade og Aabenraa til nuværende Gothersgade, som den fulgte ned til Kongens Nytorv, hvor Østerport stod ude paa Torvet for Enden af Østergade. — Grundplanen er ikke helt korrekt, navnlig er Nørrevold trukket for langt ind i Byen, hvorved f. Eks. Sct. Petri Kirke er kommen til at ligge alt for nær ved Volden.

Paa de senere Planer og Prospekter vil man let kunne følge Byens Vækst og Udvikling op mod vor egen Tid. De skal derfor ikke beskrives enkeltvis her, men i Stedet skal vi forsøge at give et samlet Billede af Byen, som den var i gamle Dage. Vi vælger et Tidspunkt omkring ved 1650, da Kristian IV.s Virksomhed havde udvidet Byen ved en Række nye Anlæg, medens den ældre Tids Præg dog endnu i alt væsentligt var bevaret.

Hovedindgangen til den befæstede By var Vesterport, hvor Roskilde Landevej dengang som nu løb ind. Landevejen fulgte dog ikke som den nuværende den lige Linie mellem de to Byer, men bugtede sig

frem fra Landsby til Landsby. Udenfor Damhussøen gik den nordligere end den nye Vej, gennem Herstedvester; men mellem Damhussøen og København slog den et Sving mod Syd for at tage Valby med. Det blev saaledes ikke fra »Frederiksberg Bakke«, men fra »Valby Bakke«, man i de Dage fik det første Blik ind over Hovedstaden. Udsigten hindredes ikke af Trævækst; Søndermarken og Frederiksberg Have er først plantede langt senere, og hele Bakkedraget var i det 17. Aarhundrede en nøgen Aas.

En Dalsænkning paa omtrent halvanden Fjerdingsvejs Bredde skilte dette Bakkedrag fra Fæstningens Volde. I Sænkningens Bund blinkede som nu de tre Søer, hvis Vandflader endnu ikke var bleven regulerede til deres nuværende kunstige Form, men bredte sig frit og naturligt i Landskabet. Udenfor Søerne var der kun sparsomt bebygget. Nærmest under Bakken laa de tyve Hollændergaarde, der bar Navnet »Ny Amager« og blev Grundstammen i den senere Frederiksberg By. I Nærheden af Kallebodstrand stod den murede Galge, hvor Kongens, Byens og de fremmede Tyve blev hængte hver paa sin Bjælke, og ved Enden af Peblingsøen rejste sig den kongelige Ladegaards mægtige Bygninger, paa det Sted hvor Ladegaardens Navn endnu er bevaret. Ellers var Rummet uden for Søerne fyldt af jævne Marker: Valby Mark, Vester Fælled og Ladegaardsmarken.

Indenfor Søerne kom Forstædernes lave Huse og grønne Træer, og bag dem rejste Byens Volde sine græsklædte Skraaninger. Den gamle Murstensmur med sine Runddele og Taarne var paa Kristian IV.s Tid bleven skjult under opdyngede Jordvolde, — kun Jermers Taarn stod endnu yderst paa det skarpe Hjørne, med sin spidse Hat ragende op over Volden.

Den gamle Østervold langs nuværende Gothersgade var helt forsvundet, og i Stedet for den havde Kristian IV bygget den lange nye Østervold fra Nørreport ud til Kastellet. Paa den modsatte Side af Vesterport havde derimod Volden endnu samme Retning som under Belejringen 1536. Den gik til Hjørnet ved Vartov, hvor Kallebodstrand begyndte, drejede saa langs Stranden, ad nuværende Løngangsstræde, og endte paa Vandkunsten med et højt Krudttaarn. Herfra førte en bedækket Bro, den saakaldte Løngang, over til det befæstede Slot paa Holmen.

Op over de grønne Volde og de røde Teglstens-tage bag dem knejsede Byens Taarne og Spir, — mere fremtrædende end i vore Dage, fordi ingen høje Huse tog Synet fra dem. Op over dem alle ragede Vor Frue Kirkes kobbertakte Spir, hvis Fløjstang med den forgyldte Krone kunde ses i mange Miles Afstand. Sct. Petri Kirkes Spir var lavere og tækket med Skifer. Nikolaj Kirkes ældre Spir blæste ned i Kristian IV.s Tid, og i en Aarrække maatte Taarnet hjælpe sig med en lille kuppelformet Hat, indtil det smukke Spir, som i vor Tid er bleven genfremstillet, blev opført. Trinitatis Kirke blev indviet 1656; den bar et Spir midt paa sin høje Rygning, og for Enden af Kirken stod det brede Rundetaarn. Ogsaa Helligøjstes Kirke bar et Spir, og i Nærheden af det saas Toppen af Raadhustaarnet paa Gammeltorv. Til højre i Billedet optaarnede sig de vældige Murmasser af Københavns Slot, sammentrængte paa en lille Ø inde paa den nuværende Slotsholm og kronede af et mægtigt kobbertakt Taarn; og ved Siden af dette saas de fire sammenslyngede Lindorme, der danner Børsens Spir. Længst til venstre løftede Rosenborg sine fine Gavle og gennembrudte Spir op over Havens grønne Træer, og i

Nærheden heraf viste den gamle Nørreport sit ejendommelige Spir, en Pyramide besat fra øverst til nederst med Rækker af mindre Spir og Kviste som Lysene paa et Juletræ. — Paa Kristianshavn var ingen Taarne at se. Vor Frelsers Kirke med sit ejendommelige Spir blev først fuldendt i det følgende Aarhundrede.

Inden for Voldene laa Byen med sine krogede Gader, med aabne stinkende Rendestene, med daarlig, ujævn Brolægning, der dog de fleste Steder var skjult under et godt fasttrampet Lag af Fejeskarn og Affald, med smalle Fortove, der i Reglen var belemrede med alle Slags Udskur, Kælderhalse og Trappefremspring, hist og her med en Afvisersten paa Gadehjørnet til at beskytte Husene mod Paa-kørsel. Efter Solnedgang henlaa Gaderne i Mørke; thi selv den første sparsomme Gadebelysning med Tranlamper var ved Midten af det 17. Aarhundrede endnu ikke paataenkt. Gadernes Navne maatte man selv gætte sig til, og Husnumre var endnu ikke opfundne. Men til Gengæld kunde man glæde sig over Bygningernes brogede og maleriske Ydre, over de snurrige Trapper, Karnapper og Svalegange, over de udskaarne Bjælkehoveder, Indskrifterne over Porte og Døre og de frit hængende Skilte, der symbolsk antydede Beboernes Virksomhed eller Husets Navn.

Gennem Vesterport kom man ad Vestergade ned til *Gammeltorv*, Byens oprindelige Midtpunkt og længe dens eneste aabne Plads. Amagertorv var dengang som nu kun en lidt bredere Gadestrækning; Højbroplads, Graabrødretorv og Kultorvet var bebyggede, og Hauserplads og Kongens Nytorv er først senere bleven anlagte.

Midt mellem Gammeltorv og det nuværende Nytorv stod, indtil Ildebranden 1795, Byens *Raadhus*.

Foran dette stod Fontænen, omtrent som den ses endnu; bagved var der Rettersted eller Galge med tilhørende Træhest og Kag.

Nygade blev, ligesom Frederiksberggade, først anlagt efter Branden 1728, og Vejen op ad »Strøget« gik derfor gennem Klædeboderne (den nederste Del af Skindergade) og Skoboderne (Skovbogade) til *Vimmelskaftet*. Her og paa *Amagertorv* var Byens egentlige Forretningskvarter, hvor der allerede den Gang var en stærk Færdsel paa Gaden, og hvor mange fornemme Folk havde deres Gaarde. En særlig smuk Type paa en saadan Borgergaard fra den Tid kan endnu ses i Den kongelige Porcelænsfabriks Gaard, Amagertorv Nr. 6, der væsentlig har samme Udseende, som da den i 1616 blev opført af Borgmester Mathias Hansen.

Nuværende Højbroplads var tæt bebygget med store Huse, og de Stræder, som løb fra Amagertorv ned til Højbro — Højbrostræde og Store Færgestræde — hørte til Byens livligste Forretningsstrøg. De forsvandt efter Ildebranden 1795. Ogsaa *Østergade* hørte til Forretningskvarteret, om end ikke i saa høj Grad som i vore Dage. Den havde samme Bredde, som den har endnu, og var altsaa efter de Tidens Forhold en anselig Gade. Her havde bl. a. den rige Handelsmand Rentemester Henrik Müller sin Gaard, der længe stod uforandret som »Efter-slægtselskabets« Skole; og paa Hjørnet ud mod Amagertorv laa Byens fineste Hotel, »Store Lækkerbid-sken«, der tilhørte Byen og havde Københavns Vaaben som Skilt over Indgan gen.

Paa *Købmagergade* og i Egnen omkring den havde mange af Tidens Stormænd deres Gaarde. Den nuværende Postgaard er saaledes en gammel Adelsgaard, der bl. a. har tilhørt Griffenfeldt. Ogsaa

Korfitz Ulfeldt, Kai Lykke, Hannibal Sehested o. fl. havde deres Gaarde paa eller ved Købmagergade.

Men tæt op ad disse fornemme Gader med de rige Borgerhuse og de rummelige Adelsgaarde laa de snævre Stræder og Gange, i hvilke Fattigfolk boede. Nu er de næsten alle forsvundne, selv deres Navne eksisterer ikke mere. Straks indenfor Vesterport traf man en Vrimmel af dem: Sct. Klemensstræderne, Helligkorsstræde, Vombadstuestræde o. m. fl. De forsvandt alle i den store Ildebrand 1728, hvorefter den nye Hovedgade, Frederiksberggade, blev anlagt hen over Brandtomterne. Paa begge Sider af Østergade laa lignende Fattigkvarterer, dels omkring Nikolaj Kirkegaard, hvor endnu Smedens Gang og den smalle Del af Holmens Gade giver en Forestilling om, hvorledes Byens Gader paa den Tid saa ud, dels bagved Hovedvagten, hvor nu en lille Stump af Pistolstræde er den eneste Levning fra Fortiden, efterat Peder Madsens Gang, Diderik Badskærs Gang osv. er forsvundne. Men forøvrigt fandtes saadanne Gange spredt omkring i alle Byens Kvarterer.

Gadebredden var ringe. Endnu er Smedens Gang kun ca. 8 Fod, Pistolstræde ca. 9 Fod, Holmsgade og Integade ca. 15 Fod, og ved Udgravning af gamle Fundamenter har det vist sig, at mange andre Gader ligeledes kun havde en Bredde af 14—15 Fod.¹⁾ Men »Gangene«, der bugtede sig gennem Porte og mellem Bagbygninger, var ofte endnu smallere. De fleste Bygninger i disse Gyder og Smøger var »Vaaninger« eller »Boder«, kun faa iblandt dem fortjente Navn af Huse eller Gaarde.

---

¹⁾ Til Sammenligning kan anføres, at den nye Frederiksborggade er 80 Fod bred.

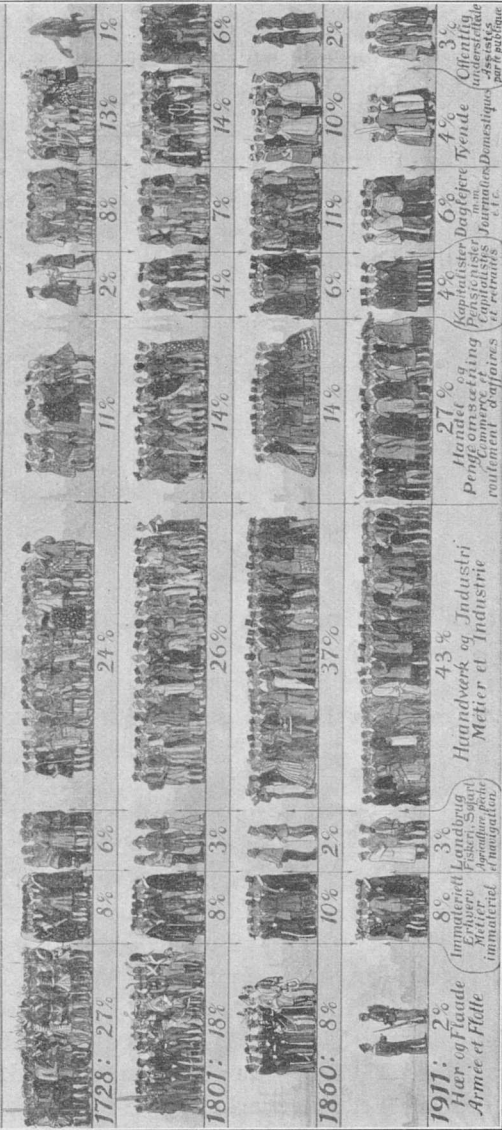
Bygningerne var som Regel kun et eller to Stokværk, undertiden endnu med lerklinede Vægge, ellers »murede mellem Stolper« som Bindingsværk. — Det var i det hele en Ejendommelighed ved den Tids By, i Modsætning til vor egen, at Bebyggelsen var fordelt saa overmaade ujævnt over Byens Grund. Smaafolk boede mellem Baghuse og Plankeværker i snævre Gyder, hvor knap en Vogn kunde komme igennem, medens de velhavende ødslede med Plads til deres store Gaarde med tilhørende Haver og vidtløftige Udbygninger. Den sociale Lagdeling prægede Husenes Ydre tydeligere og skarpere end nutildags.

Som en Fæstning for sig inde i Fæstningen laa *Slotsholmen*, omgivet af Kanaler med Vindebroer over og med den befæstede Løngang. Og midt inde paa denne Holm, bag et tredie Sæt af Grave og endnu en Vindebro, laa *Københavns Slot*. Pladsen var snæver derinde paa den inderste lille Holm, og Slottets Bygninger opfyldte den ganske. Ydermurene rejste sig brat op af Slotsgraven, og den lille femkantede Gaardsplads var som en dyb Brønd mellem Bygningerne. Kongen boede ikke saa rummeligt og bekvemt som mange af hans Undersaatter.

De fleste andre Bygninger paa *Slotsholmen* skyldes Kristian IV, saaledes Børsen, Tøjhuset, Provianthuset og det store røde Bryghus, der endnu staar yderst paa Hjørnet med sit svære Tag og sine mange Luger i Gavlen. Kristian IV byggede ogsaa Knippelsbro, medens Langebro først kom til i 1686. Paa »Havfruegrunden«, lidt sønden for Knippelsbro, stod *Københavns Vartegn*, en Søjle med Leda og Svanen paa Toppen.

Kristianshavn var dengang kun en lille Ø, ikke stort større end *Slotsholmen*. *Bremerholm*, nu *Gammelholm*, var Datidens Orlogsværft, fyldt af store

KØBENHAVNS BEFOLKNING DELT I ERHVERVSGRUPPER *La population de København 1728-1911*
divisée en groupes de métier

Magasinbygninger og Værksteder. Kongens Nytorv var en aaben Plads, der skæmtvis kaldtes for Halandsaas, og hinsides den var der kun sparsom Bebyggelse. Hele Amalienborgkvarteret blev først anlagt et Aarhundrede senere; men *Nybodershusene* laa som en lille Landsby udenfor Hovedstaden, og til venstre for dem stod den aldrig fuldførte Kirke *Sct. Anna Rotunda*.

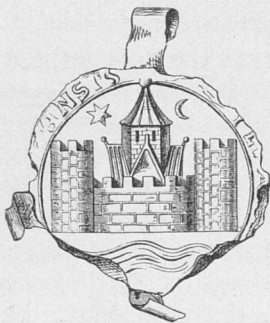
Helt udenfor Østerport, ved Enden af Sortedamssø, laa *Vartov Hospital*, der var opført som en lille Fæstning med Volde og Grave. Sammen med Ravensborg Skanse og Ladegaarden skulde den have dannet en ydre Befæstning om Hovedstaden, som dog aldrig blev fuldført.

Et Blik paa Grundplanen fra c. 1750 viser, hvorledes Rummet inden for Voldene nu begynder at fyldes. Den nye »Frederiksstad« indtager Pladsen mellem Kongens Nytorv og Kastellet, og ved store Opfyldninger er der skaffet fast Land fra Vartov til Langebro. Ogsaa paa Kristianshavn er Fastlandsdannelsen i fuld Gang, og Fæstningsværkerne er ført i en stor Bue gennem aabent Vand helt ud til Toldboden. — Endnu et Aarhundrede senere, efter 1850, er Voldenes Ramme blevet Byen for snæver, og den stærke Bebyggelse ude i Forstæderne, som i Løbet af de næste Decennier helt skulde forandre Byens Fysiognomi, er allerede i fuld Gang.

Københavns Indbyggerantal ved Aar 1650 kan sættes til c. 25,000. Efter Enevældens Indførelse i 1660 steg Folketallet stærkt, og i 1680-erne naaede det til omtrent 60,000. Den store Pesttid 1710—12

bragte Tallet ned til højest 44,000, men derefter gik det atter rask opad. Da den første Folketælling i Danmark afholdtes 1769, havde Hovedstaden 92,571 Indbyggere. I 1801 var Tallet 100,975.

Københavns ældste Segl 1296.

II. TERRAINETS BENYTTELSE

1. UDVIKLINGEN AF BEBYGGELSES- FORHOLDENE I KØBENHAVN

FØR 400 Aar siden — med et Indbyggerantal af 10 000 — bestod Københavns Bebyggelse endnu overvejende af Træ- og Lerhuse med Straatag. Først fra Aaret 1520 kræves det, at Huse, som ligger ud mod Gade, skal være af Bindingsværk. Der fandtes da endnu større Haver inden for Voldene.

Ved Aar 1600 var Bindingsværkshuset med 2 Etager — Gavlen vendende mod Gaden — den fremherskende Hustype.

Byen strakte sig mod Nord kun til Gothersgade, men i 1606, da der begyndte at blive Mangel paa Byggegrunde inden for Bygrænsen, erhvervede Kristian IV et stort Areal, ialt 29 Haver, Nord for Byen og forøgede derved dennes Grund til det dobbelte. Paa det nye Areal blev bl. a. 1625 anlagt Rosenborg Have, der saaledes er Byens ældste Park.

Voldanlægene omkring de nyindlemmede Bydele fuldførtes i 1667. Disse Volde, der i 1714 blev beplantede, og som i halvandet Aarhundrede kom til at spille en meget stor Rolle i Borgernes Friluftsliv, fik en afgørende Betydning for Bebyggelsens Udvikling, idet de forhindrede Byens Udvidelse mod Landsiden.

Ved Aar 1700 fandtes inden for Voldene en stærkt sammentrængt Bebyggelse med talrige Gader saa snævre, at de ikke kunde passeres af Vogne. Samtidig var al Bebyggelsen paa Arealet mellem Voldene og Søerne nedbrudt af Hensyn til Byens Forsvar. Uden for Søerne fandtes en Del herskabelige Landsteder.

Først efter 1700 begyndte i København Indretningen af flere Boliger i samme Hus.

Gade- og Bebyggelsesforholdene i den indre By blev ved to store Ildebrande i det attende Aarhundrede underkastet store Forandringer. I 1728 brændte $\frac{2}{5}$ af Byen, ialt 69 Gader. Mange snævre Gader blev udvidede og regulerede, og de nye Huse opførtes af Bindingsværk med 2 eller 3 Etager. Ved Branden i 1795 brændte igen $\frac{1}{4}$ af Byen, ialt 55 Gader. Mange Gader blev da atter regulerede, og flere offentlige Pladser blev udlagte. De nyopførte Bygninger var af Grundmur, gennemgaaende 1 Etage højere end før Branden, altsaa paa 3 eller 4 Etager.

Samtidig med at Pladsmangelen indenfor Voldene stadig tiltog, forøgedes Vanskelighederne ved at bygge uden for samme, idet Demarkationsgrænsen, der havde ligget lidt uden for Søerne, i 1810 flyttedes helt ud til Jagtvejen, ca. 2 km uden for Voldene. Paa hele Arealet mellem Voldene og nævnte Grænse maatte kun opføres midlertidige 1 Etages Bygninger, der skulde nedrives i Tilfælde af Krig. Naar hertil kom, at Byportene lukkedes tidligt om Aftenen, er det forstaaeligt, at man foretrak at bo inden for Voldene, og at Bebyggelsen her skød i Vejret, da den ikke kunde udvide sig i nogen anden Retning.

Kun godt et Hundrede Aar efter, at Københavns Borgere havde boet i Enfamiliehuse, var det nu blevet Reglen, at Husene indeholdt Bolig for 8—10 Familier.

Da Demarkationsgrænsen i 1852 flyttedes ind til Søerne, paabegyndtes der — efter den i den indre By opstaaede Sædvane — lige uden for Søerne en meget uheldig Forstadsbebyggelse med 5—6 Etages Huse.

Kolera-Aaret 1853 fik for saa vidt Indflydelse paa Bebyggelsen, som Epidemien gav Anledning til Opførelsen af forskellige lavere og mere frit beliggende Arbejderboliger.

København fik sin første Byggelov i 1857, men hverken denne eller de senere Love hindrede Opførelsen af de 6 Etages Beboelseshuse, ligesom de ej heller hindrede Beboelse i Kældere.

Ved Lov af 1867 vedtoges Sløjfningen af Voldene paa Strækningen fra Langebro til Citadellet samt Ophævelse af Demarkationsservituten paa Arealet mellem Voldene og Søerne, og i 1870 overtog Kommunen hele denne Del af Fæstningsterrainet. Voldsløjfningen paabegyndtes i 1872, og i Aarene 1875 til 1895 anlagdes Boulevarderne og Parkerne, hvilke sidste ifølge Overenskomsten med Staten skulde have en samlet Størrelse paa mindst 24 ha.

I Anledning af Bebyggelsen af Fæstningsterrainet indførtes ved Tillæg af 1875 til Byggelov af 1871 første Gang Bestemmelser, der gjorde den frie Vinduesafstand afhængig af Hushøjderne.

Den sidste Byggelov er af 1889 og nu ret forældet. En ny har i mange Aar været under Udarbejdelse.

Af de store Arealer uden for Søerne har store Dele i sin Tid tilhørt Kommunen, som ved Salget i Begyndelsen af forrige Aarhundrede havde paalagt saadanne Servitutter, at man nu har været i Stand til med Hensyn til Gadeudlæg, Byggehøjder m. m. at stille Krav ud over, hvad Byggeloven berettiger Magistraten til.

I den ydre Bydel Nordvest for Søerne laa de af Militæret fra gammel Tid benyttede ca. 170 ha store Fælledearealer, om hvis delvise Frigørelse der i 1893 opnaaedes Overenskomst. Paa Arealer af Blegdams- og Østerfælled er derefter anlagt en Folke- og Idræts-park paa ca. 65 ha.

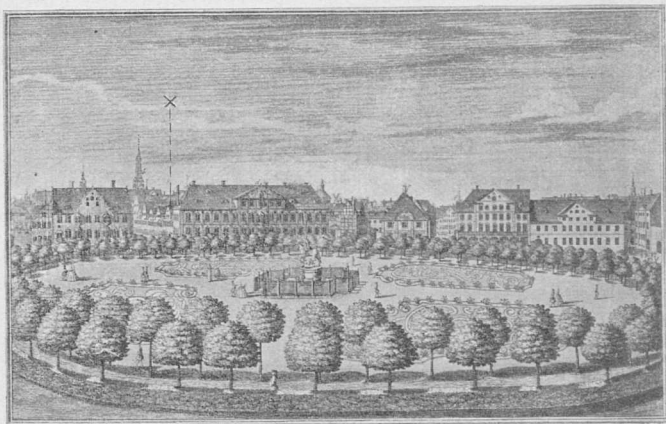
Den vigtigste Begivenhed i Byens nyere Historie maa vistnok siges at være den i Aarene 1901 og 1902 skete Indlemmelse af de tilgrænsende store Landdistrikter Brønshøj, Vanløse og Sundbyerne. Byens Areal, der ved Aarhundredets Begyndelse udgjorde ca. 23 km², forøgedes derved med ca. 46 km² til ca. 69 km².

Forinden Indlemmelsen havde Københavns Kommune ved Køb erhvervet store Arealer her, dels for, uafhængig af Byggelovene, at kunne være Herre over Bebyggelsen, dels vel ogsaa for at faa Indflydelse paa Grundpriserne og eventuelt drage Nytte af Værdistigningen. Ogsaa efter Indlemmelsen har Kommunen foretaget Køb af Arealer og ejer nu — som det ses af det udstillede Kort — betydelige tildels sammenhængende Arealer.

Der har af disse Arealer fundet enkelte Salg Sted til Arbejderbyggeforeninger uden væsentlig Fortjeneste for Kommunen, men med Tilbagekøbsret efter længere Tids Forløb (60—80 Aar).

Imidlertid er de i privat Eje værende Arealer langt de overvejende, og det er af den største Betydning for Byens Fremtid, at Bebyggelsen her bliver reguleret. Bygningsreglementerne for de indlemmede Distrikter indeholder — i Modsætning til Københavns Byggelov — Bestemmelser om, at en Byggegrunds ubegygede Areal skal forøges i Forhold til Bygningens Højde, saaledes at f. Eks. et 5 Etages Hus kun maa indtage ca. $\frac{1}{3}$ af Bygge-

grundens Størrelse, medens i den indre By en Bygning uanset Højden maa indtage $\frac{3}{4}$ af Grundens Størrelse. Imidlertid kan hverken Kravet om det store ubebyggede Areal eller om, at Vejanlæggene skal approberes af Magistraten, forhindre, at der opføres høje Huse eller Fabrikker i Villakvarterer eller sker andet til Skade for en god Ordning af de fremtidige Bebyggelses- og Beboelsesforhold.

Kongens Nytorv 1760.

Det har imidlertid vist sig, at vedkommende Grundejere, Byggeforeninger, Konsortier eller andre, som giver sig af med Grundudstyknings, har en stadig voksende Forstaaelse af Betydningen af, at der sikres ordnede Forhold. Som Regel opnaas der, samtidig med Vejapprobationen, Overenskomst med vedkommende Ejere om en passende Servitutbelæggelse af Areal. Man har ogsaa som Regel opnaaet vederlagsfrit at faa udlagt Areal til bredere Færdselsveje, Boulevarder og mindre aabne Pladser imod, at der indrømmes Dispensation med Hensyn til Anlæg af de

Kongens Nytorv 1870.

Kongens Nytorv 1914.

Alle tre Billeder set mod Hjørnet af Østergade.

mere underordnede Veje i en ringere Bredde end krævet i Bygningsreglementerne. Der er endog afgivet større Parkarealer imod, at Kommunen yder Laan til Vej- og Kloakanlæg.

Naar bortses fra de ved eksisterende eller fremtidige Hovedveje liggende Parceller, paa hvilke der sædvanlig tillades noget højere og tættere Bebyggelse, gaar den almindeligst benyttede Servitut ud paa bl. a. at begrænse Bebyggelsen til et enkelt Hus til højest to Familier paa hver Parcel, at kun $\frac{1}{3}$ af Grunden maa bebygges, at Handels- og Fabriksvirksomhed etc. er forbudt, idet dog Butikshandel tillades paa enkelte nærmere betegnede Parceller.

Efter Parcelstørrelserne, der som Regel varierer mellem 1200 m² og 300 m², vil man da faa en Maksimums-Befolkningstæthed af 100—300 Indbyggere pr. ha sammenlignet med 600—1200 Indbyggere pr. ha i den indre By.

Efter Voldenes Nedbrydning har Befolkningmængden i den ældste Del af den indre By forøvrigt været i en stadig Aftagen, fra 114 000 i 1860 til 60 000 i 1911, samtidig med, at Byens hele Befolkningmængde er tiltaget fra 155 000 til 462 000.

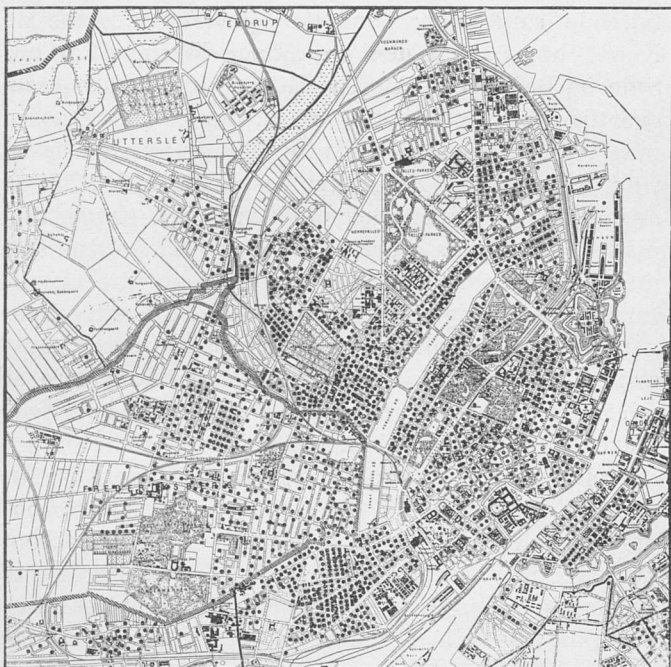
Der maa desuden siges at være foregaaet en Bevægelse i Retning af forbedrede Boligforhold. I 1880 levede saaledes 4,9 % af Befolkningen i Kælderboliger, medens dette Tal i 1906 var gaaet ned til 2,1 %. I 1880 udgjorde Antallet af Etværelses Lejligheder 16,8 % af samtlige Beboelseslejligheder, medens Tallet i 1911 (for det gamle København) var gaaet ned til 10,7 %.

Denne stadige Forskydning til det bedre af Beboelsesforholdene i København findes yderligere be-lyst paa nogle af de paa Udstillingen ophængte statistiske Billeder.

2. GADE- OG BEBYGGELSESPLANER

For omtrent en Menneskealder siden opstod der, navnlig i England og Tyskland, en Bevægelse med det Maal for Øje at faa tilvejebragt bedre og smuk-

kere Gade- og Bebyggelsesplaner for Byerne, end det, man i saa Henseende hidtil havde slaaet sig til Taals med. Der var efterhaanden i de store Byer opstaaet en stærk Kritik over den Planløshed, hvor-

Beboelsestætheden i København 1911. Hver • angiver 300 Beboere.

med man i utallige Tilfælde var gaaet frem, og denne Kritik blev stærkere og stærkere. Man fik Øjet op for, hvad der næsten i hver By var gaaet tabt med Hensyn til at opnaa Skønhed og at udnytte de Muligheder i saa Henseende, som næsten altid er tilstede. Man saa, hvorledes man efterhaanden var kommen ind paa kun at respektere Færdsels-

hensyn og intet andet, Gadeplanerne var blevne banale, skematiske, prægede af Linealen.

Iblandt de første og betydeligste Forkæmpere for atter at gøre By-Planlægning til det, den tidligere havde været, nemlig en stor og næsten alt omfattende samt i næsten alle Forhold indgribende Kunst, bør nævnes den nu afdøde Wiener Camillo Sitte og Berlinereren Theodor Göcke, og som det første egentlige Udslag her tillands af den nye Bevægelse maa regnes den store offentlige Konkurrence i 1909, som Københavns Kommunalbestyrelse lod afholde angaaende Tilvejebringelse af Gade- og Bebyggelsesplaner for Byens ydre Distrikter. Disses Indlemmelse i Københavns Kommune var den ydre og naturlige Anledning til denne Konkurrence, efter hvilken det af Københavns Magistrat overdroges Stadsarkitekten og Stadsingeniøren i Forening videre at udarbejde Planerne efter de Principper, som var bleven anerkendte ved Præmieringen. Denne Konkurrence kan siges at have givet Stødet til lignende Konkurrencer i Aalborg og Randers. Senere har Københavns Kommune afholdt en offentlig Konkurrence i 1910 angaaende Planer for Bebyggelse af det gamle Banegaardsterrain i Forbindelse med Genopstilling af Frihedsstøtten. Det med 1ste Præmie belønnede Projekt, som i sine væsentligste Hovedtræk vil komme til Udførelse, vil paa denne Udstilling kunne tages i Øjesyn. Ligeledes udstilles som Eksempel paa Projekter til Ombygning af usunde Bydele den af Københavns Stadsarkitekt udarbejdede og af Kommunalbestyrelsen vedtagne Plan for Tilvejebringelse af en ny Færdselsaare fra Nørre Boulevard til Holmens Kanal. Desuden findes udstillet en af Stadsarkitekten og Stadsingeniøren udført Gade-

og Bebyggelsesplan for Kommunens Grunde mellem Jagtvejen og Tagensvej.

3. PARKER OG BEPLANTNINGER

Tidligere var Ledelsen af de herhen hørende Arbejder overdraget til en privat Gartner, der modtog et fast årligt Honorar herfor af Vej- og Kloakanlægene, men hvis Forhold til denne Institution iøvrigt var ret løst. Denne Ordning, der var lidet tilfredsstillende, blev imidlertid ændret i 1907, da der under Vej- og Kloakanlægene ansattes en særlig »Afdelingsgartner« som Leder af alle Arbejder vedrørende Byens Parker og Beplantninger.

Byens Udvikling har i Tidens Løb medført, at adskillige Arealer, der tidligere henlaa som beplantet Plads eller Parkareal, enten helt eller delvis er blevet indtaget til Bebyggelse. Til Erstatning herfor er der imidlertid udlagt nye og i de senere Aar ret betydelige Arealer, dels til større Parker og dels til mindre Haveanlæg og beplantede Pladser. Ligeledes er Plantningen af Allétræer paa Torve, Gader og Veje blevet udvidet betydeligt i de senere Aar. De større Park- og Haveanlæg indtager nu et Areal af c. 110 ha, hvoraf Fælledparken, der først er fuldført i Aar, er langt den største og er c. 65 ha. De mindre Anlæg og beplantede Pladser indtager et Areal af c. 7 ha og Kommunens Gartnerier c. 4 ha. Allétræernes Antal paa Gader og Veje er c. 13 000.

Med Hensyn til Forsyningen af de forskellige Anlæg med Planter var Forholdet tidligere ordnet saaledes, at Byen havde en mindre Planteskole, hvorfra nogle af de til Vejbeplantningerne nødvendige Allétræer kunde tages, men iøvrigt købte hele sit Forbrug af Planter hos private Gartnere.

I 1909—10 udvidedes Planteskolen betydeligt, og samtidig anlagde Byen sit eget Blomstergartneri, og herfra leveres nu i alt væsentligt de nødvendige Planter til de forskellige Anlægs Vedligeholdelse.

De udstillede Planer og Fotografier viser nogle af Byens Park- og Haveanlæg.

III. BEGRAVELSESVÆSENET

INDTIL Midten af det 18de Aarhundrede begravedes i København de fleste Lig paa de Kirkegaarde, der fandtes ved Kirkerne eller andet Steds inden for Stadens Volde, eller bisattes i Kirkerne eller Kirkekapellerne. Kun de militære Sogne og det mosaiske Trossamfund havde allerede den Gang Begravelsesplads uden for Fæstningsværkerne.

I Aaret 1757 blev et Stykke af Stadens Fælded uden for Nørreport indtaget til Assistens Kirkegaard for samtlige Kirkesogne i København, og samtidig blev en Del af de indenbys Kirkegaarde nedlagte. Andre bestod endnu i en kortere eller længere Aarrække, og først i 1851 blev det forbudt at nedsætte Lig paa nogen Kirkegaard inden for Københavns Volde.

Assistens Kirkegaarden blev delt imellem de forskellige Sogne, og hver Del administreredes af vedkommende Kirkeværge paa Kirkens Vegne, saaledes at Begravelsesvæsenet direkte var underlagt Kirkebestyrelserne. Denne Tilstand vedvarede uforandret indtil den 1. Januar 1861, da der ved Oprettelsen af et Begravelseskontor for Staden København under Magistratens Bestyrelse blev gjort det første Skridt til Begravelsesvæsenets Henlæggelse under Kommunen. Paa dette Kontor modtoges alle Bestillinger og alle

Indbetalinger vedrørende Begravelser paa Assistenskirkegaarden, og Kontoret fik Eneret paa Besørgelsen af Ligbrænding og Ligkørsel. Hvert Sogn beholdt dog fremdeles sin Del af Assistenskirkegaarden, og Begravelseskontoret maatte hver Maaned sende Afregning til de forskellige Kirkebestyrelser over de oppebaarne Indtægter.

Da det viste sig, at Assistenskirkegaarden ikke i Længden vilde være stor nok til at modtage Begravelserne fra den stærkt voksende Hovedstad, købte Kommunen i 1869 og de følgende Aar et Areal ved Valby, Vest for København, der udlagdes til Kirkegaard under Navnet »Vestre Kirkegaard« og toges i Brug i 1870. Denne Kirkegaard udstykkedes ikke imellem Sognene, men benyttedes som Fælleskirkegaard for disse; i de første 10 Aar dog kun til Frijordsbegravelser.

Da Ulemperne ved Kirkegaardenes spredte Administration bestandig blev mere følelige, nedsatte Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet i 1875 en Kommission til at tage en Omordning af de københavnske Kirkegaardsforhold under Overvejelse og fremkomme med Forslag desangaaende. Resultatet heraf blev, at der i Henhold til kgl. Resolution af 22. December 1879 meddeltes Approbation paa en Omordning af Kirkegaardsforholdene og Begravelsesvæsenet i København, af hvis vigtigste Bestemmelser følgende skal anføres:

»Fra 1. Januar 1880 overgaar Bestyrelsen af alle Anliggender vedrørende Kirkegaardene og Begravelsesvæsenet i København til en Kommission, bestaaende af vedkommende Borgmester som Formand, Stadens tvende Provster og to af Kommunalbestyrelsen valgte lønnede Medlemmer; fra samme Tidspunkt

ophører Nørrebros Assistenskirkegaards Udstykning mellem Kirkerne saavel som de enkelte Kirkers Deltagelse i denne Kirkegaards Bestyrelse.

Fra 1. Januar 1880 tilfalder alle Indtægter af Begravelsesvæsenet og Kirkegaardene Københavns Kommune, som derimod ogsaa afholder alle Udgifter ved samme, overensstemmende med det for hvert Aar efter de for Kommunen gældende Regler vedtagne Budget. Kommunen forpligter sig til aarlig at udrede til Fordeling mellem de københavnske Kirker en Sum af 21,000 Kr., samt desuden 6,000 Kr. aarlig, der bliver at oplægge til en fælles Fond for Kirkerne under Bestyrelse af den før nævnte Kommission. Kirke- og Undervisningsministeriet har den afgørende Bestemmelse af disse Beløbs Fordeling mellem Kirkerne.

Ny Vestre Kirkegaard, der ikke udstykkes mellem Sognene, men paa hvilken der kan indrømmes afvigende Trossamfund særskilte Begravelsespladser, bliver Kommunens Ejendom, hvilket saaledes ogsaa navnlig skal gælde, naar Arealet med Kirke- og Undervisningsministeriets Samtykke til sin Tid gives anden Anvendelse end som Begravelsesplads. Det samme gælder om nye Kirkegaardsarealer, som senere maatte erhverves saavel som de Dele af Nørrebros Assistenskirkegaard, der er solgte med det Vilkaar, at de i sin Tid skal falde tilbage til Kommunen.«

I de her anførte Bestemmelser er der senere foretaget den Ændring, at de to af Kommunalbestyrelsen valgte Medlemmer af Bestyrelseskommissionen er gaaede over til at være ulønnede, og samtidig er Tilsynet med og Ledelsen af samtlige Kirkegaarde overdraget Chefen for Begravelseskontoret, der derefter benævnes Direktør for Begravelsesvæsenet.

Efter Indlemmelsen i Københavns Kommune af forskellige omliggende Distrikter er Brønshøj og Sundby Kirkegaard overtagne af Københavns Begravelsesvæsen fra 1. Juni 1903, hvorved det i den kgl. Resolution af 22. December 1879 nævnte Tilskud til Kirkerne er blevet forøget med et aarligt Beløb til Kirkerne i de indlemmede Distrikter.

En ny Kirkegaard Nord for Byen blev anlagt og taget i Brug i 1903 under Navnet »Bispebjerg Kirkegaard«.

Fra 1. April 1913 har Begravelsesvæsenet overtaget det af Forening for Ligbrænding i 1906 byggede Krematorium ved Bispebjerg Kirkegaard, hvorefter dette drives af Begravelsesvæsenet som kommunal Institution.

DE ENKELTE KIRKEGAARDE

Assistens Kirkegaard. Den første Del af denne Kirkegaard blev taget i Brug i Aaret 1760. Den er senere flere Gange blevet udvidet og indtager nu et Areal af ca. 21 ha.

Paa Grund af Kirkegaardens stykkevise Tilbliven og navnlig af, at de i denne lodtagende Kirker lige indtil 1880 administrerede hver sin Del deraf, er den ikke anlagt eller i Tidens Løb formet efter nogen samlet Plan. Herpaa har man efterhaanden, og navnlig efter at hele Kirkegaarden blev lagt under Begravelsesvæsenets Administration, søgt at bøde ved Gennembrydning og Anlæg af Gangstier, ved Beplantning o. s. v. Arealet er ikke drænet. Jordbunden er temmelig leret, dog de fleste Steder stærkt muldblandet dybt ned paa Grund af den ofte gentagne Nedsætning af Lig og den deraf fremkaldte dybe Bearbejdning og Opblanding af Jorden.

Paa Kirkegaarden findes en i 1868 opført Kapelbygning indeholdende 2 Kapelsale, 2 Ligrum, Venteværelse m. m.

Paa Assistens Kirkegaard maa ikke nedsættes Lig længer end til Udgangen af Aaret 1960, saaledes at Arealet efter Aaret 1980 kan anvendes paa anden Maade.

Paa den ældre Del af Kirkegaarden findes en Mængde smukke og kunstnerisk udførte Monumenter, navnlig stammende fra Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, ligesom et betydeligt Antal fremragende Mænd og Kvinder i Tidens Løb her har fundet deres sidste Hvilested.

Vestre Kirkegaard blev taget i Brug i Aaret 1870. Den er senere flere Gange blevet udvidet ved tilkøbte Arealer, men tillige er der afhændet Dele af den, dels til Jernbaneanlæg, dels til Kirkegaarde for Mosaik Trossamfund og for Katolsk Menighed. Den indtager nu et Areal af ca. 48 ha. Kirkegaarden ligger paa et ret højt, mod Øst svagt skraanende Terrain. Jordbunden bestaar af Ler, ofte mer eller mindre blandet med Sand og Sten. Hele Arealet er drænet i ca. 3 Meters Dybde. Vandledninger, der staar i Forbindelse med Byens Vandforsyning, er indlagt over hele Kirkegaarden og forsynet med et stort Antal Opstandere med Taphaner til Publikums Brug. Kirkegaarden er inddelt efter lige Linier; dog findes der foran Hovedkapellet et større friere Parti med en lille Sø, hvis Skraaninger er beplantede med smukke Naaletræer i et stort Antal Arter. Tæt herved findes et ret betydeligt og rigt beplantet Stenhøjsanlæg. Beplantning saavel med Løv- som med Naaletræer er anvendt i stor Udstrækning over hele Kirkegaarden, navnlig findes der en fortrinlig og rigt varieret Allébeplantning. Nogle Dele af Kirke-

gaarden har en mere skovagtig Karakter, fremkaldt ved, at alle forsømte Linie- og Frijordsgrave bliver beplantede med Træer, baade Løv- og Naaletræer. Naar et paa denne Maade bevokset Kvarter tages i Brug paany til Begravelser, bliver der foretaget en grundig Udhugning, hvorved kun de bedste og største Træ-Eksemplarer bliver bibeholdte.

Paa Kirkegaarden findes 3 Kapelbygninger, en i 1892 opført, der indeholder 1 større og 2 mindre Kapelsale, Ligrum, Venteværelser m. m., samt 2 henholdsvis i 1906 og 1912 opførte, hver med en Kapelsal foruden de øvrige fornødne Lokaler.

Paa Vestre Kirkegaard kan sælges Gravsteder indtil Aaret 2100.

Bispebjerg Kirkegaard blev taget i Brug i 1903. Den indtager et Areal af ca. 31 ha. Kirkegaarden er højt og frit beliggende og Undergrunden bestaar af for Størstedelen ret stærkt sand- og kalkblandet Ler. Hele Arealet er drænet i ca. 3 Meters Dybde, og der er indlagt Vandledninger fra Byens Vandværk. Alle Hovedvejene er makadamiserede og forsynede med Rendestene samt delvis beplantede med Allétræer. Paa Kirkegaarden er opført en interimistisk Kapelbygning af Træ med 1 større og 2 mindre Kapelsale, Ligrum o. s. v. samt 2 andre Kapelbygninger hver med en Kapelsal m. m. Ved Kirkegaardens Hovedindgang er bygget et stilfuldt Portparti, med Bygninger ved begge Sider, indeholdende Kontor, Inspektørbolig, en Opsynsbetjentbolig, Folkestuer, Stald m. m.

Paa Bispebjerg Kirkegaard kan sælges Gravsteder indtil Aaret 2150.

Brønshøj Kirkegaard er beliggende omkring Brønshøj Kirke. Kirkegaarden er ca. 2,5 ha stor; den er ikke drænet, men ligger højt og med en ret tør

Undergrund. Den var forinden Indlemmelsen Kirkegaard for Brønshøj Sogn og benyttes ogsaa fremdeles væsentlig til Begravelse af Personer, der er bosiddende eller afgaar ved Døden i dette Sogn.

Sundby Kirkegaard ligger i Sundby paa Øen Amager. Den er flere Gange udvidet og omfatter nu ca. 3 ha. Jordbunden er fugtig paa Grund af den lave Beliggenhed. Dræning er ikke foretaget. Den var tidligere Sognekirkegaard for Sundby Sogn og benyttes efter Indlemmelsen ogsaa fremdeles som Begravelsesplads for Beboerne og hvem der afgaar ved Døden i Sundby og det derfra udskilte Nathanaels Sogn. Paa de to sidstnævnte Kirkegaarde kan der sælges Gravsteder indtil Aaret 2003.

Foruden disse Kirkegaarde, der hører under det kommunale Begravelsesvæsen, findes følgende Kirkegaarde i København:

Holmens Kirkegaard paa Østerbro, der er anlagt 1666. Den er Begravelsesplads for Beboerne i Holmens Sogn og for Søværnets faste Personale. Den er ca. 5,5 ha stor.

Garnisons Kirkegaard ligeledes paa Østerbro, er anlagt 1711. Den er Begravelsesplads for Beboerne i Garnisons Sogn og for Militære, der hører til Garnisons og Citadellets Sogne. Den er ca. 5 ha stor.

Frelzers Sogns Kirkegaard paa Øen Amager, er anlagt 1790.

De tre sidstnævnte er mindre Kirkegaarde, der administreres af vedkommende Kirkebestyrelser. Paa de to militære Kirkegaarde maa der ikke finde Begravelser Sted ud over Aaret 1947.

Katolsk Kirkegaard er anlagt i 1888 paa et af Begravelsesvæsenet købt Areal ved Vestre Kirkegaard. Den er ca. 1 ha stor og ejes og administreres af Katolsk Menighed.

Mosaisk Kirkegaard. Det mosaiske Trossamfund ejer 2 Kirkegaarde, en ældre paa Nørrebro, der er anlagt i 1694 og indtager et Areal af ca. 1,3 ha, og en i 1889 anlagt ved Siden af Katolsk Kirkegaard, der er ca. 4 ha stor.

BEGRAVELSERS UDFØRELSE

Ethvert Dødsfald i København skal anmeldes paa Begravelsesvæsenets Kontor senest 2 Dage forinden Begravelsen. Her afleveres den af Lægen udstedte Dødsattest, og hver Uge fremsendes de indkomne Dødsattester til Stads lægen.

Kontoret udsteder ved Dødsfaldets Anmeldelse en Kapelseddel, hvorefter Liget i Rustvogn føres ud til Kapellet paa den Kirkegaard, hvor Begravelsen skal finde Sted, eller, naar Begravelsen skal foregaa fra en Kirke, til vedkommende Kirkes Ligkapel.

Intet Lig maa uden særlig Tilladelse henstaa i nogen Kirke eller noget Kapel ud over 7 Dage fra Dødsdagen, denne medregnet. Saadan Tilladelse gives kun, naar Udsættelsen sker til en Hverdag, med Undtagelse af 2den Jule-, Paaske- og Pinsedag.

Kistens Højde maa ikke overstige 75 cm; for hver cm, som dette Maal overstiges, betales 50 Øre.

Enhver Grav skal være 3 Alen (ca. 2 m) dyb eller dybere i Forhold til Kistens Højde, saaledes at intet Lig maa have mindre end 2 Alen (1,25 m) Jord over sig. Naar der sættes 2 Lig ovenpaa hinanden, gøres Graven ca. 4 Alen (2,5 m) dyb.

Jordfæstelsen foregaa i de fleste Tilfælde i Kirkegaardskapellet, undertiden i en Kirke eller i et Hospitalskapel. Jordfæstelsen af enhver til Folkekirken hørende Person skal foregaa under Medvirken af en af Folkekirkens Gejstlige, med mindre vedkommende

forud ved en i Testamentform affattet Erklæring har tilkendegivet, at hans eller hendes Lig skal jordfæstes uden gejstlig Medvirken. I saa Tilfælde foretages ikke Jordpaakastelse, men det er tilladt, at der bedes et Fadervor ved Graven og afsynges Salmer af Følget.

For Benyttelsen af Kirkegaardskapellerne betales for store Kapeller 12 Kr., for smaa Kapeller 4 Kr. Ved Frijordsbegravelser er Kapellet gratis. Orgelspil og Korsang kan bestilles paa Begravelsesvæsenets Kontor. Taksten herfor er: Orgelspil 6 Kr., Korsang 12, 16 eller 20 Kr., eftersom der ønskes 4, 6 eller 8 Stemmer. Ved Vestre og Bispebjerg Kirkegaarde er ansat faste Organister. Paa de andre Kirkegaarde besørges Organisttjenesten af den Kirkes Organist, i hvis Sogn den afdøde var hjemmehørende. Ligeledes besørges altid Korsangen af den Kantor, i hvis Sogn den afdøde var hjemmehørende.

LIGBÆRING OG LIGVOGNSKØRSEL

Begravelsesvæsenet har Eneret paa Ligbæring og Ligvognskørsel i Staden København. Til Besørgelse af Ligbærertjenesten haves 30 fast ansatte og 6 Reserve-Ligbærere. De er uniformerede med langskødet stort Frakke med Snoredistinktioner og Sølvskilt med Byens Vaaben samt høj Hat. Taksten for Benyttelse af Ligbærere er fra 3 Kr. til 28 Kr. efter Begravelsens Art og efter Omfanget af den Tjeneste, der ønskes udførst af dem. I mange Tilfælde benyttes ikke Ligbærere, men Liget bæres til Graven af Følget.

Transporten af Liget fra Hjemmet eller Hospitalet til Ligkapellet besørges i Almindelighed med Rustvogn af den Snedker, hos hvem Kisten er købt.

Ligvogn benyttes som oftest kun ved Begravelser, der foregaar i en Kirke, til at føre Liget fra denne til Kirkegaarden. Begravelsesvæsenet har 2 Klasser af Ligvogne. For Benyttelsen af 1. Klasses Ligvogn betales 30 Kr., for 2. Klasses 12 eller 8 Kr. efter Gravstedets Art.

GRAVSTEDER

Ethvert Lig skal henligge urørt i Jorden i mindst 20 Aar, hvorfor ethvert Gravsted, naar der skal begravnes deri, skal købes eller fornyes for mindst dette Tidsrum. Et Familiegravsted kan ogsaa straks købes for et længere Tidsrum, og Betalingen beregnes da i Forhold til den for 20 Aar fastsatte Takst, men med stigende Rabat i Forhold til Aaremaalets Længde.

De i det følgende angivne Betalinger for Jord til Gravsteder gælder alle for en Tid af 20 Aar.

Der findes følgende Klasser af Gravsteder.

Familiegravsteder. 1ste Klasses koster 90 Kr. for Plads til 2 Lig, 180 Kr. for Plads til 4 Lig o. s. v.; 2den Klasses koster 30 Kr. for Plads til 2 Lig, 60 Kr. for Plads til 4 Lig o. s. v. Et Familiegravsted til 2 Lig, hvori der kan begravnes i dobbelt Dybde (2 Lig ovenpaa hinanden), er 2,5 m langt og 1,2 m bredt. Et Familiegravsted til 4 Lig i dobbelt Dybde er 2,5 m langt og 2,5 m bredt.

For Gravens Gravning og Tilkastning betales i 1ste Klasses Familiegravsteder for en Voksen 10 Kr., for et Barn 5 Kr.; i 2den Klasses for en Voksen 5 Kr., for et Barn 3 Kr. Dobbelt Dybde koster 50% mere.

Ved Køb af Familiegravsteder af 1ste Klasse kan vedkommende selv vælge Stedet paa de til denne Klasse Begravelser bestemte Kvarterer. Ved Køb af Familiegravsteder af 2den Klasse kan Stedet

ikke vælges, men maa tages i fortløbende Række med andre paa det Sted, hvor der paa det paa-gældende Tidspunkt begravnes i denne Klasse Gravsteder. Heri bestaar i det væsentligste Forskellen mellem 1ste og 2den Klasses Familiegravsteder.

Liniegravsteder. Et Liniegravsted koster 15 Kr. til en Voksen, 8 Kr. til et Barn under 12 Aar. Her begravnes i Rækkefølge og kun i enkelt Dybde. Hvert Lig nedsættes i sin særskilte Grav, der er adskilt fra de tilstødende Grave ved en Jordvæg af ca. 0,3 m Tykkelse. Et Liniegravsted kan ikke fornyes, naar de 20 Aar, i hvilket Liget skal henligge urørt, er forløbne. Liniegravene lægges i Dobbelttrække, adskilte ved ca. 1,2 m brede Gange. Der findes særlige Kvarterer for Voksne og for Børn. En Liniegrav til en Voksen er 2,5 m lang og 1,2 m bred, til et Barn 1,2 m lang og 1,2 m bred.

Frijordsgravsteder. Enhver, der ved Attest fra en Distriktsforstander kan godtgøre at være ubemidlet, kan faa Jord til Gravsted uden Betaling.

Belægningen af Kirkegaardene er i Hovedtrækene ordnet saaledes, at Familiegravsteder af 1ste Klasse lægges omkring Hovedkapellet og paa den mest fremtrædende Del af Kirkegården. Familiegravsteder af 2den Klasse, Liniegravsteder og Frijordsgravsteder lægges alle i samme Kvarterer afvekslende i Rækker af hver Art. Børnegravene lægges i Kvarterer for sig paa Grund af den mindre Størrelse.

NEDSÆTTELSE AF ASKEURNER

Almindelige Bestemmelser.

Paa de under Københavns Begravelsesvæsen hørende Kirkegaarde kan Urner eller Beholdere, der

indeholder Asken efter udført Ligbrænding, nedsættes i Jorden eller anbringes i Monumenter, Murværk eller lignende, hvor der er indrettet lukkede Rum hertil.

Askeurner kan nedsættes i Jorden saavel i enkelt som i dobbelt Dybde; i sidste Tilfælde kan de sættes i 2 Lag. Der skal altid være mindst 0,5 m Jord over en Askeurne.

Til hver Askeurne beregnes et Areal af ca. 0,5 m². Paa den Plads, hvor en Askeurne er nedsat, maa ikke nedsættes nogen ny Urne, forinden der er hengaaet mindst 10 Aar efter den forrige Urnes Nedsættelse.

De Askeurner, som nedsættes i Jorden, skal, hvad Form og Størrelse angaar, være godkendte af Begravelsesvæsenet, men Materialet kan, dog under Hensyn til fornøden Styrke, vælges frit. Naar Gravstedet hjemfalder, tilintetgøres paa Kirkegaarden de muligt tilbageblevne Rester af Askeurner og deres Indhold.

Paa Urnegravsteder, hvis Størrelse er under 1,5 m², maa kun plantes Roser eller lave Blomsterplanter samt en Kant af lav Buxbom, men ikke træagtige Planter. Ligsten eller Tavle kan anbringes, men maa ikke rage ud over Gravstedets Grænser. Forøvrigt er Urnegravsteder underkastet de samme Bestemmelser, som gælder for andre Gravsteder med Hensyn til Beplantning, Indhegning, Vedligeholdelse etc.

Monument, Murværk el. l. med Rum til Indsættelse af Askeurner maa ikke opføres, før detaljerede Tegninger og Beskrivelse har været forelagte Begravelsesvæsenets Bestyrelse og er blevet godkendte af denne. Jorden hertil skal erhverves for mindt 100 Aar frem i Tiden og betales efter de for Familiegravsteder af 1. Klasse gældende Takster.

Nedsættelsen af Askeurner i Familiegravsteder.

Askeurner kan nedsættes i Familiegravsteder, i hvilke der forud er nedsat eller senere ønskes nedsat Lig. Paa alle de kommunale Kirkegaardene kan ogsaa erhverves Familiegravsteder udelukkende til Nedsættelse af Urner. I et Gravsted paa f. Eks. 3 m² (8 Kv. Al.) vil være Plads til 6 Urner i enkelt Dybde, 12 i dobbelt Dybde. Askeurner, der nedsættes i ikke fuldt belagte Familiegravsteder, skal være af saa holdbart Materiale, at man kan forudsætte, at de ikke falder sammen, før Gravstedet hjemfalder.

Nedgravningen af en Askeurne betales i Familiegravsteder af 1. Klasse med 4 Kr. i enkelt Dybde, 6 Kr. i dobbelt Dybde; i Familiegravsteder af 2. Klasse med 2 Kr. i enkelt Dybde, 3 Kr. i dobbelt Dybde. Ved hver Urnes Nedsættelse skal Gravstedet fornyes mindst 10 Aar frem i Tiden.

Nedsættelsen af Askeurner i Liniegravsteder.

Paa alle Kirkegaardene kan Askeurner nedsættes i Linie mod en Betaling af 4 Kr. for hver. Gravstedet erhverves derved for 10 Aar, og er iøvrigt underkastet de samme Bestemmelser, som gælder for andre Liniegravsteder, dog med de Indskrænkninger med Hensyn til Beplantning, som fremgaar af foranstaaende almindelige Bestemmelser.

Nedsættelsen af Askeurner i Urnehaven.

Paa Bispebjerg Kirkegaard indrettes en Urnehave, i hvilken der kan erhverves Gravsted til Nedsættelse af en eller flere Urner. I disse Gravsteder maa ikke nedsættes ubrændte Lig, hverken af Voksne eller af Børn.

Jorden betales med 4 Kr. for hver Urne, der ønskes Plads til, og kan fornyes, naar de 10 Aar,

Urnen skal henstaa urørt, er forløbne. Jorden kan ogsaa straks købes for et længere Aaremaal; i saa Tilfælde beregnes en Moderation i Betalingen, som svarer til, hvad der gælder ved Køb af Familiegravsteder for en længere Aarrække.

Ved Køb af Jord til Nedsættelse i Tidens Løb af mere end een Urne beregnes Betalingen, saavel ved Købet som ved den senere Fornyelse, efter det Antal Urner, der er Plads til i Gravstedet ved Nedsættelse i dobbelt Dybde.

Nedgravning af en Urne betales her med 2 Kr. i enkelt Dybde, 3 Kr. i dobbelt Dybde.

Takster for Ligbrænding m. v.

Brændingen af et Lig af en Voksen betales med 65 Kr.; for Liget af en Person under 15 Aar betales 35 Kr. I denne Betaling er indbefattet Vederlag for Benyttelse af Krematoriets Sal samt, for de tidligere Medlemmer af Foreningen for Ligbrænding, som har erhvervet Ret hertil, Plads i Kolumbariet for Askeurnen i 20 Aar. For andre betales for en Urneplads i Kolumbariet 12 Kr. for de første 10 Aar. Ved Erhvervelsen af saadan Urneplads for længere Tid end 10 Aar beregnes en lignende Moderation i Betalingen som ved Køb af Familiegravsteder for en længere Aarrække. Naar der ved Ligbegængelse i Krematoriet ønskes Orgelspil, Korsang, Kandelabre eller Plantedekoration, betales for disse Ydelser efter de for Kapellerne paa Kirkegaardene gældende Takster.

BEPLANTNING OG VEDLIGEHODELSE AF GRAVSTEDER

Begravelsesvæsenet overtager Beplantning og aarlig Vedligeholdelse af Gravsteder paa alle de under

dette hørende Kirkegaarde. Paa Bispebjerg og Vestre Kirkegaarde maa Anlæg og Vedligeholdelse af Gravsteder kun foretages paa Kirkegaardens Foranstaltning eller af Gravstedsejeren selv, men ikke af private Plantører eller andre.

Begravelsesvæsenet overtager ligeledes Gravsteder saavel som de derpaa værende Monumenter, Indhegninger etc. til Vedligeholdelse for en længere Aarrække mod Indbetaling af et Beløb en Gang for alle. Betalingen beregnes da efter en bestemt Skala, saaledes at saavel Hovedsummen som Renterne benyttes til Vedligeholdelsen.

ANTAL AF BEGRAVELSER

I Aaret 1913 foretoges følgende Antal Begravelser paa københavnske Kirkegaarde.

		Familie			Fri- jord	Ialt
		1. Kl.	2. Kl.	Linie		
Assistens	Kirkegaard	586	—	—	—	586
Vestre	—	251	771	832	305	2159
Bispebjerg	—	18	353	1002	1062	2435
Brønshøj	—	—	42	34	4	80
Sundby	—	—	82	1	—	83
Holmens	—	—	—	—	—	264
Garnisons	—	—	—	—	—	245
Frelsers	—	—	—	—	—	170
Katolsk	—	—	—	—	—	67
Mosaik	—	—	—	—	—	75
Ligbrændinger	.....	—	—	—	—	160
Bisættelser	.....	—	—	—	—	7
Ialt...						<u>6331</u>

samt 297 Dødfødte.

BEGRAVELSESVÆSENETS STATUS

31. Marts 1913.

AKTIVER

Assistens Kirkegaard.....	203 984 Kr. 99 Øre
Vestre —	744 422 — 88 —
Sundby —	101 642 — 17 —
Bispebjerg —	563 078 — 08 —
Ligvognshus	6 000 — 00 —
Inventarium paa Kirkegaardene.	43 275 — 45 —
Inventar paa Kontoret	10 053 — 74 —
Ligvogne	12 832 — 00 —
Plantebeholdninger	54 394 — 60 —
Effekter tilh. Gravstedsfonden ..	202 409 — 29 —
Udestaaende Forskud.....	8 200 — 00 —
Kassebeholdning	46 791 — 49 —
	<hr/>
	1 997 084 Kr. 69 Øre

PASSIVER

Gæld til »Bikuben«.....	231 655 Kr. 18 Øre
— - Kirkefonden'	27 500 — 00 —
— - Statsanstalten for Livs-	
forsikring.....	337 666 — 10 —
Gæld vedrørende Sundby Kirke-	
gaard.....	37 008 — 21 —
Gæld til Statsanstalten for Livs-	
forsikring.....	127 437 — 54 —
Afgift til Kirkerne aarlig 23120 Kr.	
— - Kirkefondet — 6000 —	
	<hr/>
	29 120 Kr.
kapitaliseret.....	728 000 — 00 —
Gravstedsfonden.....	222 409 — 29 —
Legatfonden.....	÷ 9 435 — 95 —
Reservefonden.....	64 427 — 44 —
Kapitalformue.....	230 416 — 88 —
	<hr/>
	1 997 084 Kr. 69 Øre

Begravelsesvæsenets Regnskab for Aaret 1. April 1912—31. Marts 1913 udviste en Indtægt af 468 663 Kr. 11 Øre og en Udgift af 446 217 Kr. 11 Øre, saaledes at der fremkom et Driftoverskud af 22 446 Kr. som henlagdes til Reservefonden.

IV. KØBENHAVNS OPMAALING OG HOVEDNIVELLEMENT

DE ældste os bekendte Opmaalinger af Grunde i København findes antydet i Skøderne fra Midten af det 15. Aarhundrede. Senere gav Skatteansættelsen (Grundtaksten) Anledning til Opmaalinger og Beregninger af Grund-Arealer. Men først efter 1690, da Byen fik en *Stadskonduktør*, blev de enkelte Grunde, saavel de bebyggede som de ubebyggede, opmaalte og beregnede, thi da bestemtes det, at intet Skøde paa nogen Grund eller Ejendom »maa til Tinge passere«, uden at Stadskonduktøren har anført Grundens Maal og Areal.

Efter de store Ildebrande i 1728 og 1795 optoges Kort over de ødelagte Terrainer, nye Gadeplaner udfærdigedes, og Kort med Beskrivelse (Maalebrev) udarbejdedes over de enkelte Grunde, naar de paa ny skulde bebygges.

1742—1756 foretoges en Grundtakst-Opmaaling, der benyttedes som Grundlag ved Grundskatternes Ansættelser. Denne Opmaaling omfattede alle Grunde og Bygninger inden for Fæstningsværkerne.

Efterhaanden som Byen udvidede sig, blev Kortlægning — særlig af de til Bebyggelse bestemte Are-

aler — nødvendig; en Opmaaling af samtlige »udenbys« Grunde fandt Sted 1771 og 1796—97, men Kortene ansaas ikke for at være særlig gode, hvorfor man i 1817 besluttede at lade foretage en ny Opmaaling med Udfærdigelse af Kort, paa hvilke samtlige Bygninger, Haver, Agerland m. m. var viste og hver Ejendom betegnet med sit Matrikuls-Nummer. Kortene, der er smukt udførte, og paa hvilke samtlige Skellinier er anførte med Længdemaal, tjener endnu til Vejledning i Grænsespørgsmaal. Selve Optegnelserne fra Opmaalingen findes ikke opbevarede, hvorfor Kortene ikke kan konstrueres paany. I de følgende 40 Aar er der næppe foretaget større Opmaalinger; det var først omkring 1860, at Fæstningsterrainerne maalttes og at Kort udfærdigedes over Karreer i den gamle By i Anledning af Areal-skattens Beregning. Fra denne Tid udfærdigedes Planerne over de enkelte Grunde — saasom Maalebrev, Skatteberegnings- og Bebyggelses-Kort — med større Nøjagtighed end tidligere. Gadeplaner i stort Maalestoksforhold og med alle Detailler blev udfærdigede i hvert enkelt Tilfælde af ny Brolægning, Kloakarbejder o. s. v., og hver Gang blev Gaderne eller Pladserne maalte, uden at der dog var nogen Sammenhæng mellem Planerne over de til forskellige Tider opmaalte Terrainer.

Det skortede stadig paa sammenhængende Opmaalinger med Maaleoptegnelser til senere Konstruktioner. Først i Aarene 1886—88 blev i Sammenhæng opmaalt samtlige Gader og Pladser i den ældre Del af Byen — Terrainet indenfor Fæstningsværkerne —, dog uden at de i Gaderne eller paa Pladserne værende Objekter — saasom Brønde, Opstandere, Fortøve e. l. — medtoges. Gadenettet blev da tegnet — mest i Maalestoksforholdet 1 : 500. »Indmaden« eller

de enkelte Grunde med Bygninger blev indtegnede paa Gadenetsplanerne efter de Kort, der fandtes paa Stadskonduktørens Kontor. Disse Planer, der kaldes de Berggrenske Karréplaner efter Lederen af Arbejdet, udarbejdedes efter Opfordring fra Assurance-Selskaberne og var et privat Arbejde, der fik nogen Støtte af Kommunen. Planerne, der paa forskellig Maade har gjort god Nytte, var ikke udarbejdede paa Grundlag af nogen videnskabelig udført Triangulation og gør heller ikke Fordring paa særlig stor Nøjagtighed.

Større Arealer af de udenbys Grunde blev maalte 1893 og de følgende Aar i Anledning af Magelæg mellem Staten og Staden.

Kortlægning og Nivellering af disse Terrainer efterfulgtes af andre større Opmaalingsarbejder, hvilke blev ledede af Stadsingeniøren og Stadskonduktøren i Forening.

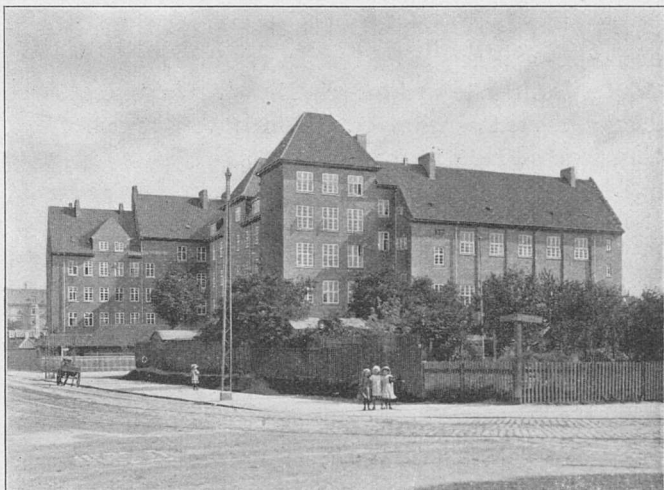
Da Indlemmelserne af store Naboterrainer fandt Sted Aar 1901—1902, maatte der i en Fart fremskaffes Kortmateriale over de indlemmede Distrikter. Opmaalingsarbejderne lededes ikke fra Kommunens Kontorer, men af Landinspektører; først i 1907 oprettedes et kommunalt Opmaalingskontor under Stadskonduktøren. — Alle Kommunens tekniske Afdelinger forsynes nu med Kortplaner fra dette Kontor, og Byens Nymaaling og Hovednivellement udføres herfra. Til Grund for Opmaalingen ligger en paa videnskabeligt Grundlag udført Triangulation (se det udstillede Triangulations Kort og Artiklen i Tidsskrift for Opmaalings- og Matrikulsvæsen). Jordpunkterne er fra de beregnede utilgængelige Punkter (Taarne, Spir, Skorstene o. s. v.) nedførte ved Fremskæring, Tilbageskæring, almindelig Nedførelses-Beregning o. s. v. De nedførte Punkter er forbundne ved Polygontræk,

og Punkter af lavere Orden bestemte. Alle Jordpunkter er markerede ved Cementblokke med indstøbte Jernrør, som for en Dels Vedkommende er dækkede med Jernkasser, desuden ved Jernrør med eller uden Plade foroven o. s. v.

Hovednivelementet er udførlig beskrevet i et dansk, et tysk og et engelsk Tidsskrift, hvortil henvises.

Kortene konstrueres i et stort Maalestoksforhold (t. Eks. 1 : 250) og paa Zinkplader, overtrukne med Tegnepapir, hvorefter de pantograferes og derefter mangfoldiggøres ved Fotoalgrafering, alle i samme Størrelse og i Maalestoksforhold 1 : 500, 1 : 1000 og 1 : 2000. Den aarlige Bevilling til alle disse Opmaalingss- og Nivelleringsarbejder har hidtil været 35 000 Kr.

Kommuneskolen paa Ny Carlsbergvej.

V. SKOLEVÆSENET

DET nuværende københavnske Borger- og Almueskolevæsens Ordning hviler paa Reglementet af 1814 og Anordningen af 1844. Ved denne sidste skabtes de Rammer, indenfor hvilke Skolevæsenet siden den Tid har udviklet sig. Det ny, der kom til ved denne Lejlighed, var nærmest en bedre Administration, idet man gik bort fra de enkelte Skolekommissioners selvstændige og derfor indbyrdes ret forskellige Foranstaltninger og over til en langt større Centralisation og dermed følgende Ensartethed. Af stor Betydning for Opnaaelsen af denne Ensartethed var det, at der oprettedes et Embede som administrerende Direktør for alle de Skoler, der sorterede under Skoledirektionen.

1. SKOLERNE OG DERES KLIENTEL

Anordningen af 1844 paabyder Oprettelsen af Betalingsskoler og Friskoler. Det almindelige skulde være, at der betaltes for Børnenes Undervisning i de Skoler, der vedligeholdtes paa Kommunens Regning; kun de Børn, hvis Forældre eller Værger erklærede sig saa trængende, at de ikke kunde betale, skulde optages i særegne Friskoler. Fattigvæsenets Børn henvistes til særlige Fattigskoler, der sorterede under Fattigvæsenet, for Undervisningens Vedkommende dog under den administrerende Direktør. Disse Fattigskoler opretholdtes til 1871, da Børnene henvistes til Kommunens almindelige Friskoler. Skolepengene i Betalingsskolerne ansattes til 16 Skilling, 24 Skilling, 32 Skilling om Maaneden i henholdsvis Forberedelses-, Aften- og Dagklasserne med nedsat Betaling for Søkende, og i Begyndelsen gik de fleste Børn i Betalingsskolerne., i 1855 f. Eks. 3 211 i Betalingsskolerne mod 1 271 i Friskolerne; men da man i dette Aar for at dække nogle af de forøgede Udgifter til Skolevæsenet forhøjede Skolepengene, blev Følgen den, at flere og flere Børn søgte til Friskolerne, og fra 1866 har der bestandig været flest Børn i disse. I Aaret 1912 var Forholdet det, at 15 289 Børn undervistes i Betalingsskolerne, 37 935 i Friskolerne. Ved Forandringerne 1876 blev Skolepengene sat til 1 Krone i alle Klasser. Forskydningen fra Betalingsskolerne til Friskolerne er ikke alene afhængig af Betalingen, men hænger i høj Grad sammen med, at Forskellen mellem Undervisningsplanerne i de to Skolearter er bleven mindre og mindre, og ved den sidste Plan af 1907 er der hverken Forskel i Timetal eller Fag.

Børneantallet i de offentlige Skoler har været sti-

gende siden 1844 ikke alene paa Grund af Befolkningens Tilvækst, men ogsaa paa Grund af en Forskydning fra Privatskolerne til de offentlige Skoler. Medens der 1844 bestod en Mængde ganske smaa Privatskoler (123 med under 100 Elever i hver), har disse, efterhaanden som Undervisningen i de offentlige Skoler blev bedre, og der stilledes større Krav til Skolernes Udstyrelse og Lærernes Kvalifikationer og dermed sammenhørende højere Lønning, været nødt til at gaa ind, da Forældrene hverken har kunnet eller villet udrede de derved nødvendiggjorte højere Skolepenge. De billige offentlige Skoler har her løst en vigtig Samfundsopgave, og da man i den senere Tid har været utilbøjelig til at forøge Betalingsskolernes Antal, har ogsaa vor Friskole skiftet Karakter og har nu mere Karakter af en Folkeskole end af en Almueskole. Fra 1. April 1915 er Forskellen mellem Kommunens Betalingsskoler og Friskoler ganske ophævet, idet alle Kommunens Skoler fra den Tid skal være Friskoler.

Et Par særlige Skoler skal endnu omtales. 1878 oprettedes der en Ekstraskole med Internat for 26 Drengene, »som unddrages Forældres eller Værgers Myndighed, fordi Børnene vedvarende gør sig skyldig i Skulkeri eller viser slet Opførsel«. 1909 oprettedes der en Dagarbejdsskole for 50 Drengene, i første Række for saadanne, der henvistes til den af Værgeraadene. I et Cirkulære fra Skoledirektøren af 1. November 1909 udtales: »Dens Bestemmelse er at værne svage Karakterer blandt Børnene mod Hovedstadens Fristelser og Farer, specielt saadanne Børn, som allerede har skejdet ud, om end i ringere Grad, og som Forældrene ikke evner at værne, skønt de i og for sig maa betragtes som ansvarsbevidste og ordentlige Mennesker, saa at det ikke maa anses

for nødvendigt eller tilraadeligt ganske at bryde Forbindelsen mellem Hjem og Børn«. — Børnene bor hjemme, men tilbringer Tiden fra 7 Morgen til 6 Aften paa Skolen og faar fuld Forplejning og Undervisning paa denne.

2. UNDERVISNINGEN

Medens man 1844 endnu som en Levning fra den indbyrdes Undervisnings Tid beholdt de store Forberedelsesklasser med indtil 100 Elever i hver og af Hensyn til de arbejdende Børn opretholdt Aftenklasserne, er Bestræbelserne gaaet ud paa at komme bort fra disse for Undervisningen uheldige Forhold. Efter at Elevantallet i Forberedelsesklasserne gentagne Gange var sat ned, ophævedes i 1876 ganske Forskellen mellem disse Klasser og de øvrige, hvad Elevantallet angaar. For Klassekvotientens Størrelse gælder nu følgende Bestemmelser;

1. Maksimum for en Klasses Elevantal ved Skoleaarets Begyndelse er 36 Elever.
2. Den gennemsnitlige Klassekvotient (i Normalklasserne) for samtlige Skoler fastsættes til omkring 31, dog saaledes, at Gennemsnitskvotienten for de enkelte Skolars Vedkommende ikke overstiger 32.

Aftenklasserne ophævedes allerede 1855, og siden den Tid foregaar Undervisningen kun i Dagklasser med et Hold Børn fra Kl. 8—1, med et andet i samme Lokale fra Kl. 1—6.

Medens de offentlige Skoler (de saakaldte Sogneskoler) før 1844 havde været smaa Skoler fordelte omkring i de forskellige Sogne, til Dels i lejede Lo-

kaler i private Huse, samlede man nu, efter at man havde ophævet Sognegrænserne, Børnene i større Skoler hver med sin Inspektør, og lidt efter lidt opførtes der særlige Skolebygninger for dem: 1847 Skolen i Sølvgade for Østre Betalingsskole, 1850 Skolen i Larslejstræde for Friskolen og 1852 Skolen i Suhmsgade for Vestre Betalingsskole.

Timetallet ansattes 1844 i Forberedelsesklassen til $3\frac{1}{2}$ Timer daglig, i Aftenklasserne til 3 Timer daglig (Lørdag fri), i Betalingsskolens Dagklasser til 4 Timer daglig og i Friskolens til 3 Timer daglig; i samtlige Dagklasser undervistes udenfor denne Tid i Sang og Gymnastik for Drengene og Haandarbejde for Pigerne.

Dette Timetal er gentagne Gange blevet forøget og udgør nu i samtlige Skoler: nederste Klasse 4 Timer, næstnederste $4\frac{1}{2}$ Timer, alle øvrige Klasser 5 Timer daglig.

Undervisningsfagene var 1844: Læsning, Religion, Skrivning, Regning, Retskrivning, Skriftlæsning og Geografi. I Betalingsskolerne lidt Fædrelandshistorie og Naturkundskab; desuden for Drengene Gymnastik og for Pigerne Haandarbejde. Efterhaanden som Timetallet forøgedes, tilstræbte man dels en fyldigere Undervisning i ovennævnte Fag, dels tilføjedes der ny Fag; saaledes indførtes Tegning som Fag i Drengebetalingsskolens øverste Klasser allerede 1846, i Friskolerne 1862. Ved den gennemgribende Forandring, som foretoges 1876, indførtes Naturhistorie, Naturlære og Verdenshistorie som Fag i Friskolerne, og i samtlige Skolers Afgangsklasser indførtes som ny Fag Tysk og Bogføring, ligesom der i Pigeklasserne indførtes Skræddersyning. — I 1894 revideredes Undervisningsplanen; der indførtes Gymnastik i Pigeskolen og Tegning i Pigeafgangsklassen. Paa den Tid bliver

Kravene om Indførelse af 2 ny Fag, nemlig Sløjd for Drengene og Husgerning for Pigerne, stærkere og stærkere; man tilbyder Drengene Sløjd som frivilligt Fag udenfor Undervisningstiden, og Husgerning indføres forsøgsvis i nogle af Pigeafgangsklasserne som obligatorisk Fag. Forsøgene faldt for begge Fags Vedkommende saa heldigt ud, at de stedse har vundet mere og mere Terrain og nu er indførte som obligatoriske i alle Skoler, hvor de lokale Forhold tillader det. 1896 indføres »ordnede Lege« som et Led i Gymnastikundervisningen.

For at bøde paa de Vanskeligheder, som er forbundet med i en stor By at drive Undervisningen i Botanik med Benyttelse af levende Materiale, blev der 1903 oprettet en botanisk Skolehave ved een af Skolerne, der skulde levere Materiale til Skolerne i saa stort Omfang som muligt; denne Foranstaltning har vist sig meget hensigtsmæssig, og der er senere i forskellige Bydele anlagt saadanne Haver i Forbindelse med ny opførte Skolebygninger.

Tidligere sad der omkring i de almindelige Skoler en Del Børn, som enten paa Grund af meget smaa Evner eller store Mangler ved Sans- eller Taleorganerne stod paa Grænsen af det abnorme og aldeles ikke kunde følge den almindelige Undervisning. Fra Aaret 1900 har man samlet saadanne Børn i særlige Klasser i de forskellige Bydele. Efter gennem disse Klasser at have høstet en Del Erfaring for, hvorledes saadanne Børn med størst Udbytte kunde undervises, har man siden 1913 samlet disse Klasser i en særlig Skole, *Værneskolen*, der har sin egen Inspektør. Skolen har 2 Afdelinger — een paa Vesterbro og een paa Nørrebro, — og de Børn, der bor langt fra disse Skoler, befordres fra og til Hjemmet med Kommunens Sporvogne.

Som tidligere omtalt har der fundet en saa stor Forskydning Sted fra Privatskolen til Kommuneskolen, at nu langt de fleste Børn søger denne Skole. Den 31. Marts 1913 stiller Forholdet sig saaledes:

I Kommunens Friskoler	60,5 %	
I Kommunens Betalingskoler	24,1 %	<hr/>
		84,6 %
I private Skoler uden Dimissionsret	5,3 %	
I private Skoler med Dimissionsret	10,1 %	

Følgen heraf er, at de ydre Undervisningsbetingelser er meget forskellige for de enkelte Børn i Skolerne; Side om Side kan her findes Børn fra forholdsvis velstillede Hjem og Børn fra de allerfattigste Hjem, hvor der maa lægges Beslag paa Barnets Arbejdskraft i al den Tid, det ikke tilbringer i Skolen. Det vil deraf ses, at det alene af den Grund er umuligt uden at gøre Uret til begge Sider at stille samme Krav til samtlige Børn, men hertil kommer Forskellen i Børns Evner og Modtagelighed for almindelig Skoleundervisning. For at hjælpe paa dette Forhold har der fra 1907 ved Siden af Hovedklasserne været oprettet »Hjælpeklasser med færre Elever i stadig Vekselvirkning med Hovedklasserne til Brug for de Elever, der ikke er i Stand til at følge med i disse«. Elevantallet i anden og tredie Hjælpeklasse holdes mellem 12 og 20, lavest i anden; i de øvrige Hjælpeklasser kan det variere mellem 20 og 25. Op-gaven for Hjælpeklasserne bliver forskellig, efter som Grunden til Børnenes Overflytning til disse er en forbigaaende (Sygdom, langsom Udvikling og deslige) eller en vedblivende (smaa Evner, meget daarlige Undervisningsbetingelser). I første Tilfælde skal Undervisningen i Hjælpeklasserne stræbe hen imod at føre Børnene tilbage til Hovedklasserne; i sidste

Tilfælde skal den stræbe hen imod at give Eleverne grundig Undervisning i et noget indskrænket Pensum.

Samtidig med Oprettelsen af Hjælpeklasserne indførtes der Mellemskoleundervisning »for særlig flinke ved en Prøve udvalgte Elever«. Efter bestaaet Mellemskoleeksamen gives der disse Elever Lejlighed til at tage Realeksamen, idet der oprettes det fornødne Antal Realklasser; de faa Elever, der har ønsket at gaa over i Gymnasiet, er hidindtil ved Kommunens Foranstaltning overført til de private højere Almen-skolers Gymnasium.

Den 31. Marts 1913 undervistes af Kommuneskolernes Børn:

45 879 i Normalklasser,
5 455 i Hjælpeklasserne,
386 i Værneklasserne,
1 734 i Mellemskoleklasserne,
192 i Realklasserne.
<hr/>
<u>53 646</u>

Fortsættelsesundervisning. Fra Efteraaret 1897 har der været indført frivillig Fortsættelsesundervisning i 6 Aftentimer om Ugen i Tiden fra 1. Oktober til 30. April, det første Aar kun for mandlige Elever mellem 14 og 20 Aar, de følgende Aar tillige for kvindelige Elever. 1909 ændredes Aldersgrænsen til 25 Aar. Der tilbydes for Øjeblikket Undervisning i følgende Fag: Dansk, Skrivning Regning, Engelsk, Tysk, Fransk, Matematik, Naturlære, Bogføring, samt for de kvindelige Elever: Husholdning og Madlavning, Maskinskrivning og Stenografi. Desuden gives der Eleverne Lejlighed til udenfor ovennævnte Undervisningstid at deltage i Sangundervisning.

3. HYGIEJNISKE FORANSTALTNINGER, KNYTTETDE TIL KOMMUNESKOLER

Brusebade. 1890 indrettedes der Baderum i 2 af Kommunens Skoler, og i alle siden den Tid opførte Skoler er saadanne indrettede; ogsaa i enkelte af de ældre er der indrettet Baderum, ligesom der er skaffet andre af de ældre Skoler Adgang til Benyttelse af kommunale Badeanstalter. Hvert Barn faar hver fjortende Dag et varmt Brusebad med efterfølgende kold Douche, og forud for Badet har Børnene Lejlighed til en omhyggelig Rensning af deres Fødder med Sæbe og Børste i særlige i Baderummet anbragte Kummer med varmt Vand.

Skolelæger. Siden 1900 er der ansat Skolelæger ved samtlige Kommuneskoler. »Skolelægen er Skolens Raadgiver i alle sanitære Spørgsmaal«. Skolelægen skal undersøge alle ny indskrevne Børn og opføre Resultatet af sin Undersøgelse paa en Blanket, der skal følge Barnet hele dets Skoletid og medbringes af Barnet, hver Gang det senere skal fremstilles for Skolelægen. Skolelægen skal møde 1 Gang hver Uge paa Skolen skiftevis Formiddag og Eftermiddag, og til den Tid kan Skolen henvise ethvert Barn til ham. Skolelægen skal ikke behandle Barnet, men give Anvisning paa, hvor det kan henvende sig i denne bestemte Anledning.

Sygeplejersker. Siden 1909 har der været ansat uddannede Sygeplejersker, som efter Skolelægens Henviisning skal rense Haaret paa skolesøgende Pigebørn, der er befængte med Utøj. Ved den enkelte Skole henvises saadanne Pigebørn af Lærerinden til Skolelægen, der medgiver Barnet en Meddelelse til

Hjemmet om, at Barnet har Utøj, og at det, dersom Hjemmet ikke selv indenfor en vis Tid kan faa dette fjernet, vil blive henvist til Sygeplejerskens Behandling.

En Særstilling indenfor de hygiejniske Foranstaltninger indtager *Friluftskolonierne* for svagelige Børn, fordi de opretholdes ved private Midler; men de støttes paa forskellig Maade af Kommunen, navnlig ved at Skolevæsenet betaler Lærerkrafterne ved den i de senere Aar til Kolonierne knyttede Undervisning. Den ene af disse Kolonier er nærmest indrettet med tyske Skovskoler som Forbillede, idet Børnene bor hjemme om Natten, men Morgen og Aften befordres til og fra Kolonierne med Sporvognene. I Kolonien opholder de sig hele Dagen og faar fuld og rigelig Forplejning samt et Par Timers Undervisning, helst i fri Luft. De andre Kolonier, som ligger længere borte fra Byen, er fuldstændige Internater. Kolonierne er i Virksomhed fra Midten af Maj til Midten af September og optager 2 Hold Børn (hvert i 2 Maaneder); der optages kun svagelige Børn, som henvises til dem af en Læge, som oftest paa Foranledning af Barnets Lærer eller Lærerinde.

4. PRIVATE HUMANE FORANSTALTNINGER, KNYTTED E TIL KOMMUNESKOLERNE OG FOR FLERES VEDKOMMENDE STØTTEDE AF KOMMUNEN

Den ældste af disse Foranstaltninger er *Ferieanbringelsen*, idet denne allerede begyndte i Koleraaaret 1853, da en enkelt Mand betalte for en Snes fattige Børns Ophold paa Landet i Sommerferien. En Komité med Skoledirektøren i Spidsen dannedes Aaret

efter, og denne rettede en Opfordring til Landboerne om at tage fattige Børn ud som Gæster i Sommerferien; samtidig fik Komiteen ved Henvendelse til Jernbanernes og Dampskibenes Bestyrelser udvirket, at Børnene kunde faa fri Rejse. Henvendelsen til Landboerne virkede godt, og i Aarenes Løb udviklede denne for Danmark ejendommelige Ordning sig til noget stort, saa at grumme mange Børn, i 1912 saaledes 18 400, fik Gavn og Glæde af Landboernes Gæstfrihed og den fri Rejse med Jernbaner og Dampskibe. I de senere Aar har man suppleret denne Udsendelse til private Folk ved navnlig for Drengenes Vedkommende at oprette Feriekolonier paa Højskoler, i Forsamlingshuse eller andre Steder, hvor man kunde leje Lokaler. Disse Feriekolonier oprettholdes navnlig af »Børnehjælpsdagen« og ved et mindre Tilskud fra Kommunen.

Bespisningen af fattige Skolebørn begyndte paa en lignende Maade som Ferieanbringelsen, idet en enkelt Mand i 1881 tilstillede Skoledirektøren 2 000 Kr. med Anmodning om at lade indkøbe Spisebiller til fattige Skolebørn. Dette gav Stødet til, at der under Skoledirektørens Forsæde dannedes en Komité med det Formaal at skaffe Mad til fattige Børn i Vintertiden; denne Virksomhed blev fra første Færd støttet af Kommunen ved, at der i alle de Skoler, hvor det kunde lade sig gøre, indrettedes Rum til Bespisning og indrømmedes frit Brændsel til Madens Tilberedning; i de senere Aar har Kommunalbestyrelsen bevilget stedse stigende Beløb til denne Skolebespisning i Friskolerne.

1884 stiftedes »Foreningen til trængende Skolebørns Beklædning« og 1889 Foreningen »Fattige Børns Fodbeklædning«. Formaalet for disse 2 Foreninger

ses af deres Navne; de søger begge at samle en Kreds, der gennem aarlige Bidrag vil støtte Foreningernes Formaal. De har begge i de senere Aar faaet nogen Støtte fra Legatmidler, der bestyres af Kommunalbestyrelsen.

Naar man ved en Omtale af Skolevæsenet ikke godt kan undlade at nævne disse Foranstaltninger, er det ikke alene, fordi Skolen er glad for paa saa mange Punkter at kunne hjælpe og glæde de fattige Børn, men det betragtes ogsaa med Skolemyndighedernes Billigelse som en Del af Lærerens Arbejde at finde de Børn, der er værdige og trængende til at modtage den tilbudte Hjælp, et Arbejde, som omfattes med Interesse og Kærlighed af den københavnske Lærerstand, der ikke alene ønsker at undervise de dem betroede Børn, men gerne vil være noget mere for Børnene, end Undervisningspligten byder.

5. SKOLEBYGNINGERNE

Der findes i København ialt 45 Kommuneskoler, i hvilke undervises ca. 54 000 Børn. De ældre Skoler i Byens indre Del er af højst forskellig Størrelse og mangler endnu for en stor Del saadanne moderne Bekvemmeligheder som Centralvarme, en rationel Ventilation m. m. Ved Opførelsen af de nyere Skoler har man tilstræbt at give disse en bestemt Størrelse, saaledes at der i hver Skole kan undervises ca. 1550 Børn, heraf Halvdelen om Formiddagen og Halvdelen om Eftermiddagen. Klassekvotienten er ca. 30. Drengene og Piger undervises i Klasser hver for sig og har hver sin Legeplads. Fællesundervisning finder saaledes ikke Sted. Undervisningen er obligatorisk fra Barnets 7. til dets 14. Aar.

De fleste af Københavns Kommuneskoler er op-

førte i 3 Etager foruden Kælder, andre har dog 4 Etager og Kælder, medens en enkelt, den nye Skole i Valby, er bygget som Pavillonskole saaledes, at den har 4 Pavilloner med 2 Etager og Kælder, endvidere Gymnastikhus med Skolebad samt en Bygning med Kontor, Værelser for Lærere og Lærerinder samt Funktionærholiger. Skolevæsenets Udvikling har i København som andetsteds medført større Krav om Plads paa forskellige Omraader, ligesom den Omstændighed, at der er tilkommet helt nye Undervisningsfag, har virket i samme Retning. I de nye Skoler findes saaledes 2 Gymnastiksale, en for Drengene og en for Piger, medens man før har nøjedes med en, da der lagdes mindre Vægt paa Gymnastikken. Endvidere findes der Skolekøkken, særligt Sløjdlokale, særligt Tegnerlokale samt særlige Lokaler for Undervisning i Naturfagene og Haandarbejde (Syning etc.). Da Børnene er under fast Lægetilsyn paa Skolen, har man fundet det nødvendigt i de nyere Skoler at indrette et Værelse, hvor den Læge, som tilser Skolen, kan undersøge Børnene, ligesom der i den nyeste Tid er tilkommet et særligt Værelse, i hvilket de af Børnene, for hvem dette er nødvendigt, underkastes Haarpleje ved en Sygeplejerske, der da kommer paa Skolen med visse Mellemrum for at røgte denne Gerning.

De nyere Skoler opføres stedse med Bolig for Inspektør, Viceinspektrice og Skolebetjent. Skolebade findes i 20 nyere Skoler. Om Sommeren gives der Svømmeundervisning for dem af Kommuneskolernes Børn, der søger en Skole nogenlunde nær ved en Strandbadeanstalt. I Tiden fra den 15. Maj til 15. September 1912 er der saaledes givet 253 280 Strandbade for Kommuneskolernes

Børn. Ligeledes findes Bepisningslokale i alle nye Friskoler, og i Aaret 1911—1912 er der bospist 10 600 Børn 3 Gange ugentlig. Det vil af de udstillede Fotografier og Modeller af københavnske Kommuneskoler fremgaa, hvorledes Skolebyggeriet har udviklet sig i de sidste 50 Aar. Der ligger saaledes ca. 25 Aar imellem Opførelsen af de 3 ved Modeller viste Skoler. Det vil ligeledes ses, at man med Hensyn til Skolebygningens Plan efterhaanden ganske har forladt Midtkorridorssystemet, saa at de nyeste Skoler alle er opførte med Sidekorridor mod Nord og Klasser væsentlig mod Syd.

Opvarmningen i de sidst opførte Skoler sker ved et kombineret Varmlufts- og Ventilationssystem.

Kommunehospitalets Centralgaard.

VI. HOSPITALSVÆSENET

DEN Sygdom, som i Danmark først fremkaldte Oprettelsen af særlige Sygehospitalet, var *Spedalskheden*, og i den senere Middelalder oprettedes mange Spedalskhedshospitalet, de saakaldte *Sct. Jørgens Gaarde*, omkring i Landet. Ogsaa København havde sin *Sct. Jørgens Gaard*, der nævnes første Gang 1261. Den laa uden for Byen, hinsides den Sø, som endnu har Navn efter *Sct. Jørgen*. Da man, omtrent paa Reformationstiden, havde faaet Bugt med den frygtelige Sygdom, kunde Spedalskhedshospitalet nedlægges, og *Sct. Jørgens Gaarden* i København forsvandt

som selvstændigt Hospital 1530. Bygningerne blev dog først nedrevne under Kristian IV, der lagde Hospitalets Mark ind under sin nyopførte Ladegaard.

Det ældste Hospital inde i Byen var *Helligaandshuset*, stiftet ca. 1296 af Biskop Johannes Krag. Det laa ved Amagertory, hvor Helligaandskirken staar paa den ældre Hospitalskirkes Grund, og hvor en af Stiftelsens Bygninger endnu er bevaret. Helligaandshuset var, som de fleste Hospitaler paa den Tid, en Blanding af Sygehus og Forsørgelsesanstalt. I Tidens Løb blev den sidstnævnte Virksomhed den overvejende og omsider den eneste, og den gamle Stiftelse bestaar endnu under Navn af Vartov Hospital.

Medens Spedalskheden forsvandt ved Middelalderens Slutning, opstod samtidig nye Sygdomme, som man ikke før havde kendt eller taget sig af, saaledes især Kopper. For disse nye Sygdomme stiftedes paa Kong Hans's Tid *Sct. Anne Hospital* i København, oprettet af en velhavende og lægekyndig Mand Klavs Jensen Denne. Dette Hospital fik dog kun en kort Levetid, idet det som saa mange andre katolske Stiftelser gik under paa Reformationstiden.

Efter at *Sct. Jørgens Gaard* og *Sct. Anne Hospital* var forsvundne, og *Helligaandshuset* var blevet en Lemmestiftelse, var Københavns eneste Sygehus et tarveligt Epidemihospital, der gik under Navn af *Pesthuset*. Det havde først sin Plads i det saakaldte Lille Helligejsthus i nuværende Niels Hemmingsensgade, hvorfra det i 1632 flyttedes udenfor Nørreport og siden helt ud paa Vesterfælled i Nærheden af Kallebodstrand. Herude stod Hospitalet i over 100 Aar, og dets Bygninger, en stor firefløjet Gaard, fandtes endnu under Navnet »Gamle Pesthus« til op imod vore Dage.

Pesthuset blev efterhaanden mere og mere et

Sindssygehospital, og denne Udvikling blev fortsat, efter at Hospitalet i 1769 var overflyttet til *Ladegaarden*. Den gamle Benævnelse »Pesthuset« gik omsider af Brug, særlig efter at Hospitalet var bleven udvidet for de store Pengemidler, som den franskfødte københavnske Handelsmand *Claudi Rosset* havde skænket det. Dets officielle Navn var derefter *Sct. Hans Hospital og Claudi Rossets Stiftelse*. Det er den nuværende Sindssygeanstalt paa *Bidstrupgaard*.

Indenfor Byens Volde fandtes fra *Kristian IV.s* Tid et Par militære Sygehuse, af hvilke efterhaanden *Garnisonshospitalet* og *Søkvæsthuset* udviklede sig. Men sit første egentlige Sygehus i moderne Forstand fik København først 1757, da *Kong Frederik V* havde ladet det efter ham benævnte *Frederiks Hospital* opføre. Dette for sin Tid udmærket indrettede Hospital fik sin Plads i de smukke, statelige Bygninger, som til dette Brug var bleven opførte i *Bredgade*, og hvor det uafbrudt havde hjemme, indtil det i 1910 afløstes af det nuværende *Rigshospital*.

Det lykkedes at holde *Frederiks Hospital* frit for den Sammenblanding af Sygehus og Lemmestiftelse, som ellers var karakteristisk for alle den ældre Tids Hospitaler. Den gjaldt saaledes ogsaa for Københavns Kommunes eget store Sygehus, *Almindelig Hospital*, der oprindeligt var bestemt alene til Plejestiftelse. Men ret hurtig blev det tillige anvendt som Sygehus og det var, indtil Kommunehospitalet blev taget i Brug i 1863, Københavns eneste kommunale Sygehus.

Til Hospitalsbehandling af Syge findes nu i København:

1. Sygehuse under Statsadministration:		
Rigshospitalet med	976	Senge
hvoraf 249 paa Fødselsafdelingerne.		
2. Sygehuse under Københavns Kommunes Administration:		
a) Københavns Kommunes Hospitaler:		
Kommunehospitalet	1008	Senge
Øresundshospitalet	538	—
Blegdamshospitalet	439	—
Rudolph Berghs Hospital	184	—
Boserup Sanatorium	152	—
Sundby Hospital	109	—
Balders Hospital	79	—
Bispebjerg Hospital	700	—
	<hr/>	3209 Senge
b) Hospitalsafdelinger paa Forsørgelsesvæsenets Stiftelser:		
Sct. Johannes Stiftelse	327	Senge
Almindelig Hospital	184	—
Alderdomshjemmet	145	—
Sundholm	62	—
	<hr/>	718 Senge
3. Sygehuse under privat Administration:		
Dronning Louises Børnehospital	120	Senge
Sct. Josephs Hospital	400	—
Sct. Lucas Stiftelse	78	—
Sct. Elisabeths Hospital	90	—
Finsens medicinske Lysinstitut	34	—
19 Privatklinikker	285	—
	<hr/>	1007 Senge
	<hr/>	5910 Senge

I omstaaende Opgørelse er ikke medtaget Sindsygehospitalet Sct. Hans Hospital, der rummer 1425 Sengepladser, de militære Sygehuse og Sygeafdelingerne i Fængslerne. Beregnes Folkemængden til 483 000, udgør Sengepladserne paa de egentlige kommunale Hospitaller 6,66 $\frac{0}{00}$ af Befolkningen.

Paa foranstaaende Fortegnelse over Sygehuse i København er disse opførte efter deres Stilling i administrativ Henseende.

Med Hensyn til de enkelte Grupper skal der bemærkes følgende:

Den første Gruppe omfatter alene Rigshospitalet. Dette sorterer under Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet og tjener foruden som Helbredelsesanstalt tillige som Undervisningsanstalt for de medicinske Studerende. I Modsætning til de i den anden Gruppe angivne Hospitaller, der er opført af Københavns Kommune, og som særlig tager Sigte paa Behandling af Byens Befolkning, er Rigshospitalet et Landshospital, hvor Patienter fra hele Riget kan indlægges, og hvor der gælder samme Betalings- takster for inden- og for udenbys (paa Fællesstue 2 Kr. for Indlændinge og 6 Kr. for Udlændinge, paa Enestue henholdsvis 6 Kr. og 12 Kr., og for Sygekassepatienter Moderation som paa Københavns Kommunes Hospitaller). Udelukkede fra Behandling paa Rigshospitalet er Patienter med epidemiske og med kroniske Sygdomme samt med Sindssygdomme. Til Rigshospitalet er knyttet en Fødeafdeling, der fortrinsvis er bestemt for ugifte Kvinder, der modtages til vederlagsfri Behandling. Gifte Kvinder modtages kun, naar de er ubemidlede og Forholdene i Hjemmet er saa uheldige, at det er betænkeligt, at Fødselen foregaar der, eller naar Moderens Helbredstilstand er saaledes, at Overaccouchøren skønner,

at Fødselen ikke vil kunne foregaa i Hjemmet uden Fare for hende eller Barnet.

Til Hospitalet er knyttet en Skole for Jordemødre.

Gruppe 3 omfatter alle Hospitaler og Klinikker, der administreres af Privatpersoner eller private Selskaber. Medens de private Hospitaler saa godt som alle er traadt i Velgørenhedens Tjeneste og oprettholdes dels ved Indtægten fra Patientbetalingen, dels ved egne gennem Dotationer indvundne Midler samt for nogle Hospitalers Vedkommende ved Tilskud fra Stat og Kommune, drives alle Klinikkerne i Forretningsøjemed.

Gruppe 2 omfatter Københavns Kommunes Hospitalsafdelinger. De deles i 2 Grupper: de egentlige Sygehuse og de Sygeafdelinger, der er knyttede til Magistratens III. Afdelings Stiftelser for svagelige og uarbejdsdygtige Personer. Her skal alene den førstnævnte Gruppe omtales.

Det ældste af de egentlige Hospitaler er

KOMMUNEHOSPITALET

Det, der gav Stødet til Hospitalets Opførelse, var den store Kolera-Epidemi i 1853. Denne viste, i hvor høj Grad Staden København da var ude af Stand til at yde sine Borgere tilstrækkelig Hospitalspleje under en Epidemi, idet Byens eneste Hospital »Almindelig Hospital« tillige tjente som Lemmeanstalt og langt fra opfyldte de hygiejniske Krav, der maatte stilles til et Hospital. Det blev derpaa efter lange Forhandlinger vedtaget at opføre et nyt Hospital udenfor Byen paa Sortedamsagrene ved Farimagssvejen, og samtidig besluttedes det at henlægge Ledelsen af Hospitalet under Magistratens II. Afdeling (Finansafdelingen), saaledes at den ikke længer var

knyttet sammen med Fattigforsørgelsen. Bygmester blev kgl. Bygningsinspektør Professor H. Chr. Hansen. Den 19. September 1863 aabnedes Hospitalet. Det havde da 759 ordinære Sygesenge, væsentlig fordelt paa 10-Sengsstuer, 41 Officiantværelser og 44 Celler, omfattede 1 kirurgisk, 2 medicinske og 1 Afdeling for Hud- og Kønssygdomme, og var bestemt til at modtage Patienter med alle Sygdomme, derunder ogsaa epidemiske og Sindssygdomme. Det viste sig hurtigt, at Hospitalet ikke magtede denne Opgave. I en Aarrække førtes en haardnakket Kamp mod forskellige ondartede Epidemier, indtil man i Midten af 70-erne naaede til den Erkendelse, at det var nødvendigt at opføre særlige Smittehospitaler for Kolera, Kopper og lignende Sygdomme, hvorpaa Øresundshospitalet og Blegdamshospitalet opstod.

Hospitalet er lidt efter lidt blevet aflastet for alle smitsomme Sygdomme, først — ved de nævnte Hospitalers Opførelse — for de ondartede epidemiske Sygdomme som Kolera, Kopper, eksantematisk Tyfus og lignende, nogle Aar senere for Scarlatina, Difteritis, Mæslinger og lignende, og endelig i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede for Tuberkulosen. Paa den anden Side har Kommunehospitalet ved forskellige Tilbygninger forøget sit Sengeantal, efter som Hospitalstrangen har meldt sig paa de forskellige Omraader. Hospitalet har nu 7 Afdelinger: 2 kirurgiske, 2 medicinske, 1 Afdeling for Hud- og Kønssygdomme, 1 Afdeling for Nerve- og Sindssygdomme og 1 Afdeling for Øjen-, Øre- og Halssygdomme med ialt 1008 Senge. Desuden har Hospitalet 1 kirurgisk Poliklinik, 1 Poliklinik for Øjen- og for Øre-, Næse- og Halssygdomme, 1 Røntgenklinik, 1 fysio-terapeutisk Institut og 1 patologisk Institut.

ØRESUNDSHOSPITALET

Dette Hospital var oprindeligt alene tænkt anvendt som Karantænehospital. Det blev opført omtrent samtidig med Blegdamshospitalet, der var bestemt til Modtagelse af de akutte smitsomme Sygdomme fra Staden, og blev fuldført i 1876. Oprindeligt havde det kun 32 Senge fordelt i 2 Bygninger og spillede ingen nævneværdig Rolle i den første Aarrække, idet det, da det omtrent ingen Patienter fik fra Søen, kun tjente som Hjælpehospital for Kommunehospital eller, for saa vidt angik de ondartede epidemiske Sygdomme som Kopper, eksantematisk Tyfus og lignende, for Blegdamshospitalet. Men alt som Byen voksede, udvidedes dets Sengeantal særlig ved Opstilling af Døckerske Telte.

I 1889 begyndte en ny Periode i Hospitalets Historie, idet man navnlig paa Grund af Hospitalets Beliggenhed ved Sundet begyndte at indlægge Patienter med kroniske Lungelidelser paa Hospitalet, og i den Kamp, der siden da har været ført mod disse Sygdomme, har Øresundshospitalet spillet en betydelig Rolle. For Øjeblikket findes der 2 Afdelinger paa Hospitalet, hver med sin Overlæge, nemlig 1 statsanerkendt Tuberkuloseafdeling og 1 medicinsk Afdeling, paa hvilken sidste findes det fra det øvrige Hospital afdelte Karantænehospital samt 1 statsanerkendt Tuberkuloseafdeling og 1 Afsnit for Patienter med almindelige medicinske Sygdomme, paa hvilket dog en stor Del af Pladserne er belagt med Patienter med Tuberkulose. Udviklingen er altsaa gaaet i den Retning, at Hospitalet i første Række er bleven et Tuberkulosehospital, medens Karantænehospitalet, takket være den Omstændig-

hed, at Nordeuropa i de sidste 40 Aar har været forskaanet for større Epidemier, har spillet en underordnet Rolle.

BLEGDAMSHOSPITALET

Som ovenfor omtalt er Hospitalet, der blev opført i Tiden 1876—79, bygget med Henblik paa de akute smitsomme Sygdomme, der i lange Tider havde hjemsøgt Staden. Oprindeligt havde det 116 Sengepladser. Ved senere Tilbygninger er disses Tal imidlertid udvidet, saaledes at Hospitalet nu ialt har 439 Pladser, fordelt paa et stort Antal Stenbygninger, Træbarakker og Døckerske Filttelte. I Tidens Løb er der sket en betydelig Ændring med Hensyn til, hvilke Sygdomme der behandles paa Hospitalet, idet de ondartede epidemiske Sygdomme som Kopper, eksantematisk Tyfus, Dysenteri og lignende, for hvilke Hospitalet oprindeligt er opført, senere blev henviste til Øresundshospitalet, medens Behandlingen af Scarlatina og Difteritis, hvilken tidligere fandt Sted paa Kommunehospitalet, nu i første Række finder Sted paa Blegdamshospitalet.

Hospitalet har kun 1 Service med 1 Overlæge og 2 Reservelæger.

RUDOLPH BERGHS HOSPITAL

er opført i 1886 og var bestemt for Kvinder med Kønssygdomme, derunder ogsaa prostituerede Kvinder. Hospitalet rummede 212 Sengepladser og var delt i 2 Afdelinger, 1 for de indskrevne Kvinder og 1 for de ikke indskrevne. I 1906 ophævedes den offentlige Prostitution, og Hospitalet omdannedes da, saaledes at det fremtidig behandlede mandlige og

kvindelige kønssyge Patienter og ialt havde 124 Sengepladser. Senere er Sengepladsernes Antal udvidet til 184, og samtidig er der oprettet en Afdeling for Hudsygdomme, saaledes at Hospitalet nu i et og alt behandler samme Sygdomme, som behandles paa Kommunehospitalets 4. Afdeling.

Hospitalet har 1 Overlæge og 1 Reservelæge.

BOSERUP SANATORIUM

opstod som et Led i den energiske Kamp, der i Slutningen af forrige Aarhundrede paabegyndtes mod Tuberkulosen. Sanatoriet, der er beliggende ved Roskilde Fjord i store Naaale- og Løvskov, blev fuldført i 1901 og har 152 Sengepladser fordelt i 2 Bygninger, en for Mænd med 84 Sengepladser, og en for Kvinder med 68 Sengepladser.

Ved Sanatoriet, der er statsanerkendt, er ansat 1 Overlæge og 1 Reservelæge.

SUNDBY HOSPITAL

Dette Hospital skylder Indlemmelsen af Sundby Sogn i København i 1902 sin Tilblivelse. Paa Grund af den betydelige Forøgelse af Stadens Befolkning, der fandt Sted ved nævnte Indlemmelse, var det nødvendigt at skaffe flere Hospitalspladser, og man vedtog derfor at omdanne Taarnby Kommunes Forsørgelsesanstalt, der var opført i 1894, til Hospital. Dette, der væsentlig skulde behandle medicinske Patienter, havde ved sin Aabning 71 Sengepladser fordelt i 3 Bygninger. Paa Grund af den stigende Trang til Pladser for Patienter med kirurgiske Sygdomme gik Hospitalet imidlertid i 1907 over til væ-

sentlig at være et kirurgisk Hospital, idet det dog ogsaa modtog enkelte medicinske Patienter fra Nabolaget. Hospitalet er senere gentagne Gange bleven udvidet, alt som Trangen til flere Sengepladser har gjort sig gældende, saaledes at det nu ialt har 41 Sygestuer med 109 Sengepladser.

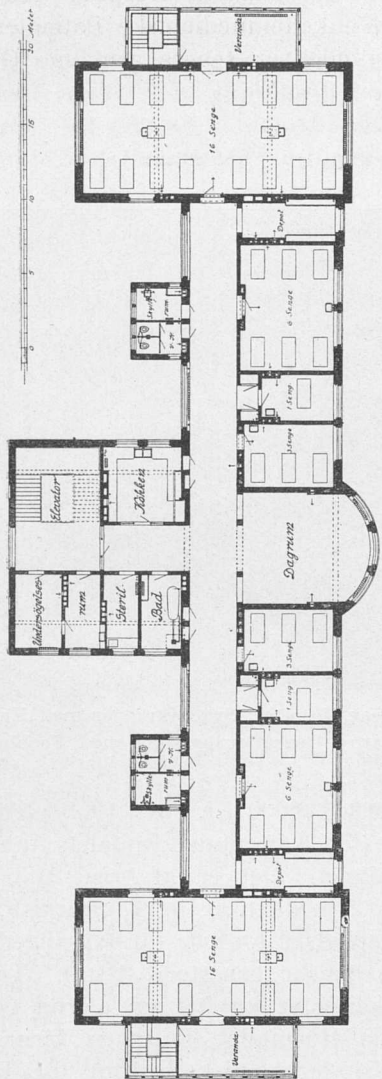
Ved Hospitalet er ansat 1 Overlæge og 1 Reserverelæge.

BALDERS HOSPITAL

Dette Hospital skylder sin Tilblivelse en noget lignende Omstændighed som Sundby Hospital. Ved de store Indlemmelser i Københavns Kommune af Nabosogne, der fandt Sted i Begyndelsen af dette Aarhundrede, steg Trangen til Hospitalspladser stærkt, og i 1902 erhvervedes derfor de Bygninger, hvori Hospitalet er indrettet. Dette, der er bestemt for medicinske Patienter, har 79 Sengepladser og ledes af 1 Overlæge med Assistance af en Lægeassistent. Til Hospitalet er knyttet en Poliklinik til Behandling af kirurgiske og medicinske Sygdomme.

BISPEBJERG HOSPITAL

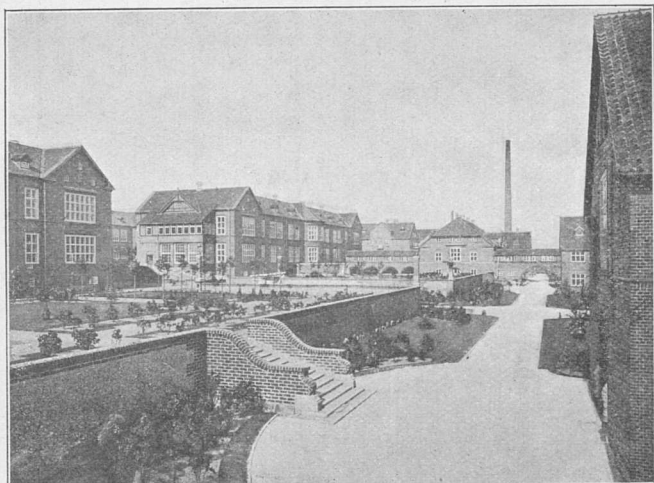
I 1899 nedsattes en Kommission for at tage Spørgsmaalet om Opførelse af et nyt Hospital under Overvejelse, idet Trangen til Hospitalspladser steg Aar for Aar paa Grund af Befolkningens stærke og stadige Tilvækst. Kommissionen afgav Betænkning i 1903, hvori fremsattes Forslag om, at der paa Bispebjerg Bakke opførtes et nyt Hospital paa 5 à 600 Sengepladser, saaledes at det kunde udvides til at omfatte 1000 Senge. Efter at et Borgerrepræsenta-

Plan of 1st Sald.

Plan of Bispebjerg Hospital.

tionsudvalg havde behandlet Sagen, vedtoges det d. 3. Juli 1905 at opføre Hospitalet som foreslaet. Planerne blev derpaa udarbejdede, og ved Kommunalbestyrelsens Beslutning af 2. Marts 1908 bevilgedes de fornødne Midler, 6 300 000 Kr., hvorpaa Opførelse paabegyndtes. Til Hospitalets Montering be-

Bispebjerg Hospital: Sygebygninger med Haver.
I Baggrunden østre Operationsbygning med Forbindelsesgange.

vilgedes i 1912 893 000 Kr. Den 19. September 1913, 50 Aarsdagen for Kommunehospitalets Aabning, indviedes Hospitalet. Det er af Areal 21 ha, og har 3 Afdelinger, 2 medicinske og 1 kirurgisk, med ialt ca. 700 Sengepladser fordelt i 6 Bygninger, der hver bestaar af 4 ganske ensartede Afsnit. Til den kirurgiske Afdeling er knyttet en særlig Operationsbygning. Paa Hospitalet findes en kirurgisk Poliklinik, et fysio-terapeutisk Institut for Hospitalets Patienter og en Røntgenklinik. Samtlige Hospita-

lets Bygninger er forbundne ved et underjordisk Tunnel-Net.

Paa Hospitalet er ansat 3 Overlæger, 1 Prosektor, 1 Bade- og Massagelæge og 3 Reservelæger.

I administrativ Henseende er Hospitalsvæsenet henlagt under Københavns Magistrats II. Afdeling. Overledelsen af samtlige Hospitaler er overdraget en Hospitalsdirektør, der sorterer direkte under Borgmesteren for Magistratens II. Afdeling, og som for at være i saa nøje Kontakt som mulig med Hospitalsvirksomheden har Kontor paa Kommunehospitalet. Under ham er ansat de respektive Inspektører og Forvaltere, der har den lokale Ledelse af Hospitalerne, og som indberetter alle Sager af Betydning til Hospitalsdirektøren og konfererer med ham derom. For at tilvejebringe det fornødne Samarbejde mellem Lægerne og Administrationen er der oprettet et Hospitalsraad, hvori Borgmesteren for Magistratens II. Afdeling fører Forsædet, og hvori Raadmanden for Magistratens II. Afdeling, Stadslægen, Hospitalsdirektøren og samtlige Lægechefer har Sæde. Dette Raad holder Møde en Gang om Aaret og vælger paa dette 4 Lægechefer, der for det følgende Aar danner et staaende Udvalg, i hvilket Hospitalsdirektøren fører Forsædet. Fra dette Udvalg — Hospitalsraadsudvalget — indhentes Betænkning om alle Sager af almindelig eller principiel Betydning for Hospitalsvæsenet. Foruden dette Udvalg findes et Raad for hvert enkelt Hospital, bestaaende af Hospitalsdirektøren, Hospitalets Lægechefer og Inspektør eller Forvalter, i hvilket Sager

vedrørende paagældende Hospital behandles. Endelig findes der et særligt Udvalg, som behandler Sager vedrørende Sygeplejen paa Hospitalerne.

I meget høj Grad har man haft Opmærksomheden henvendt paa at opnaa et stærkt Samarbejde mellem de forskellige Hospitaler, saaledes at disse ikke fremtræder som selvstændige Institutioner, men

kun som Led af et Hele, hvorved opnaas en meget intensiv Udnyttelse af Sengepladser, Funktionærer og Materiel.

I Omtalen af de enkelte Hospitaler er vist, hvorledes nogle af Hospitalerne har som Opgave at behandle specielle Sygdomme, medens andre virker som Hjælpespecialitet for Kommunehospitalet. Fordelingen af Patienterne foregaar fra Kommunehospitalet, hvor 6 fast ansatte Læger, Visitorer, skiftevis er til Stede Dag og Nat, gennemgaar de indkommende Sygesedler og — saafremt Patienten skønnes

at trænge til Hospitalsbehandling — henviser Patienterne til en Hospitalsafdeling for paagældende Sygdom, hvor der er meldt en ledig Hospitalsplads.

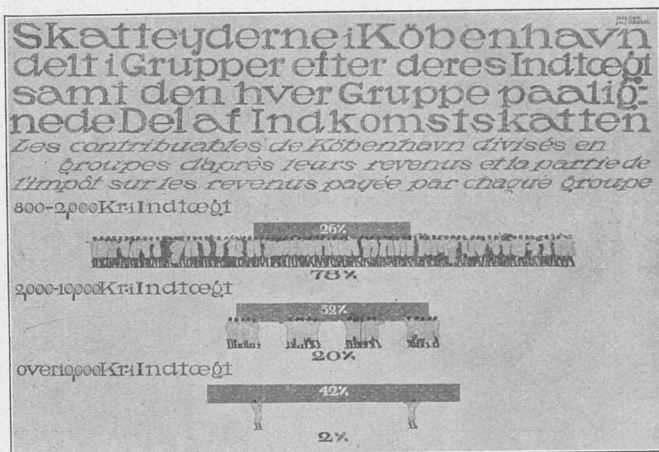
Forinden Indlæggelsen ordnes dernæst Betalings-spørgsmaalet. Betalingstaksterne er paa Enestue: 5 Kr. for indenbys, 10 Kr. for udenbys og 12 Kr. for udenrigs, paa Fællestue: 1 Kr. 20 Øre for indenbys og 5 Kr. for udenbys og udenrigs. For Patienter i anerkendte Sygekasser er Taksten 60 Øre for Voksne og 30 Øre for deres under 15 Aar i Hjemmet værende Børn i de første 13 Uger, derpaa følger en Periode paa 13 Uger, hvor Patienten ligger frit, hvorpaa der betales i de følgende 13 Uger, der atter afløses af en vederlagsfri Periode, og saa frendeles, saa længe Sygekassens Betalingspligt vedvarer. For en enkelt Families Børn bliver der dog ikke i noget Aar at betale mere, end hvad der svarer til 30 Øre pr. Dag i 26 Uger for 1 Barn. Der betales særskilt for Bandager, Ekstravagt og andre særlige Udgifter.

For en Del Sygdommes Vedkommende er der ifølge Lov fastsat vederlagsfri Behandling, saaledes for Kønssygdomme og for en stor Del epidemiske Sygdomme, for visse andre Sygdommes Vedkommende yder Staten et Tilskud til Behandlingen.

Om Sygedagenes Antal, Belægningsforholdene og Driftsudgifterne i det hele henvises til de udstillede Kurver, der viser, hvilken Vækst Hospitalsvæsenet har været undergivet i de forløbne halvhundrede Aar. Ved Bedømmelsen af Oversigten over Hospitalsudgifterne maa erindres, at Sygeplejepersonalets Størrelse er tiltaget stærkt i Aarenes Løb, at Lønningerne til Funktionærene, baade det overordnede og det underordnede Personale, gentagne Gange er

forhøjet, samt at Udgifterne til Forplejning er stegne stærkt baade paa Grund af højere Priser paa Levnedsmidler og paa Grund af bedre Forplejning af Patienterne og af de Funktionærer, der har Bolig paa Hospitalerne.

Sct. Johannes Stiftelse.

VII. FORSØRGELSESVÆSENET

I Middelalderen havde København intet ordnet Fattigvæsen. Den Understøttelse, der af Borgerne ydedes de fattige, var tilfældig og bestod hovedsagelig i Almisser til de omløbende Tiggere. Man havde ingen anden Forpligtelse til at give end den religiøse, og Fattighjælpen blev en ren Barmhjertighedsgerning. Den katolske Religion, der havde optaget Forpligtelsen til Godgørenhed som en fremtrædende Del af sit System, tilvejebragte selv væsentligst de nødvendige Midler ved Tiggeri.

Efter Reformationens Indførelse gjordes de første Forsøg paa at tilvejebringe en samlet, ordnet Fattigstyrelse. Kirken, der da paa en vis Maade indgik

som et Led i Statsstyrelsen, vedblev stadig at være det fornemste Organ i Godgørenhedsarbejdet gennem Opfordringer til at yde Gaver, men de verdslige Myndigheder blev sat til at deltage i Midlernes Forvaltning og Uddeling.

Ledelsen af Stadens Fattigvæsen gled lidt efter lidt helt ud af de kirkelige Myndigheders Haand og over til en verdslig Bestyrelse, der en Tid kaldes »Komiterede« og senere »Direktion for Plejeanstalten«, bistaaet af Fattigforstandere og Plejekommissioner for de enkelte Sogne. I Tidsrummet 1781—1798 bestyredes Fattigvæsenet af Magistraten, der afløstes af den ved kgl. aabent Brev af 26. Januar 1798 indsatte »Fattigvæsenets Direktion i København«, senere kaldet den administrerende Direktion. Denne virkede med enkelte Ændringer i Medlemstallet o. a., til Ledelsen i 1857 atter gik over til Magistraten, under hvis 3. Afdeling Fattigvæsenet nu administreres.

Medens Fattigbestyrelsens Medlemmer og Fattigforstanderne i tidligere Tid var ulønnede, blev det for at opnaa Tilgang af kvalificerede Personer allerede i 1815 nødvendigt at lønne Direktionens Medlemmer. — Fattigforstandernes for den hele Administration saa betydningsfulde Virksomhed ved Trangsundersøgelserne, Indstilling om Hjælp m. v., led ogsaa under Mangel paa duelig Tilgang, og i 1872 gik man over til at antage lønnede Distriktsforstandere.

Forordningen af 24. Septbr. 1708 og Planen af 1. Juli 1799 indeholder Hovedreglerne for Fattigvæsenets Ordning i henholdsvis det 18. og 19. Aarhundrede. Henimod Slutningen af det 19. Aarhundrede afløses de af de da udkomne talrige sociale

Love, af hvilke Fattigloven og Loven om Alderdoms-understøttelse til værdige trængende udenfor Fattigvæsenet, begge af 9. April 1891, er de væsentligste.

De Midler, der i ældre Tid havdes til Raadighed, stammede alle fra Velgørenheden og Frivilligheden, men efterhaanden som de trængendes Antal steg og Pligten til at hjælpe erkendtes i større og større Omfang, blev det nødvendigt at drage Om-sorg for, at Indtægterne kunde strække til, saaledes at i det mindste den uafviselige Nød kunde afhjæl-pes. Tvende kongelige Gaver kan siges at have dannet Grundfonden for Fattigvæsenets Formue, nem-lig et af Frederik II i 1574 skænket Beløb af 10 000 Rdl. og et af Christian IV i 1630 skænket Beløb af 23 150 Rdl. Hertil sluttede sig en Mængde af pri-vate skænkede mindre Kapitalbeløb og Bygninger, »Sjæleboder«, der anvendtes som Friboliger for hus-arme. Frd. 1708 giver nærmere Regler for Kollige-ringen til Fordel for Fattigvæsenet og indeholder Bestemmelser om Afgifter til Fattigvæsenet ved Køb og Salg af faste Ejendomme og af Auktionssummer, Mæglerforretninger o. a. Hertil kom senere Afgiften af Komadiespil, Embedsgager, Lotteriafgifter, Andel i Assistenshusets Overskud m. v. De stadig sti-gende Udgifter bragte imidlertid Fattigvæsenet i Un-derbalance, og i 1762 greb man da for første Gang til det Middel at lægge en aarlig *Skat* af 9000 Rdl. paa Grundtaksten i København til Fordel for Fattig-væsenet. Dette var dog ikke tilstrækkeligt til at skaffe Balance til Veje, og Fattigbestyrelsen saa sig nødsaget til at angribe Fattigvæsenets Kapitaler og Legatformue, uagtet denne, navnlig omkring Aaret 1800, var vokset betydeligt. Dette førte til, at der i 1814 paalagdes en almindelig Fattigskat, gennem hvil-ken Balance skulde tilvejebringes. Spørgsmaalet om

Afviklingen af Fattigvæsenets Gæld og Restitutionen af de forbrugte Midler fandt først sin Afgørelse mange Aar efter.

En Del af de til Fattigforsørgelsen særlig bestemte Afgifter bestaar endnu, men har naturligvis tabt deres oprindelige Karakter samtidig med, at Forsørgelsesvæsenets Udgifter skal dækkes af Kommunens løbende Indtægter.

De middelalderlige Hospitaler — Sct. Jørgens Gaard, Helligaandshuset, Sct. Anne Hospital og Pesthuset — er forhen omtalte. De var en Blanding af Sygehuse og Forsørgelsesanstalter, og det samme gjaldt om Fattigvæsenets Hovedstiftelse *Almindelig Hospital*. Dette Hospital opførtes 1766—69 i Amaliegade, hvor det med en kort Afbrydelse (1775—85) forblev, til det i 1892 flyttedes til Nørre Allé. Gentagne Gange fandt betydelige Udvidelser Sted. I 1832 købtes af Handelshuset Duntzfeldt & Co to tilstødende Grunde, og i 1836 skænkedes en ny Grund, der udlagdes til Spadserepladser for Beboerne. — Koleraaaret 1853 havde et for Almindelig Hospital meget trist Forløb, — af Lemmerne angrebes 467, hvoraf 415 døde, — og det maatte erkendes, at indgribende Forandringer var nødvendige. Bestræbelserne rettedes særlig paa at fjerne Sygeafdelingerne fra Hospitalet og at bevare dette alene som Lemmestiftelse. Dette lykkedes, om end langsomt. I 1863 overflyttedes Patienterne til det nyopførte Kommunehospital, men allerede halvanden Maaned efter maatte Almindelig Hospital paany aabne en Sygeafdeling paa 260 Pladser. Først i 1885—86, da Sct. Johannes Stiftelses Sygehus og Vestre — nu Rudolph Berghs — Hospital toges i Brug, blev Almindelig Hospital

endelig det, hvortil det oprindeligt havde været bestemt, nemlig en Plejestiftelse for affældige gamle og svage Individder.

I Overensstemmelse med Planen af 1. Juli 1799 var der til Brug for arbejdsføre, til Dels uværdige trængende indrettet en *Arbejdsanstalt* i Pustervig. Denne nedbrændte i 1807. Først i 1822 naaedes det at indrette en ny Arbejdsanstalt paa *Ladegaarden*, der stod ledig efter Sct. Hans Hospitals Flytning i 1816. Senere knyttedes hertil et Tvangshus til Afstraffelse af Betlere og fattige, der førte et uordentligt Levned. Paa Ladegaarden indrettedes Værksteder for de fleste almindelige Haandværk. En særlig Plads i Virksomheden indtog den offentlige Gadefejning, der af Hensyn til den uheldige Indflydelse paa Mandskabet opgaves ved Flytningen 1908. Ladegaardens Bygninger havde aldrig været tilfredsstillende, og trods Reparationer og Udvidelser var en Hovedstandsættelse eller Flytning nødvendig. Man valgte det sidste, og den ny opførte Anstalt *Sundholm* toges i 1908 i Brug som Afløser for Ladegaarden.

En Række Anstalter, der oprindeligt var bestemt som Arbejdssted for de fattige, men som i Aarenes Løb fik en noget anden Anvendelse, var de til de enkelte Sognes Plejekommissioner knyttede *Arbejdshuse*. Begyndelsen til disse gjordes i 1787 af Frue Sogns Plejekommission ved Indretningen af Frue Arbejdshus, og i de følgende Aar opstod lignende Anstalter i Helligøjstes, Nikolai, Frelserens og Holmens Sogne. Med Arbejdshusene forenedes efterhaanden Sognenes Fattigskoler. Disse Arbejdshuse er nu alle nedlagte, de sidste i 1891.

Som en særlig og vigtig Opgave havde Fattigvæsenet fra gammel Tid paataget sig Forsorgen for og Opdragelsen af de *fattige Børn*.

Frd. af 1708 lægger en Hovedvægt paa Børneforsørgelsen og giver Regler for Børnenes Anbringelse i Pleje hos private og i Børnehuset paa Kristianshavn. Dette sidste viste sig imidlertid lidet skikket til Øjemedet. Det stod i Forbindelse med Tugthuset, og uheldig Paavirkning herfra kunde ikke undgaas, saa at der i Slutningen af det 18. Aarhundrede krævedes særlig Resolution fra Magistraten, naar Børn skulde optages i Børnehuset, som i 1781 var udskilt fra det almindelige Fattigvæsen og underlagt en særlig Direktion.

Som Led i Børneforsørgelsen skal nævnes de af Staten oprettede to store Anstalter: *Waisenhuset* (1727) og *Opfostringshuset* (1753). Disse Stiftelser stod vel kun for en Del eller for en Tid i direkte Forbindelse med Stadens Fattigvæsen, men da de havde deres Sæde i København, kom de allerede af den Grund Hovedstaden mest til gode og var desuden i Tidernes Løb, navnlig i finansiel Henseende, i jævnlig Vekselvirkning med det københavnske Fattigvæsen. En anden Side af Børneopdragelsen var *Børnenes Undervisning*, der foregik i særlige *Fattigskoler*. Saa-danne var etablerede i Forbindelse med Sognenes Arbejdshuse, og de ophørte først i Begyndelsen af Halvfjerdserne, da en Sammenslutning af Fattigskolerne og Kommunens Friskoler fandt Sted og Ledelsen overgik til Skolevæsenet.

ALDERDOMSUNDERSTØTTELSE

TIL VÆRDIGE TRÆNGENDE UDEN FOR FATTIGVÆSENET

Den oprindelige Alderdomsunderstøttelseslov er af 9. April 1891. Den er senere gentagne Gange ændret og er senest udkommet som Lov Nr. 58 af 13. Marts 1908. Herefter er enhver, der efter at

have fyldt sit 60de Aar bliver ude af Stand til at forskaaffe sig selv eller dem, over for hvem der paa-hviler ham fuld Forsørgelsespligt, det fornødne til Underhold eller til Kur og Pleje i Sygdomstilfælde, for saa vidt han har Indfødsret, berettiget til at erholde Alderdomsunderstøttelse, under Forudsætning af,

a) at han ikke ved Dom er funden skyldig i en i den offentlige Mening vanærende Handling, for hvilken han ikke har erholdt Æresoprejsning;

b) at Trangen ikke er begrundet i Handlinger, ved hvilke han til Fordel for Børn eller andre har betaget sig selv Midlerne til sit Underhold, i hans uordentlige og ødsle Levned, eller paa anden lignende Maade er selyforskyldt;

c) at han i de sidste 10 Aar, før Begæring om Alderdomsunderstøttelse fremsættes, har haft fast Op-hold her i Landet og i Løbet af samme Tidsrum ikke er funden skyldig i Løsgængereri eller Betleri eller vitterlig har ført et Levned, der i det almindelige Omdømme vækker Forargelse (bevislig Drikfældighed, Erhverv ved Utugt eller lignende). Ligeledes kan Modtagelsen af Fattighjælp i de sidste 5 Aar være en Hindring.

Alderdomsunderstøttelse til Underhold tilstaas som en kontant Pengehjælp, hvis Størrelse afpasses efter det enkelte Trangstilfælde, og som i Almindelighed udbetales med $\frac{1}{12}$ maanedlig. Naturalhjælp ydes som Regel ikke. Derimod har Københavns Kom-mune et *Alderdomshjem* til Optagelse af de gamle, som staar ene og ikke kan undvære Tilsyn og Pleje, og som her nyder fuldt Underhold in natura og en lille Ugepenge til Smaafornødenheder.

FATTIGFORSØRGELSEN

I Tilknytning til Bestemmelsen i Grundlovens § 84 udtales det i Fattiglovens § 1, at »det offentlige er pligtigt til at komme enhver til Hjælp, for saa vidt og saa længe han ikke er i Stand til at forskaffe sig og sine det nødvendige til Livets Ophold eller til Kur og Pleje i Sygdomstilfælde, dog imod Erstatning af den eller dem, hvem det paahviler at forsørge eller understøtte den paagældende«.

Modtagelsen af Fattighjælp har for Modtageren følgende Virkninger:

Valgret og Valgbarhed til de lovgivende og kommunale Forsamlinger fortabes; Erhvervelse af Forsørgelsesret i en Kommune afbrydes; den understøttede undergives Fattigbestyrelsens Tilsyn og Mynlighed, herunder i visse Tilfælde ogsaa en Straffemyndighed; en Mand mister i 5 Aar Retten til at indgaa Ægteskab uden Fattigbestyrelsens Samtykke; Fattighjælp kan efter visse Regler hjemle den trængendes Hjemsendelse til hans Forsørgelseskommune eller, hvis han er Udlænding, til Hjemlandet; ingen, som har oppebaaret Fattighjælp, Sygehjælp dog undtaget, i de sidste 5 Aar, kan erholde Alderdomsunderstøttelse.

For at mildne herpaa indeholder Fattigloven en Række Bestemmelser om, at Hjælp i visse Trangstilfælde ikke medfører de nævnte Virkninger. Dette gælder saaledes Udgifter til Læge, Jordemoder og Begravelse (Fattiglovens § 44); endvidere Hjælp til blinde, døvstumme, Idioter, sindsyge, Epileptikere, vanføre, lemlæstede, tuberkuløse, skrofuløse og Lupuspatienter, naar de paagældende er anbragt paa Statsanstalter eller paa dertil af Staten godkendte Anstalter eller af en saadan Anstalt

under dennes vedvarende Tilsyn er anbragt hos private (Fattiglovens § 61). Ligeledes er offentlig Kur for venerisk Sygdom undtaget. Fortsat Hjælp til nødvendigt Underhold af Sygekassemedlemmer med Familie, der har udtømt Hjælpen fra Sygekassen, medfører efter visse Regler (Fattiglovens § 63) heller ikke de sædvanlige Virkninger af Fattighjælp. Det samme gælder i en Del Tilfælde, hvorom Reglerne ikke indeholdes i Fattigloven, men i særlige Love, uanset at Hjælpen ydes gennem Fattigvæsenet.

For den egentlige Fattighjælps Vedkommende er Forsørgelsesmaaden varierende. En Oversigt herover vil lettest faas, naar de trængende grupperes i 1) Familier, 2) enlige fattige og 3) Børn.

1) *Familier*. Naar de personlige Forhold indenfor en Familie ikke taler derimod, søger Fattigvæsenet gennem sin Understøttelse altid at bevare Familien samlet i dens Hjem. Det foretrækkes at yde Naturalhjælp i Form af Brød, Middagsmad, Beklædning, Brændsel o. a.; om nødvendigt, suppleres Understøttelsen med et lille ugentligt eller maanedligt Pengebeløb eller ved Betaling af en Maanedes Husleje. Som Tvangsmiddel overfor dovne og drikfældige Familieforsørgere har Fattigvæsenet Ret til at lade dem indsætte i en Arbejdsanstalt. Forholdene kan i andre Tilfælde være saaledes, at Hjemmets Opløsning er at foretrække. Her paahviler det i første Række i Henhold til Lov af 14. April 1905 om Behandling af forbryderske og forsømte Børn vedkommende Værgeraad at træffe Foranstaltninger til Sikring af Børnenes Opdragelse under sunde Forhold, og da Børneflokken oftest er den egentlige Trangsaarsag, vil Børnenes Fjernelse fra Hjemmet som Regel bevirke, at Fattighjælpen kan ophøre.

2) *Enlige voksne fattige* understøttes som Regel

kun i deres Hjem, for saa vidt de ved Tilknytning til Slægt eller Venner kan siges at have et saadant. I modsat Fald henvises de til Forsørgelse i en af Fattigvæsenets Stiftelser, og har de Forsørgelsesret i en fremmed Kommune, hjemsendes de til denne.

3) *Børn*, der kommer under Fattigvæsenets Forsorg paa Grund af Hjemmets midlertidige Opløsning, anbringes i private Plejehjem i Staden eller indlægges i Børneoptagelsesanstalten i Sct. Johannes Stiftelse, til de kan vende tilbage til Hjemmet. Er dette udelukket og vedvarende Forsorg bliver Følgen, anbringes Børnene som Regel i fast Pleje i Hjem paa Landet eller, om nødvendigt, i Børnehjem eller Opdragelsesanstalter. De forbliver staaende under Fattigvæsenets Tilsyn og Myndighed til det 18. Aar og anbringes efter Konfirmationen i Tjeneste eller Lære. Til Bistand ved Tilsynet er antaget en lokalkendt, anset Mand eller Kvinde som Tilsynsværge, i Almindelighed den stedlige Sognepræst.

Medens Forsørgelsesvæsenet — bortset fra Sct. Johannes Stiftelses Sygehus — ikke selv har Hospitaler til Raadighed for de fattige syge, idet Kommunens Hospitalsvæsen er henlagt under Magistratens 2. Afdeling, er der til Brug ved Anstaltsforsørgelsen opført en Række Stiftelser. Foruden Alderdomshjemmet haves de 3 store Fattigforsørgelsesanstalter: Almindelig Hospital, Sct. Johannes Stiftelse og Sundholm, samt det Kommunen skænkede Nærumgaard Børnehjem.

ALMINDELIG HOSPITAL

Denne Stiftelse er bestemt til Forsørgelse af de fattige, som trænger til Anstaltsophold, naar de paa Grund af Alder, uhelbredelig Sygdom, Vanførhed el.

a. ikke i nævneværdig Grad kan arbejde eller paa anden Maade bidrage til Underholdet.

Hospitalet toges i Brug 1892 og har Plads til 1546 Personer, nemlig 184 paa Sygeafdelingen, 177 i Plejeafdelingen, 1008 i den almindelige Afdeling og 131 i en Særafdeling. Hertil kommer en Ægteparsafdeling med Plads til 23 Ægtepar.

Enhver indlagt faar fuldt Underhold: Husly, Varme, Mad, Beklædning og Sygebehandling samt en Ugepenge paa 30 til 40 Øre til Smaaafornødenheder.

SCT. JOHANNES STIFTELSE

Stiftelsen er beliggende i Ryesgade. Den aabnedes den 21. Juli 1885 og omfatter:

1) en *Optagelsesanstalt* for 110 Børn, der midlertidig maa forsørges af Kommunen, indtil Forældrene atter kan modtage dem, eller indtil de, hvis dette er udelukket, kan anbringes i Pleje, i Reglen paa Landet. Til Optagelsesanstalten er knyttet en Skole;

2) et *Sygehus*, der kan optage 327 fritliggende Patienter, der lider af uhelbredelig Benskade eller kroniske Sygdomme, Scabies eller lignende Hudsygdomme, og Patienter, der som uhelbredelige begæres overlagte fra de andre Hospitaler;

3) et *Arbejdshus* for mere værdige, arbejdsdygtige Personer, der midlertidig er uden Erhverv. De har fuld Forplejning og beskæftiges ved Haandværks- eller andet Arbejde i Kommunens Tjeneste, dog ikke uden for Stiftelsen. Arbejdshuset har Plads til 280 mandlige og 158 kvindelige Arbejdere, ialt 438 Personer;

4) et *Kapel* til Begravelser og et *Lighus* bl. a. til Optagelse af indbragte Døde fra Byen, Forulykkede m. fl.

ARBEJDSANSTALTEN SUNDHOLM

Denne Stiftelse er opført i Aarene 1903—07 og blev taget i Brug i April 1908. Den er beliggende paa den østlige Del af Amager Fælled og bestaar af tvende Afdelinger: *Arbejdsanstalten*, der kan rumme 600 Mænd og 120 Kvinder, og som er bestemt for arbejdsdygtige, mindre værdige Individuer, der midlertidig er uden Erhverv, og *Tvangsarbejdsanstalten*, der har Plads til 244 Mænd og 96 Kvinder, som her skal afsone den dem ved Retterne idømte Straf for Betleri, Løsgængereri m. m.

Sundholm er opført som Afløser for den gamle Tvangs- og Arbejdsanstalt paa Ladegaarden. Industrivirksomheden blev paa den gamle Ladegaard udelukkende drevet ved Haandkraft. Paa Sundholm er Maskinkraft bragt i Anvendelse paa de Arbejdspladser, hvor man har anset det for formaalstjenligt, saaledes i Væveriet, Vaskeriet og ved Brændeskæringen. Arbejderne beskæftiges saavidt muligt ved lignende Arbejde, hvormed de har været beskæftiget uden for Anstalten, og Følgen heraf er, at Anstaltens Industrivirksomhed omfatter mangfoldige Brancher: Vævning, Vaskeri, Skræderi, Syning og Strikning, Skomageri, Stenslagning, Brændeskæring, Havebrug, Poseklistring, Rensning af Kryolit m. m. — Industriprovenuet for 1912—13 udgjorde 131.870 Kr. 15 Øre.

Til Anstalten er knyttet et Sygehus paa 62 Senge. Endelig er henlagt under Anstaltens Administration en Husvildeafdeling, bestemt til at optage 16—17 Familier.

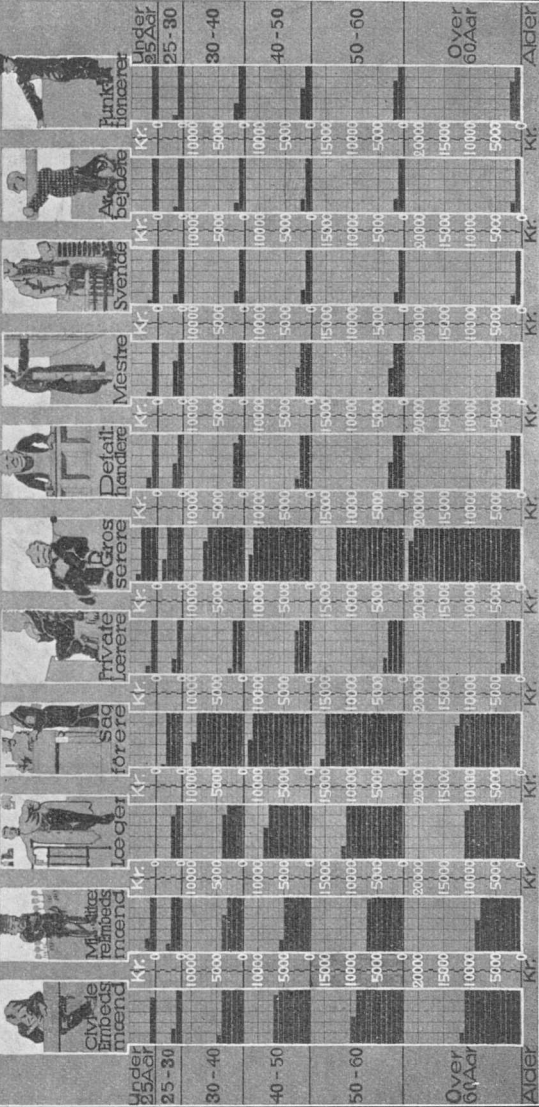
BØRNEHJEMMET PAA NÆRUMGAARD,

der toges i Brug den 21de Juni 1908, er skænket til Københavns Kommune af Arvingerne efter afdøde Grosserer D. B. Adler og Hustru, Jenny Adler, født

Indtægternes Afhængighed af Alderen i de forskellige

Samfundsclasser. København 1907.

Dépendance des revenus de l'âge dans les différentes classes de la société. Copenhague 1907

Raphael. Her optages Børn, der ikke paa Grund af legemlige og moralske Defekter trænger til særlig Art af Opdragelse, og som er forsørgelsesberettigede i Københavns Kommune, naar de har mistet deres Forældre, eller disse ikke er i Stand til at sørge for Børnene.

Indtil 1902 havde Kommunen udelukkende benyttet private Plejehjem, hvor Børnene anbragtes efter et midlertidigt Ophold i de i sin Tid eksisterende Optagelseshjem i Frelserens og Vor Frues Arbejdshuse og senere, efter Sct. Johannes Stiftelsens Opførelse, i dennes Optagelsesanstalt. Fra 1902 til 1911 havde Kommunen i Sundby et Børnehjem i Forbindelse med den derværende Forsørgelsesanstalt, men dette ophævedes efter Anstaltens Omdannelse til Hospital, hvorefter Børnene nu enten anbringes i privat Pleje eller paa Nærumgaard Børnehjem.

Dette Børnehjem indtager, som det fremgaar af Planen, et ca. 11 ha stort Areal, dels Park og Have og dels Mark, Skov og Eng. Der er paa Hjemmet for Tiden Plads til ca. 50 Børn af begge Køn. Børnene optages fra Toaarsalderen og forbliver i Hjemmet til Konfirmationsalderen. Skoleundervisningen foregaar i Nærum Kommunes offentlige Skole. Hjemmets Beliggenhed giver Børnene i Fritiden Anledning til sund og god Leg samt til nyttig Beskæftigelse i Have og Park.

I Hovedbygningen, hvis Ydre er gengivet paa nogle af de udstillede Fotografier, findes i Stuen Bolig for Forstanderen, paa 1ste og 2den Sal Sove- og Toiletterum henholdsvis for Drengene og Pige-børn. I Sidebygningen findes i Stueetagen Økonomilokaler og Spisesal og i Tagetagen Læse- og Legestue samt et Rum indeholdende en Samling, navnlig

af naturhistoriske Genstande, der kan have Betydning for Børnenes Undervisning og Opdragelse. I en særlig Bygning, der er sat i direkte Forbindelse med Hovedbygningen ved en lukket Passage, findes en Badeanstalt samt Bolig for en Gartner.

Andre Fotografier viser forskellige Partier af Terrainet omkring Nærumgaard, og et Billede viser en Del Børn i Færd med at plukke medicinske Urter, hvoraf Dyrkningen i den senere Tid er optaget paa Hjemmet.

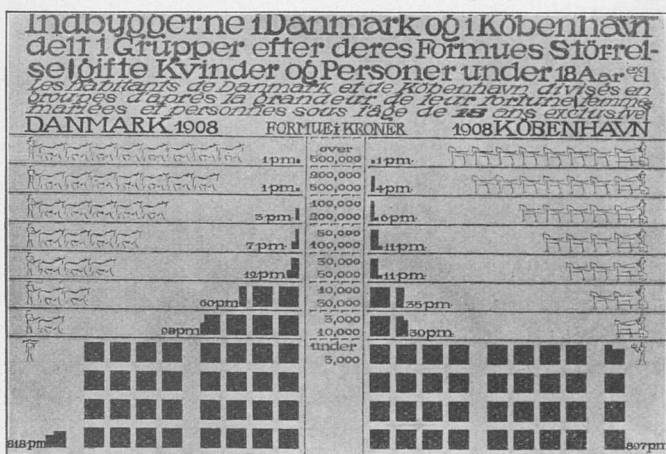

Uden for den egentlige Forsørgelse udfører Magistratens 3. Afdeling en omfattende Gerning ved Administrationen af de saakaldte *Børnelove*, der tager Sigte paa at skabe gode og betryggende Forhold for Børnene under deres Opvækst. Der er ved disse Love paalagt det Offentlige en Pligt til at yde Understøttelse til *Enkers Børn* (Lov Nr. 124 af 29. April 1913) og til forskudsvis at udbetale Underholdsbidrag til Forsørgelse af *Børn af forladte, separerede og fraskilte Hustruer og ugifte Mødre*, naar der af Overøvrigheden er udfærdiget Resolution om Faderens Bidragspligt (Lov Nr. 131 af 27. Maj 1908 med Tillægslov Nr. 112 af 29. April 1913 og Lov Nr. 130 af 27. Maj 1908 med Tillægslov Nr. 113 af 29. April 1913). Det er dog en Betingelse, at Moderen erkendes at være trængende dertil og at hun i Trangstilfælde er berettiget til vedvarende at forsørges her i Landet. En særlig Stilling inden for Børnelovene indtager Lov Nr. 72 af 14. April 1905 om Behandling af *forbryderske og forsømte Børn* og unge Personer. Den besluttende Myndighed tilkommer her de ved Loven indstiftede Værgeraad og Overværger-

raadet, medens Magistratens Virksomhed er indskrænket til Korrespondance og Regnskabsføring.

Københavns Kommunes Forsørgelsesvæsen *administreres* af Magistratens 3. Afdeling. Dets Gerning er delt mellem en Centraladministration, der har sine Kontorer paa Raadhuset, og en Lokaladministration, der atter deler sig mellem Bestyrelsen af de enkelte Stiftelser og Gerningen ved Forsørgelsen i Hjemmene.

Med Hensyn til den egentlige *Lokaladministration* er Staden delt i 3 Kredse: Øster, Vester og Nørre Kreds. Hver af de 3 Kredse forestaas af en *Kredsinspektør*, hvis Virksomhed omfatter Lokaladministrationen vedrørende Alderdomsforsørgelsen og Tilsynet med Fattigforsørgelsen inden for vedkommende Kreds.

Hver af Kredsene er delt i Distrikter, af hvilke der f. T. er ialt 14 og hvert af disse forestaas af en *Distriktsforstander*, hvis Virksomhed er knyttet til Fattigforsørgelsen.

I lægelig Henseende er Byen delt i 24 Lægedistrikter, der hvert forestaa af en *Kommunelæge*.

Til Bistand for Kommunelægerne ved Sygeplejen i Hjemmene er der ved Overenskomst med Menighedsplejerne, Diakonissestiftelsen o. a. sørget for, at der som Regel i hvert af Fattigdistrikterne haves en uddannet *Sygeplejerske* til Raadighed.

*Summarisk Oversigt over de af
Københavns Forsørgelsesvæsen understøttede Personer.
(Dagligt Middeltal).*

	Alders- under- støttelse ¹⁾	Fattigvæsen		Tilsammen	Københavns Middelfolke- mængde ²⁾	Procent af Befolkningen
		Fattig- hjælp	Anden Hjælp ³⁾			
1872 . . .	»	8 659	»	8 659	194 200	4,46
1877 . . .	»	7 085	»	7 085	221 000	3,21
1882 . . .	»	8 944	»	8 944	256 700	3,48
1887 . . .	»	11 118	»	11 118	295 900	3,76
1892 . . .	3 648	11 494	807	15 949	323 000	4,94
1897 . . .	6 737	9 610	1 003	17 350	344 700	5,03
1902 . . .	8 577	9 735	1 395	19 707	407 900	4,83
1907—08 .	10 717	8 652	1 653	21 022	441 500	4,76
1908—09 .	11 187	9 621	1 995	22 803	446 000	5,11
1909—10 .	12 055	9 231	2 032	23 318	451 300	5,17
1910—11 .	12 974	9 640	2 115	24 729	459 200	5,39
1911—12 .	13 847	8 938	2 288	25 073	467 000	5,37
1912—13 .	13 615	8 184	2 374	24 173	475 700	5,08

¹⁾ I disse Tal er tillige Bipersonerne medregnede.

²⁾ Rubrikken omfatter de Personer, der har nydt saadan Understøttelse, som for Modtageren ikke medfører de sædvanlige Virkninger af Fattighjælp.

³⁾ Ovenstaaende Middelfolketal for de enkelte Aar er beregnet paa Grundlag af de femaarlige Folketællinger.

Kommunens samlede Udgifter til Fattigvæsenet har været følgende:

1877	Kr. 1 138 600·
1882	» 1 336 411
1887	» 1 747 410
1892	» 2 464 562
1897	» 2 455 575
1902	» 3 292 394
1907—08.	» 3 967 861
1908—09.	» 4 595 500
1909—10.	» 5 630 144
1910—11.	» 5 636 421
1911—12.	» 5 765 064
1912—13.	» 5 761 808

VIII. KVÆGTORVET OG SLAGTEHUSENE

1. KØBENHAVNS KVÆGTORV

blev taget i Brug i November 1879 til Forhandling af levende Kreaturer.

Det er beliggende ved Halmtorvet og har en Bredde af 119,3 m og en Længde af 282,5 m. Hovedindgangen er fra Halmtorvet, og i Torvets nederste (sydlige) Ende staar det i Forbindelse med Havnebanen og Godsbanen. Her er anbragt Rampe, Opbindingsbomme, Folde m. m. Paa hver Side af Hovedindgangen er opført 1 Bygning paa 2 Etager med Kælder, til højre Administrationsbygning, til venstre Restaurationsbygning med Gaardsplads, Vognremiser og Hestestald.

I Torvets Midterparti er til Forhandling af store Kreaturer opført en Øksnehal 72 m lang, 76 m bred, som med tilhørende Kontorlokaler for Kommissionærerne dækker over et Areal af 5 452 m².

I Midterpartiet findes ligeledes Salgshaller for Kalve og Faar. Langs Torvets Ydergrænser findes Staldbygninger.

Torvet afgiver Plads i Stalde og Haller til:

2 100 Øksne, 1 800 Kalve, 8 000 Faar, 250 Svin.

I Regnskabsaaret 1912—13 har Tilførselen været:
70 397 Øksne, 54 296 Kalve, 54 155 Faar, 4 924
Svin,

og endvidere tilførtes direkte til Slagtehusene:

10 123 Øksne, 7 581 Kalve, 650 Faar, 7 695 Svin
og 4 414 Heste.

Afgiften for Benyttelsen af Kvægtorvet er:

Stadeafgift af Øksne 90 Øre, af Kalve 30 Øre,
af Svin 30 Øre, af Heste 20 Øre, af Faar eller
Lam 10 Øre, samt til Stald- og Foderpenge for
en Oksé 80 Øre, en Kalv 30 Øre, et Svin 30 Øre,
et Faar 15 Øre.

2. DE OFFENTLIGE SLAGTEHUSE

Anlægget af disse var tilendebragt saaledes, at Sundhedsvedtægtens Bestemmelser om Slagtetvang kunde træde i Kraft 1. Januar 1888.

De indtager et Areal af 3,034 ha, beliggende Vest for Kvægtorvet og grænsende umiddelbart op til dette.

3 Bygninger er indrettede efter Cellesystem med 5 Celler i hver Byging. De øvrige Bygninger er indrettede efter Hallesystem med Slagtepladser paa 19,7 m². Hallerne er ved en 3,14 m bred Gang delte i 2 Langskibe med et Hejseapparat fælles for 2 Slagtepladser. Gulvet er lagt af Granitfliser med Fald 1:36 mod Rendestenen, fra hvilken der er Afløb til Kloaken. Undervæggene er bedækkede med Fliser, Vinduerne af Jern med matte Ruder, Loftet dannes af Tagfladerne, saaledes at Tagkonstruktionen staar frit. Imellem Skifer- og Tagbeklædningen er anbragt et 0,08 m tykt Lag Risskaller.

Kølehuset er forsynet med 2 Ammoniakmaskiner efter Konstruktion af Osenbrück og Atlas, hvorved Temperaturen holdes paa 4° C.

Iøvrigt er der paa Slagtehusenes Terræn opført de nødvendige Bygninger samt Boliger for Inspektøren, Overdyrlægen, Forvalter og Maskinmester samt Staldrum for de til Slagning bestemte Dyr.

Afgiften for Benyttelsen af Slagtehusene er:

For en Okse 2 Kr., Kalv 60 Øre, Svin 1,50 Kr.,
Faar 25 Øre, Hest 2 Kr.

I Regnskabsaaret 1912—13 er slagtet:

69 547 Øksne, 58 649 Kalve, 49 898 Faar, 12 590
Svin, 4 452 Heste.

Til *Destruktionsanstalten* udføres det Kød, der er utjenligt til Menneskeføde, Kadavere fra Landbohøjskolen samt Kød og Fisk, som ved Politiets Foranstaltning bliver beslaglagte i Udsalgene og paa Torvene. Kødet bliver her uskadeliggjort ved at koges under 3—5 Atmosfærers Damptryk.

3. SALGSHALLEN FOR FLÆSK M. M.

blev taget i Brug i April 1910. Bygningen er delt i 3 Afdelinger: Administrationsbygning, selve Salgshallen samt Kølehuset. Hele Bygningen bedækker en Overflade af 6 557 m².

Administrationsbygningen bestaar af en 2 Etages Forbygning samt en 1 Etages Bygning i Højde med Salgshallen. Langs med den sydlige Façade er bygget en 3,29 m bred Perron, forsynet med Halvtag, hvori et Glidesystem til Transport af Svinekroppe er op-hængt. Svinene kan saaledes føres direkte fra Banevognen hen til Glidestangen. I Kælderetagen findes

Varmeværket, desuden Rum for Rengøringsfolk, Oplagsrum, Cyklestalde m. m. I Stueetagen findes Vestibule, hvorigennem Transporten af Svinene fra Jernbane til Salgshallen foregaar, endvidere Administrationskontorer, Lokaler til Dyrlæger, Stemplere, Dragere, Prøveudtagere, Toiletter samt Forvalterbolig. Paa 1. Sal findes Lokaler til Trikinundersøgelse, Laboratorium, Frokoststue, Dyrlægeværelser m. m. Transporten af Kødprøver til Trikinundersøgelse foregaar ved Hjælp af 2 elektriske Elevatorer. Væggene i Trikinsalene er i 2,8 m Højde beklædte med Fliser. Administrationsbygningen opvarmes ved et Lavtryksdampanlæg, med Lokalovne anbragte i alle Kontorer og Opholdsrum; herfra maa dog undtages Trikinsalene, som opvarmes ved Tilførsel af varm Luft.

Salgshallen er 78,99 m lang, 55,56 m bred og 6,55 m høj under Tagrygningen; den afgiver Plads til 2 000 Svinekroppe, som ved Glidesystem føres fra Perronen eller Hallens Sidedøre rundt i denne eller ind og ud af Kølerummene — stadig hængende paa samme Krog. I Hallen er tillige indrettet Kødkontrol og Stadelpladser. Langs begge Ydermure er opstillet Bordvægte med Billetafstempling. Gulvene i Hallen og de tilstødende Gange er belagte med henholdsvis Iron Bricks og Feldspatfliser. Væggene er i 2 m Højde beklædte med gulglasserede Sten. Derover er hvidtet. Shedtagene bæres af 220 Stk. Støbejernssøjler, hvorpaa Glidesystemet er anbragt.

Kølehuset er en 1 Etages Bygning med 2 Etages Midtparti, i hvis Kælder Køleanlæggets Maskinrum samt Kuldekamrene er anbragte. I Stueetagen findes 2 Kølerum, der tilsammen kan rumme 1 300 Stk. Svinekroppe. Kroppene er ophængte i Kroege paa et

Glidesystem, der, som før nævnt, er i direkte Forbindelse med Glidesystemet i Hallen. Paa 1. Sal findes Rum for Kommissionærer og Kvartermester. Vægge, Gulv og Loft i de to Kølerum er isolerede med faldede Korkstensplader, som er imprægnerede under Vacuum med kunstig Asfalt. Isoleringen er beskyttet af et 2 cm tykt Monierpudslag, som i en Højde af 2 m over Gulvet er glittet. Gulvene er belagte med Terrazzo. Loftet i Kølerummene er udført som et dobbelt Hennebiqueloft med et Luftmelletrum paa 40 cm, som er benyttet til Luftkanaler for Indstrømning og Udsugning af Luft i Kølehuset. Afkølingen sker ved Hjælp af 2 Ammoniakkmaskiner, hvis Kompressorer drives ved Remtræk fra Elektromotorer, hvortil Kommunen selv leverer Elektricitet. Den ved Ammoniakkens Fordampning tilvejebragte Kulde overføres til Luften i Kølerummene ved to Luftkølere, byggede i Lighed med »Humboldt«s System, med 2 afdelte Rum, der ved Veksellapper kan sættes i Forbindelse med Luftkanalerne til og fra Kølerummene. Væggene i Luftkølerne bestaar af Monier med glitpudset Korkisolering, Loftet af aftagelige zinkbeklædte Trælemme. Gulvene i Maskinrummene er belagte med Mettlacherfliser og Væggene beklædte med gulglaserede Sten i 2 m Højde.

I Flæskehallen, som er henlagt under Kvægtorvets og Slagtehusenes Administration, foregaar en gros Forhandling af slagtet indført Kød og Flæsk, efter at det er godkendt af den derværende Kontrol. Kontrollen i Flæskehallen bortfalder, naar Varerne er kontrollerede overensstemmende med Lov om indenrigs Kødkontrol, ligesom Trikin kontrollen bortfalder, naar Varerne ved andetsteds foretagen Under-

søgelse, der enten er godkendt af Københavns Sundhedskommision eller foretagen paa Grundlag af Sundhedsvedtægtsbestemmelser (jfr. Lov af 6. April 1906 § 7), er fundet fri for Trikiner og forsynet med Mærker, der angiver dette.

IX. KOMMUNALE BADEANSTALTER

I Aaret 1863 aabnedes paa Kommnehospitalet den første offentlige kommunale Varmvands Badeanstalt i København. Men den første større offentlige Badeanstalt i København byggedes i 1865 væsentligt for Midler, som dertil var skænkede af den i London bosiddende, men i København fødte Baron Hambro. Anstalten kom under kommunal Ledelse og bestaar endnu, men kan næppe længer siges at være tidssvarende. Kommunen har i en Række Aar opført 3 tidssvarende Anstalter i forskellige Dele af Byen, nemlig i Saxogade i Byens vestlige Del, i Sofiegade paa Kristianshavn og i Helsingørsgade i den indre By. En Anstalt for Byens nordlige Del er for Tiden under Projektering. Disse saakaldte Folkebadeanstalter, som bruges mere og mere, navnlig af den arbejdende Klasse, maa siges at have afhjulpet et stort Savn. Den sidst opførte Anstalt aabnedes i Helsingørsgade 1910. Denne Anstalt har i den mandlige Afdeling 2 Karbade, 1 Dampbad med 8 Afklædningsrum samt 8 Brusebade med 15 Afklædningsrum. For et Dampbad eller Karbad betales 30 Øre, for et Brusebad 10 Øre, for Haandklæde 2 Øre og for Sæbe 3 Øre. I Aaret

1912—13 er der i disse 3 Badeanstalter taget ialt 249 662 Bade, heraf 179 375 af Mænd og 70 287 af Kvinder.

Foruden de nævnte Badeanstalter inde i Byen har Kommunen 2 større offentlige Strandbadeanstalter, en ved Kallebodstrand og en ved Langebro, hvor tillige Børnene fra de i Nærheden liggende Kommuneskoler lærer at svømme under Opsigt af de paagældende Gymnastiklærere. Paa disse 2 Anstalter er der i 1912—13 taget ialt 246 094 Bade, nemlig 163 801 af Mænd, 82 293 af Kvinder. Desuden er der givet ialt 253 280 Bade for Kommuneskolens Børn. Et Strandbad koster paa disse Anstalter 10 Øre, Haandklæde 2 Øre, dog kan et Bassinbad fra aabent Afklædningsrum faas for 5 Øre.

En mindre Strandbadeanstalt, der i Aaret 1909 under den store Arbejdsløshed blev opført ved Siden af den før nævnte ved Kallebodstrand til gratis Afbenyttelse for ubemidlede, er nu nedlagt paa Grund af for ringe Benyttelse.

Derhos er der nu en meget stor Svømmebadeanstalt under Opførelse ved Øresund (ved Svane-møllebugten). Denne Anstalt, som opføres af et privat Selskab skal for en bestemt Betaling modtage Kommuneskolernes Børn til Badning.

X. NØDTØRFTSANSTALTER

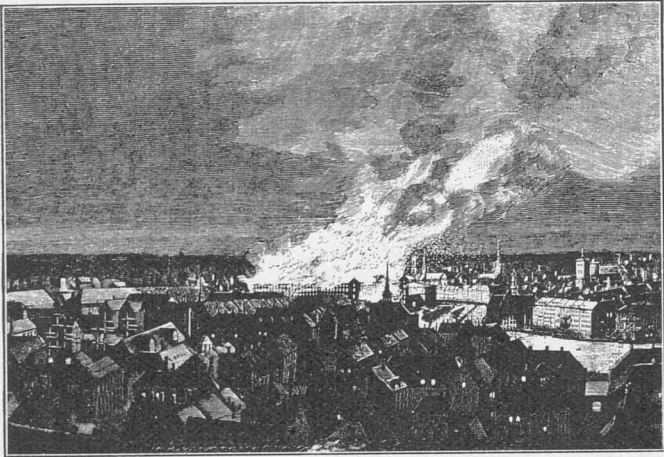

KØBENHAVN har 16 offentlige Nødtørftsanstalter. Den første opførtes 1887 ved Tivoli. Man anvendte derefter i en længere Aarrække den kendte tyske Model, som er af Jern og ses adskillige Steder i Byen. Men Benyttelsen af denne Model er efterhaanden bleven opgivet, da det har vist sig nødvendigt at rette den paagældende Anstalts Størrelse efter Forholdene paa Stedet, hvor den lægges. Med flere af de nye Anstalter er forbundet Ventesale for Sporvognspassagerer og Rum for Sporvejenes Trafikmestre. København har 2 underjordiske Nødtørftsanstalter, nemlig en ved Nyhavn og en paa Amagertorv. Den underjordiske Anstalt paa Amagertorv blev bygget 1900, idet man ikke paa dette Sted mente at kunne belemre Pladsen med en Bygning. Senere, i 1907, blev en Jernbygning af den foran omtalte Type, som var beliggende ved Nyhavn, hvor den hæmmede den frie Udsigt fra Kongens Nytorv til Havnen, borttaget og erstattet med den underjordiske Anstalt, som nu findes der, og som i enhver Henseende er køn og tidssvarende.

En ny underjordisk Anstalt bygges i Aar paa Vesterbros Torv, som hidtil ligeledes har haft en

Jernbygning af den tyske Type, der nu vil blive fjernet. Denne nye underjordiske Anstalt faar et Pissoir med 8 Stand-Urinals, en Herreafdeling med 4 Stk. W. C. og Haandvask, en Dameafdeling med 2 Stk. W. C., 2 Stk. Bidets og Haandvask, endvidere et Opsynsrum, et Rum for Opvarmningen (en Gasovn med Blæser), endelig findes der Rekvisitrum. Priserne er 10 Øre for Benyttelse af W. C. og Haandvask, 5 Øre for Benyttelse af W. C. uden Haandvask. Der indrettes ligeledes en ny Nødtørftsanstalt i Kælderen under den Kontorbygning, som i Aar vil blive opført paa Grønttorvet. Hvor særligt Toiletrum er indrettet, er Prisen for dette 10 Øre og for Klosetterne ligeledes 10 Øre. Det er nu af Kommunalbestyrelsen bestemt, at Benyttelsen af de i samtlige Anstalter værende Damebidets fra 1. April d. A. skal være gratis i Lighed med, hvad der finder Sted for Herre-Pissoirerne. Københavns offentlige Nødtørftsanstalter have i Aaret 1912—13 været besøgte af 813 339 betalende Personer. Desuden have 48 245 Børn benyttet de i og ved Parkerne liggende Anstalter gratis.

Kristiansborg Slots Brand den 3 Oktober 1884.

XI. BRANDVÆSENET

DEN mægtige Ildsvaade, som i 1795 hærgede København, kunde ikke undlade at sætte sine Spor, da alle var opskræmte ved at se, at det Apparat, der stod til Raadighed, var ude af Stand til at yde nogen virksom Modstand mod Ildens Magt. I de nærmeste Aar indtil 1806 indførtes der derfor væsentlige Forbedringer ved Brandforordninger, der indordnede Brandvæsenet under en Kgl. Brandkommission og organiserede det som en meget stor Styrke under en Brandmajor: ialt ca. 50 Officerer, 3—400 Underofficerer og omtrent 3000 Menige, der fortrinsvis skulde udtages blandt Tømmer- og Mursvende samt andre Lavssvende. Var det personlige Apparat saaledes meget anseligt og vel meget besværligt at arbejde med, var Alarmeringsapparatet

om muligt endnu mere omfattende; der blev benyttet Lygter og Flag, Klokkeklemtning, Piber og Trommer, ja under særlige Omstændigheder endogsaa Kanonskud, for at Byens Borgere ret kunde faa at vide, at der var Brand; om Natten maatte Vægterne endda vække Folk rundt om i Byen, hvorhos Byens Myndigheder, fra Overpræsidenten til Lavenes Oldermænd, maatte møde til alle Brande.

Føjes hertil, at Hidskaffelse af Vand til et Brandsted skete ved Kørsel med Tønder, Kar o. l., faar man et levende Indtryk af det dramatiske Liv, en Ildebrand, stor eller lille, fremkaldte i Byen.

Efter at Byen i 1857 havde faaet Vandværk, og der saaledes nu var Vand i tilstrækkelig Mængde tilstede overalt og straks, kunde Apparatet naturligvis simplificeres; i 1860 indrettes derfor de første faste Brandvagter, forsynet endda med en Brandtelegraf, og derved dannes Overgangen til den nuværende Organisation af Byens Brandvæsen, saaledes som Rammen fastsloges ved Loven af 15. Maj 1868, der underlagde det Kommunens Bestyrelse og lod Ordningen træde i Kraft d. 1. August 1870. Loven træffer i §§ 1—10 Bestemmelse om Brandkorpsets Organisation, saaledes at Personel og Materiel til enhver Tid er fastsat ved et Regulativ, der udstedes af Kommunalbestyrelsen og approberes af Justitsministeriet; §§ 11—13 præciserer, hvad enhver Borger er forpligtet til at iagttage i Henseende til alt, hvad der kan fremkalde og befordre en Ildebrand; §§ 14—16 omhandler Skorstensfejningen og dens Underlæggelse under Brandvæsenet, og endelig foreskriver §§ 17—28, hvorledes de som brandfarlige betegnede Næringsveje og Lagre skal indrettes. Disse Virksomheder ligesom Bygninger og Lokaler, i hvilke der kan forsamles en stor Menneske-

mængde, er derefter underkastede Brandvæsenets Kontrol og giver derved dette Politimyndighed inden for de Grænser, som Lovbestemmelserne sætter. Endelig giver Lovens § 42 Justitsministeriet Myndighed til at foreskrive de Forandringer i og de Tillæg til de Brandpolitiet vedrørende Forskrifter, hvortil Erfaringen maatte vise Trang.

Paa Grundlag af denne Lov har Brandvæsenets Virksomhed udviklet sig som en dobbeltsidig: Be-
stridelsen af den egentlige Slukningstjeneste og der-
næst en forebyggende Virksomhed, der har til For-
maal ved passende Bestemmelser at formindske
Faren for Brand, dels i de Virksomheder, der oven-
for er hentydet til, dels, ved Brandchefens Stilling
som Medlem af Bygningskommissionen, i alminde-
lige Bygninger og Virksomheder, hvortil Brandloven
ikke naar.

Det Brandkorps, hvormed Brandvæsenet overtog
Sikkerhedstjenesten den 1. August 1870, bestod af
5 Officerer, 13 Underofficerer (1 Sprøjtemester og
12 Sprøjteførere) og 81 Brandmænd, af hvilken Styrke
en Trediedel var fri hver Dag. De 8 Brandvagter,
paa hvilke Styrken var fordelt, var derfor besat
hver med 1 Sprøjtefører og 6 Mand, og udrustet
med en Haandkraftsprøjte paa Vogn, som Mand-
skabet selv maatte trække; herudover fandtes en
Redningsstige, betjent af 6 Mand, og en lille Damp-
sprøjte, anskaffet 1864, hvortil var engageret en
Maskinmester. Til en niende Brandvagt (paa Øster-
bro) var lejet Mandskab. At der tillige fandtes en
Del Reservemateriel maa for Fuldstændighedens
Skyld nævnes; det bestod hovedsagelig af Haand-
kraftsprøjter, ialt fandtes der af disse 40 Stk. for-
uden 2 Pramsprøjter.

Formodentlig som en Reminiscens fra tidligere Ordning fastslog Loven, at der skulde være et Reservekorps paa 320 Mand til Brug i ekstraordinære Tilfælde; det var delt i to Kompagnier, hvert under Kommando af en Assistent, der iøvrigt deltog i den almindelige Tjeneste under de faste Assistenters Forfald; endelig fandtes en saakaldt mobil Reserve paa 24 Mand i saadanne Livsstillinger, som gjorde dem specielt anvendelige som Straalelestre; denne Reserve fik en ringe fast aarlig Godtgørelse for sin Tjeneste.

Denne Ordning fortsattes med de nødtørftige Udvidelser af Personel og Materiel, indtil det, da Kristiansborg Slot den 3. Oktober 1884 nedbrændte, viste sig, at den ikke svarede til de Krav, som en stor Brand stiller til et Brandkorps's Styrke. Branden gav Stødet til Overvejelser og Studierejser og medførte, at Kommunalbestyrelsen i Aaret 1889 vedtog Principperne i den nugældende Ordning, hvorved Byen forsynes med Brandstationer i et Antal, svarende til dens Bebyggelse, og hver især kraftigt besat saavel med Personel som med Materiel, saa at den er i Stand til alene at optage Kampen mod Ilden, hvorhos der fra Brandstedet kan tilkaldes en eller flere Stationer efter Behov.

Forinden der gives en Oversigt over, hvorledes Byen i Øjeblikket er beskyttet i saa Henseende, skal dog bemærkes, at medens Brandtelegrafen til en Begyndelse kun bestod af en Forbindelse mellem Vagterne indbyrdes, saaledes at Tilkaldelse maatte ske ved Henvendelse til Vagten selv, begyndtes der i 1881 en Indretning af Alarmeringssteder ved Opsættelse af 3 Stk. Brandalarmer i Østerbrokvarteret. Fra denne beskedne Begyndelse har Brandtelegrafen udviklet sig til i Øjeblikket at

bestaa af 116 offentligt tilgængelige Brandalarmer i Byens Gader, medens der desuden til privat Brug — obligatorisk for Teatre o. l. — efterhaanden er anbragt 112 Brandalarmer. Desuden har den elektriske Del af Systemet gennemgaaet en meget væsentlig Udvikling, alt sigtende til at gøre dets Funktionering saa ufejlbar som mulig.

Brand i Havnegade 37 den 22. Februar 1914.

Den ovenfor berørte Nyorganisation af Brandvæsenet, der i første Linie havde til Hensigt at tilvejebringe Stationer, i Stand til hver for sig at optage Kampen mod Ilden, var bragt til en foreløbig Afslutning ved Indvielsen af en ny Hovedstation den 1. Maj 1892. Herefter skulde en Stations Besætning udgøre mindst 3 Sprøjteførere, 1 Maskinist, 12 Brandmænd, 1 Telegrafist, 4 Kuske og 4 Par Heste, og Materiellet bestaa af 1 Haandkraftsprøjte, 1 mekanisk Stige, 1 Dampsprøjte og 1 Tender dertil.

Der fandtes i 1892 tre saadanne fuldt udrustede Stationer, hvorhos Hovedstationen tillige indeholdt saavel Reservemandskab som Reservemateriel. 3 af de gamle Brandvagter bevaredes foreløbig, saaledes at det var Hensigten at ændre dem til Normalstationer efterhaanden, som Behovet nødvendiggjorde det. Brandvæsenets videre Udvikling fremgaar derefter af følgende Fortegnelse:

- 1901 indvies en ny Station for Østerbro,
- 1904 — en do. for Kristianshavn og Sundbyerne.
- 1905 aabnes en midlertidig Vagt i Valby med hovedsagelig lejet Mandskab.
- 1907 indvies en ny Station for Utterslev og Brønshøj.
- 1907 forandres Vagturnus for Mandskabet fra 2-Døgns Vagt og 1-Døgns Vagtfrihed til 1-Døgns Vagt og 1-Døgns Vagtfrihed. Hermed staar selvfølgelig i Forbindelse, at Mandskabet gennemgaar en Udvidelse.
- 1907 anskaffes et Personautomobil til Udrykning for den vagthavende Officer.
- 1912 indsættes en Automobil-Motorsprøjte i Materielparken.
- 1913 erstattes Personautomobilet med et nyt og kraftigere, medens det ældre indsættes i Reserve.

Det i 1914 til Raadighed værende Brandkorps og dets Materielpark har herefter følgende Omfang: 9 Officerer (1 Brandchef, 1 Vicebrandchef, 6 Brandinspektører og 1 Reservebrandinspektør), 56 Underofficerer (2 Sprøjtemestre, 38 Sprøjteførere, 10 Maskinister og 1 Staldmester, 4 Overtelografister og 1 Værkfører ved Brandtelegrafien), 254 Brandmænd (176 aktive Brandmænd, 14 Telegrafister, 4 Horn-

blæsere og 60 Brandkuske) og 8 Haandværkere (5 Telegrafarbejdere og 3 Depotarbejdere). Desuden en Læge og en Dyrlæge.

Brandvæsenets Kontor omfatter: 1 Bogholder, 2 Assistenten og 1 Skriver, hvorhos løs Skriver- og Tegnehjælp efter Behov.

Materiellet omfatter, idet alt Smaamateriel holdes udenfor:

1 Motorsprøjte (Automobil), 5 Dampsprøjter (Hestekraft), 6 Tendere (Hestekraft), 1 Slangetender (Hestekraft), 8 mekaniske Stiger (Hestekraft), 13 Haandkraftsprøjter (Hestekraft), 2 Personautomobiler, 2 Personvogne (Hestekraft), 1 Redskabsvogn med Oprydningsværktøj m. m.

Ved Motorsprøjtens Anskaffelse er Begyndelsen gjort til Forandring af Materiellets Fremføring fra Hestekraft til Motorkraft, idet der endnu kun afventes de Erfaringer, som de for København særlige Forhold gør det ønskeligt at indvinde, forinden Typerne for de enkelte Redskaber fastslaaes (Anskaffelse af en Automobil-Redningsstige er forestaaende i dette Aar).

Som foran berørt omfatter Brandvæsenets Virksomhed foruden Slukningstjenesten tillige en forebyggende Virksomhed, der, efterhaanden som Byens Storstadspræg udvikler sig, og dens industrielle Liv vokser, faar større og større Virkefelt: Teatre, Forlystelsesanstalter, Lager af brandfarlige Vædsker, deres Anvendelse i Industrien, Varehuse, Celluloidvarers Fremstilling og Lagring m. m.

Selvfølgelig har Lovgivningen maattet holde Trit med denne Udvikling, og siden 1870 er udkommet en anselig Række af ministerielle Anordninger, Raadstueplakater osv. til Regulering af alle de herhen hørende Forhold.

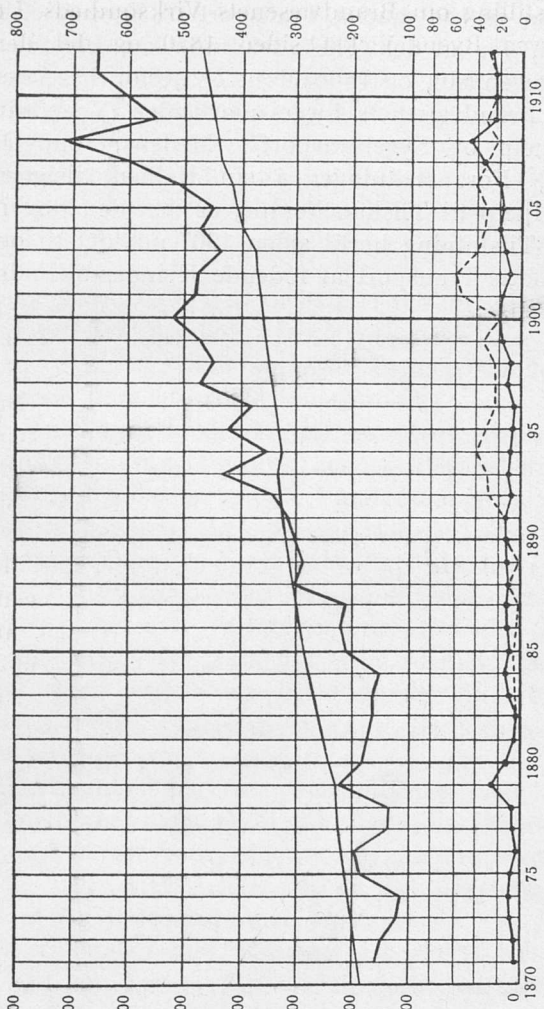
Omstaaende grafiske Fremstilling vil give en Forestilling om Brandvæsenets Virksomheds Udvikling ved Byens Vækst siden 1870 og det dermed voksende Antal Ildebrande. Det har sin Interesse at se, at medens Ildebrandenes Antal er og har været i stærk Vækst — en naturlig Følge af de bedre Vilkaar for at kunne hidkalde Brandvæsenet — vokser derimod ikke Antallet af de større Brande i de senere Aar — Brandvæsenets Kraft er forøget. Endvidere synes Tilbøjeligheden til af ond Villie at alarmere Brandvæsenet at have kulmineret, i alt Fald holder Antallet af falske Alarmer sig nede paa et rimeligt Tal i de senere Aar.

Foruden Løsningen af de Opgaver, som Brandloven stiller Brandvæsenet, medførte Forholdene, at det i 1898 paatog sig en ny Opgave, der hurtigt viste sig at falde godt i Traad med de oprindelige — nemlig Kørsel med Lægevagtstationens Ambulancer til Hjælp for Tilskadekomne. Foreningen for Lægevagtstationer havde, foruden sin egentlige Virksomhed, der ligger i Navnet, føjet den anden til; den havde stationeret et Antal Vogne paa Politistationerne, men Vanskelighederne ved Forspand og hurtig Udrykning gjorde Foranstaltningen ikke helt formaalssvarende. Det viste sig da ogsaa hurtigt, efter at Vognene var bleven stationerede paa Brandstationerne, at Virksomheden kom i den rigtige Gænge, i hvilken Henseende Tallene er talende: Fra en Begyndelse med 3—400 Udrykninger om Aaret har Stigningen ganske jævnt ført til ca. 2500 Udrykninger i 1913/14.

Opmuntret ved at se sig paa den rette Vej indførte Brandvæsenet i 1909 som Led i Mandskabets Uddannelse Indøvelse i Samaritergerning, dog med den Indskrænkning, som Byens gode Forsyning

INDBYGGERE

ALARMERINGER

— INDBYGGERE — ALARMERINGER — STØRRE BRANDE — FALSKE ALARMERINGER

med Hospitaler opfordrer til: at Hovedvægten lægges paa en saa hurtig Transport til Hospitalet som muligt, for at den Tilskadekomne kan komme under Lægehjælp, og Indøvelsen er derfor baseret paa en af Brandvæsenets Læge udarbejdet »Vejledning i Nødhjælp og Sygetransport«. Medens, som fremhævet, Foranstaltningen i sin Helhed tilsigter at give Hjælp til Tilskadekomne, er den den dog i naturlig Tilslutning hertil siden 1907 udvidet til ogsaa at omfatte Transport af fødende Kvinder til Fødselsstiftelsen.

XII. VANDFORSYNINGEN.

KØBENHAVN blev i de ældste Tider forsynet med Vand fra Brønde. Det synes, som om hvert Grundstykke har haft sin egen Brønd, dog fandtes der ogsaa flere offentlige Gade-Brønde.

I Slutningen af det 16. Aarhundrede blev denne Vandforsyningsmaade ikke længer tilstrækkelig, og der dannedes derfor private Vandkompagnier; disse indledede gennem Træledninger ufiltreret Overfladevand fra nogle uden for Staden liggende Søer. Fra disse Træledninger førtes Stikledninger — ligeledes af Træ — ind i de private Gaarde. Stadens Grund blev tilsidst ganske gennemkrydset af disse Træledninger, men ved Siden heraf opretholdtes dog de gamle Brønde væsentlig som en Reserve i Ildebrandstilfælde.

Efterhaanden blev man dog utilfreds med Vandkompagnierne; disse holdt ikke Træledningerne vedlige, og der fremkom saaledes ret ofte Klager over at Vandet var uklart, ildelugtende og ildesmagende, samt at det indeholdt smaa Dyr.

Efterhaanden blev Klagerne saa stærke, at Kongen ved en Forordning i 1812 ophævede samtlige Vandkompagnier og henlagde Vandforsyningen under en »Commission for Vandvæsenet«. Til Bestridelse af Udgifterne ved den ny Ordning blev der paalagt

Grundejerne og de Næringsdrivende en Vandafgift. Selve Forsyningsmaaden vedblev dog stadig at være den samme, derimod førtes der et bedre Tilsyn med Søer og Ledninger. I 1827 blev der forsøgsvis nedlagt et kortere Stykke Støbejernsledning, og da dette Forsøg faldt heldig ud, blev en af de gamle Træledninger i 1846 erstattet med Støbejernsrør.

Da Beskaffenheden af Vandet trods den bedre Vedligeholdelse og det bedre Tilsyn ikke blev tilfredsstillende, besluttede Kommunalbestyrelsen i 1849 at udskrive en Konkurrence om en Forbedring af Vandforsyningen. Det antagne Forslag gik ud paa gennem aabne Løb at indlede Overfladevand fra den uden for Staden liggende Damhussø, blandet med Vand fra artesiske Boringer, som man paa dette Tidspunkt forsøgsvis havde begyndt at anbringe i Søens Opland — langs Harrestrupaa dalen —, til den i Staden liggende Sct. Jørgens Sø, her filtrere Vandet i Sandfiltre og ved Pumper drevne af Dampmaskiner indpumpe det i et Ledningsnet af Støbejernsrør, hvori Trykket var stort nok til at forsyne selv de højest liggende Huse med Vand i alle Etager.

Dette Anlæg blev taget i Brug i 1859.

Efterhaanden som Vandforbruget steg, blev der anbragt flere af de nævnte Boringer, ligesom der anvendtes Pumpning paa Boringerne, hvorved den afgivne Vandmængde kunde forøges betydeligt, saaledes at det til Staden indledede Vand kom til at bestaa af ca. $\frac{2}{3}$ Overfladevand og ca. $\frac{1}{3}$ Vand fra Boringer.

Det Vand, der paa denne Maade kunde fremkaffes, var imidlertid ikke tilstrækkeligt til længe at kunne dække det stærkt voksende Forbrug. København erhvervede derfor i 1871 den ca. 18 km nordvest for Staden liggende vandrige Sønder sø.

Her anlagdes en Pumpestation, og dampdrevne Pumper løftede Vandet fra Søen op til en højtliggende Beholder, hvorfra dette gennem en Gravitationsledning af Beton tilførtes det aabne Løb, i hvilket Vandet fra Boringerne i Harrestrupaadalen — de saakaldte Kildepladser — indleledes til Damhussøen.

Boringer ved Søndersø.

Vandet fra Søndersø var imidlertid ikke altid af god Beskaffenhed, saaledes optraadte der i 1882 en Mængde Alger, som i høj Grad besværliggjorde Vandets Filtrering.

Man anlagde derfor flere Kildepladser i Harrestrupaadalen for ad denne Vej at forøge Vandforsyningen, og da der ligeledes med heldigt Resultat var anbragt en artesisk Boring ved Søndersø, paa-begyndtes der i 1886 en systematisk geologisk og hydrologisk Undersøgelse af Københavns Omegn

med det Maal for Øje udelukkende at forsyne København med Vand fra dybtliggende Jordlag, idet denne Forsyningsmaade vilde frembyde store hygiejniske Fordele.

Disse Undersøgelser førte til et heldigt Resultat, idet Undergrunden flere Steder viste sig at være saa righoldig paa Vand, at Vandforsyningen udelukkende kunde baseres derpaa.

De til Vandindvinding bedst egnede Steder fandtes at være:

- 1) De allerede delvis benyttede Egne langs Harrestrupaadalen.
- 2) Ved Søndersø.
- 3) Langs Lille Veileaadalen ca. 18 km sydvest for Staden.

For nu fuldt ud at udnytte det i disse Egne forekommende Grundvand, anlagdes der flere Kildepladser i Harrestrupaadalen, og det ved Søndersø eksisterende Anlæg for Overfladevand omdannedes til et Anlæg for Grundvand. Disse Vandindvindingsanlæg gav foreløbig tilstrækkelige Vandmængder, saaledes at Maalet, udelukkende at forsyne København med Grundvand, kunde naas i 1893, og det har senere trods den stærke Stigning i Vandforbruget, været muligt at opretholde denne Forsyningsmaade.

Overfladevandsforsyningen benyttes nu kun til nogle industrielle og offentlige Øjemed og er af ringe Betydning.

Grundvandet blev som tidligere nævnt indledet i aabne Løb, men Løbene blev efterhaanden erstattede med lukkede Betonledninger, og siden Aar 1900 bliver alt Vand tilført Staden gennem lukkede Ledninger.

Paa Grund af den stærke Stigning i Vandforbruget maatte Staden i 1908 delvis tage de nævnte

vandrige Egne langs Lille Vejleaadalen i Brug, idet der her i 1905—08 anlagdes Vandindvindingsanlæg og en Pumpestation, der gennem en Trykledning pumpede Vandet ind til Staden.

Allerede i 1912—13 maatte disse Anlæg udvides, og der nedlagdes en ny Trykledning ind til Staden, saaledes at denne Egn nu i det væsentlige er udnyttet.

VANDETS FOREKOMST OG BESKAFFENHED

Som foran nævnt er Københavns Omegn siden 1886 ved Boringer systematisk undersøgt i geologisk og hydrologisk Henseende.

I de undersøgte Egne bestaar Undergrunden af Kalk — nyere Kridt — dækket af Istidens Grus- og Morænelag. Grundvandet forefindes væsentligst i Kalkens øvre, af Spalter og Revner gennemkrydsede Lag samt i de over Kalken liggende Grus- og Stenlag.

Vandet indvindes ved Hjælp af Boringer eller Brønde førte ned til Kalken. De er fra 15 til 50 m dybe, og Vandet har som Regel en Stighøjde over Terrain.

Det Vand, der saaledes indvindes, er ved sin Fremkomst kimfrit, har en konstant Temperatur paa $8\frac{1}{2}^{\circ}$ C. og indeholder ingen for Sundheden skadelige Stoffer. Det langs Lille Vejleaa indvundne Vand benyttes uden nogen Behandling, ved de øvrige Anlæg indeholder Vandet ca. 2—3 mg Jernilte pr. Liter; Jernet fjernes imidlertid let ved Udluftning (Iltning) og Filtrering.

Vandets Indhold af Bakterier og opløste Stoffer undersøges regelmæssigt af Sundhedskommisionens Laboratorium. Vandet i Stadens Ledningsnet har kun et ganske ringe Bakterieindhold.

I nedenstaaende Tabel findes angivet det gennemsnitlige Indhold af opløste Stoffer i 1 Liter Vand.

Inddampningsrest (ved 130 ^o).....	ca. 380 mg
Saltsyre (HCl)	- 25 »
Svovlsyre (H ₂ SO ₄).....	- 40 »
Kulsyre (fri og halvbundet)	- 120 »
Kalk (CaO).....	- 130 »
Magnesia (MgO)	- 20 »
Salpetersyre (HNO ₃).....	- Spor
Ammoniak (NH ₃)	- 0
Salpetersyrling (HNO ₂)	- 0

VANDETS INDVINDING OG INDLEDNING

Vandindvindingsanlægene bestaar som tidligere nævnt af tre Hovedanlæg, der hvert for sig har sine særlige Værker og ligeledes hvert sit underjordiske Vandindvindingsomraade, nemlig;

- 1) Anlægget ved Søndersø.
- 2) — langs Harrestrupaaalen (Kildepladserne)
- 3) — » Lille Vejleaaalen.

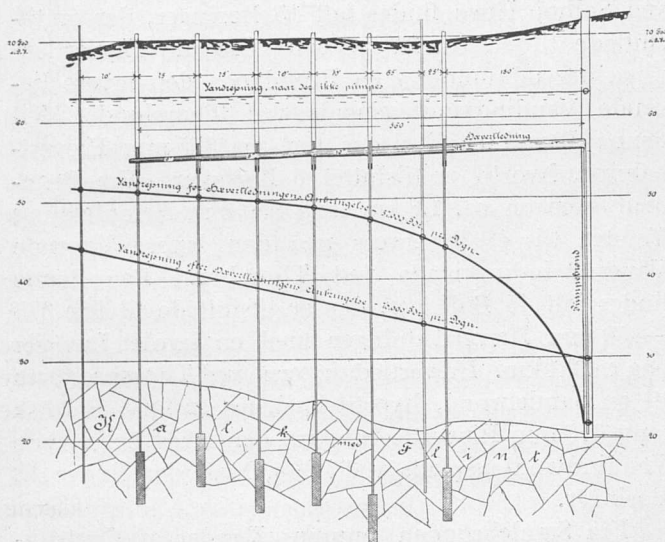
Anlægget ved Søndersø bestaar dels af 74 Stk. ca. 50 m dybe Boringer, der afgiver Vand ved Overløb til en ca. 1,9 km lang 700 mm Samleledning af Beton, dels af 10 Stk. ca. 30 m dybe Boringer tilsluttede til en 375 mm Hævertledning.

Det indvundne Vand — maksimalt 30 000 m³ i Døgnet — pumpes gennem en 650 mm og to 375 mm Jernledninger op til et ca. 16 m over Pumpestationen liggende Iltningshus. Fra dette løber Vandet ved sin egen Tyngde gennem en Betonledning ned til Harrestrupaaalen, hvor den Betonledning, der fører Vandet fra Kildepladserne, optages.

Den samlede Vandmængde passerer umiddelbart

efter Ledningernes Forening et Iltningshus og løber videre gennem en 1,4 m Betonledning ind til Vandværksanlægene i Staden.

Vandindvindingsanlægene langs Harrestrupadalen består af ialt 9 mindre Anlæg. Vandet indvindes

Hævertledning ved Agerup-Brønden i Harrestrupadalen.

ved de ældre Anlæg ved Brønde, ved de nyere Anlæg ved Hævertledninger med tilsluttede Boringer.

Hver Kildeplads har sit selvstændige Maskinanlæg, der pumper det indvundne Vand op i den tidligere nævnte Betonledning.

Kildepladserne er for Tiden i Stand til maksimalt at yde ca. 30 000 m³ i Døgnet.

Langs Lille Vejleaa findes der fire Vandindvindingspladser nemlig ved Solhøj Huse, Thorslunde, Thorsbro og Ishøj. Vandet indvindes ved 20—50 m dybe Boringer tilsluttede til Hævertledninger. De

dybe Boringer er udforede med 125 mm Støbejernsrør, de mindre dybe med 190 mm Støbejernsrør, inden i hvilke der er nedsænket 150 mm fortinnede Kobberrør.

Paa den højest beliggende Vandindvindingsplads ved Solhøj Huse findes ialt 15 Boringer, der er tilsluttede til en ca. 1,7 km lang 610 mm Hævertledning, der udmunder i en Brønd paa den lavere liggende Vandindvindingsplads ved Thorslunde. Til denne Brønd er ligeledes ført en 375 mm Hævertledning, hvortil er tilsluttet 6 Boringer. Fra Brønden fører en ca. 1,8 km lang 950 mm Betonledning Vandet til et Reservoir paa den lavere liggende Vandindvindingsplads ved Thorsbro. Paa denne findes ialt 45 Boringer, der er tilsluttede til fire 375—450 mm Hævertledninger med en samlet Længde paa ca. 2,1 km. Hævertledningerne ved Thorsbro føres til en Samlebrønd, hvortil ligeledes er ført en 2 km lang 375 mm Hævertledning fra den lavest beliggende Vandindvindingsplads ved Ishøj, hvor der findes 12 Boringer.

Fra Samlebrønden pumpes Vandet af Centrifugalpumper drevne af Dieselmotorer op i det tidligere nævnte Reservoir, hvori den Betonledning, der fører Vandet fra Solhøj og Thorslunde Indvindingspladser, udmunder. Fra Reservoiret ledes Vandet til Maskinhuset, hvorfra det af Centrifugalpumper, drevne af Dieselmotorer, pumpes gennem to ca. 18 km lange 650 mm Trykledninger ind til de to i Staden værende Højdereservoarer, Søndermarksbassinet og Højdereservoiret paa Brønshøj Bakke.

Fra Anlægene langs Lille Vejleaa paaregnes at kunne indpumpes ca. 40 000 m³ i Døgnet.

VANDVÆRKSANLÆGENE I STADEN

Disse bestaar dels af Anlæg til Fjernelse af det i Vandet, der indledes fra Anlægene ved Søndersø og langs Harrestrupaadalen, ved Iltningen udskilte Jern — Filtrepladserne ved Borups Allé og Sct. Jørgens Sø, — dels af Anlæg til Oppumpning af Vandet i Ledningsnettet — Pumpestationerne ved Borups Allé, Gl. Kongevej og Vester Farimagsgade — samt Reservoirer til Udligning af det vekslende Forbrug til Døgnets forskellige Tider — Søndermarksbassinet og Højdereservoiret paa Brønshøj Bakke.

Værket ved Borups Allé er beliggende ved den tidligere omtalte Betonledning, der indleder Vandet fra Anlægene ved Søndersø og langs Harrestrupaadalen til Staden.

Fra Betonledningen føres en Del af Vandet gennem en 700 mm Jernledning ind til Filtrene. Disse bestaar dels af et ca. 150 m² stort, overdækket Forfilter, dels af tre overdækkede Grusfiltre med et samlet Areal paa ca. 1 500 m².

I Forfiltret passerer Vandet med stor Hastighed — ca. 6 m i Timen — fra neden opad gennem et 2 m tykt Lag Sten ordnede med aftagende Størrelse opefter og afgiver her Størstedelen af sit Jernindhold. Fra Forfiltret ledes Vandet til Grusfiltrene, og det passerer her med en Hastighed paa ca. 0,6 m i Timen fra oven nedad gennem et ca. 1 m tykt Lag Grus, hvor den sidste Rest af Jernet tilbageholdes. Fra Filtrene samles Vandet i en Renvandsbeholder, fra hvilken det ledes til det nærliggende Maskinhus, hvor det af dampdrevne Stempelpumper indpumpes i Stadens Ledningsnet.

Det Vand, der ikke behandles og oppumpes ved Borups Allé, føres videre gennem Betonledningen ind

til de ved Sct. Jørgens Sø liggende 9 aabne Sandfiltre. Disse Filtre har et samlet Areal paa ca. 11 500 m², og Vandet passerer fra oven nedad gennem det ca. 1 m tykke Sandlag. Da der ikke som ved Borups Allé anvendes Forfilter, er Filtrerhastigheden kun 0,15—0,20 m i Timen. Fra Filtrene samles Vandet i en Renvandsbrønd, hvorfra det ledes til Værket ved Vester Farimagsgade, hvor det af dampdrevne Stempelpumper indpumpes i Ledningsnettet.

Den ene af de Trykledninger, hvorigennem Vandet fra Anlægget langs Lille Vejleaa indpumpes kontinuert, udmunder i Søndermarksbassinet. Dette er en overdækket underjordisk Beholder af Murværk og Beton rummende ca. 12 500 m³. Vandspejlet ligger maksimalt 30 m over daglig Vande. Da Trykket i Stadens Ledningsnet imidlertid svarer til ca. 48 m over daglig Vande, maa Vandet pumpes fra Søndermarksbassinet ind i Ledningsnettet. Dette besørges af Pumpestationen ved Gl. Kongevej, og Vandet indpumpes udelukkende i Dagtimerne.

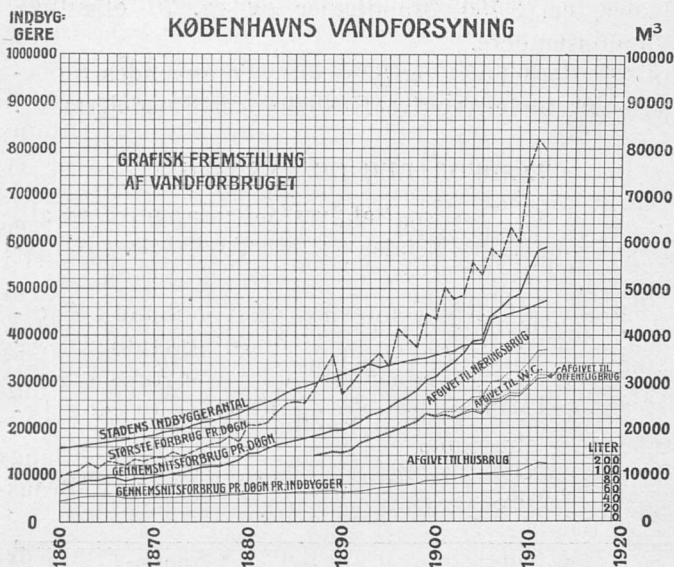
Den anden af Trykledningerne fra Anlægget langs Lille Vejleaa udmunder i Højdereservoiret paa Brønshøj Bakke.

Reservoiret bestaar af fem i Kredsform stillede, cirkulære Beholdere af Jernbeton. Beholderne rummer tilsammen ca. 10 000 m³. For at Vandspejlet i Beholderne kan svare til Trykket i Stadens Ledningsnet og forbindes direkte med dette, er Beholderne bygget op paa ca. 7 m høje Søjler, da Terrainet ikke har den fornødne Højde.

VANDVÆRKSANLÆGENE I DE INDLEMMEDE DISTRIKTER

Da København omkring Aar 1900 indlemmede de uden om Staden liggende Distrikter Brønshøj,

Valby og Sundbyerne, forefandtes der i disse selvstændige Vandforsyningsanlæg. Disse benyttes vel stadig — undtagen for Brønshøjs Vedkommende —, men er af ringe Betydning. Ledningsnettet i disse Distrikter er sat i Forbindelse med Stadens øvrige Ledningsnet, dog er der for en Del af Brønshøjs

Vedkommende indrettet en særlig Højdezone, der forsynes ved Hjælp af automatiske Pumper, installerede i det tidligere omtalte Højdereservoir paa Brønshøj Bakke.

VANDETS FORDELING TIL FORBRUGERNE

I Stadens Ledningsnet opretholdes der ved Hjælp af Pumpning og Højdereservoiret paa Brønshøj Bakke et konstant Tryk, som normalt andrager 48 m over daglig Vande.

Stadens Gader ligger — bortset fra den tidligere nævnte Højdezone i Brønshøj — i en Højde af 2—15 m over daglig Vande.

Ledningsnettet er anlagt efter Cirkulationssystemet og har en samlet Længde paa ca. 365 km.

Paa Ledningsnettet er anbragt ca. 1 400 Skydehaner, ca. 2 750 Brandhaner og ca. 70 offentlige Vandopstandere.

Til Fordelings- og Stikledninger anvendes Støbejernsrør, til indvendige Husledninger Smedejernsrør.

VANDFORBRUG OG VANDAFGIFT

Vand til Husbrug afgives uden at blive maalt, idet Grundejerne betaler en vis Afgift pr. m² Eta-geareal.

For denne Afgift forsynes en Vandhane i Gaarden, en i hvert Køkken og en Badeindretning i hver Lejlighed; for Taphaner her udover betales ekstra.

Vand til Næringsbrug og Klosetudskylning betales efter Rumfang.

I nedenstaaende Tabel er angivet Vandforbrugets Størrelse og Stigning siden 1860.

Aar	Folke- mængde	Total Vand- forbrug for hele Aaret	Gennem- snitsfor- brug pr. Døgn	Gennem- snitsfor- brug pr. Døgn pr. Indbygger	Største Forbrug pr. Døgn
		m ³	m ³	Liter	m ³
1860 . . .	155 000	2 496 600	6 800	44	8 900
1870 . . .	181 300	3 460 200	9 500	52	13 700
1880 . . .	234 900	5 364 500	14 700	63	20 800
1890 . . .	316 100	7 163 400	19 600	62	27 200
1900 . . .	358 300	11 311 200	31 000	87	43 500
1910—11	459 800	19 701 300	54 000	117	75 600
1911—12	467 000	21 278 100	58 100	124,5	81 900
1912—13	475 700	21 513 500	58 900	124	76 900

XIII. VEJ- OG KLOAKANLÆGENE

UNDER denne Afdeling, der indtil 1897 kaldtes Brolægnings- og Vejvæsenet, henhører i første Linie Anlæget og Vedligeholdelsen af Byens offentlige Gader og Kloaker.

Byens ældste *Gader* var de Veje, der fra det ældgamle Bycentrum ved Gammeltorv førte ud til Bymarken og til de omliggende Landsbyer: Vestergade, Nørregade og Forbindelsen ud til Østergade. Ved Gravninger i den gamle By finder man den ene Vejbane under den anden. Allerede i tidlig Tid var de fæstnede ved Belægning med Strandsten. Men egentlig Brolægning af Gaderne kom først senere i Brug, om end Brolægningskunsten ikke var ukendt i Middelalderen. Den ansete Borger Per Brolægger, efter hvem en Gade i København er opkaldt, levede i 15. Aarhundrede. Den ældste Brolægning var meget ujævn, da enhver Husejer skulde brolægge uden for sit Hus; men i Reglen var den skjult under et tykt Lag Gadesnavs.

Vandafledningen besørgedes indtil tæt op mod vor egen Tid af aabne Rendestene, der kun meget mangelfuldt formaaede at løse deres Opgave. I Forbindelse med Anlæget af Vand- og Gasværkerne 1856—59 var det vedtaget i Kommunalbestyrelsen at anlægge et fuldstændigt System af underjordiske Kloaker,

der ikke blot skulde bortskaffe Regnvandet men ogsaa alt Afløb fra Husene og saaledes muliggøre Indretning af Vandklosetter i enhver Ejendom i Byen. Men denne store Plan blev ikke virkeliggjort, og først stykkevis har København faaet sit nuværende Kloaksystem.

For Vej- og Kloakanlæggenes Vedkommende var den territoriale Udvidelse, som Byen fik ved Aarhundredets Begyndelse, af største Betydning. I Aaret 1901 havde København forinden Indlemmelserne et Areal af ca. 2344 ha med ca. 360 000 Indbyggere, i 1902, efter at Indlemmelserne var fuldbyrdede, ca. 6933 ha med ca. 411 800 Indbyggere. Af den i disse Aar forøgede Virksomhed i Institutionen giver allerede det Forhold et Billede, at der før Aaret 1897 i ledende Stillinger indenfor Institutionen var ansat 1 Inspektør og 1 Viceinspektør, medens der nu (1914) er ansat: 1 Direktør, 4 Afdelingsingeniører og 1 Afdelingsgartner.

Gaderne i København kan deles i offentlige Gader, der henhører under Kommunen, og private Gader, der anlægges og vedligeholdes af Private. Paa den udstillede Plan 1 (Nr. 183) er de offentlige Gader angivne med forskellige Farver, der angiver den anvendte Befæstelse af Kørebanerne. De paa Planen viste Gader, der ikke er farvelagte, er private Gader.

Planerne 2, 3 og 4 (Nr. 184—86) viser forskellige Tværprofiler af offentlige Gader. Disse Profiler er i det hele ikke at betragte som typiske, idet der tværtimod i Hovedsagen er valgt Tværprofiler, der frembyder et eller andet særegent. Dog skal det bemærkes, at de tre sidste Profiler paa Plan 4, som har Kørebane = $\frac{3}{5}$ af Gadebredden og Fortove = $\frac{1}{5}$ af samme, anvendes i overmaade mange Tilfælde, særlig naar Gadebredden ligger mellem ca. 12 og ca. 20 m.

De forskellige for offentlige Gader anvendte Befæstelsesmaader er i skraat Billede anskueliggjorte paa Plan 5 (Nr. 187).

Det samlede Areal af offentlige Gader og Veje forøgedes ved Indlemmelserne i Aarene 1901 og 1902 med ca. 596 600 m². Vejene i de Kommuner, der indlemmedes, havde saa godt som alle chausserede Kørebaner. Af den grafiske Fremstilling paa Plan 6 (Nr. 188) ses Variationerne gennem de sidste 25 Aar (indtil Udgangen af 1912) i Arealerne af de forskellige Befæstelser for Kørebaner og Fortove, og det vil bemærkes, at Planen ikke alene giver disse Oplysninger for Byen i dens Helhed, men ogsaa for den ældre By for sig, og for de indlemmede Distrikter for sig. Endvidere vil det ses, at Vejene i de indlemmede Distrikter stadig i Hovedsagen har chausserede Kørebaner, og at Arealet af disse Vejenes Kørebaner er tiltaget ca. 35 p. Ct. siden Indlemmelsen, hvilket skyldes Vejnættets Udvidelse. For den ældre Bys Vedkommende er Forholdet et ganske andet, idet Arealet af chausserede Kørebaner er i stadig Aftagende, medens Arealet af brolagte og asfalterede Kørebaner tiltager. Paa Grund af den stærkt tiltagende Trafik (særlig Automobiltrafik) sættes Brolægningen stadig i større og større Udstrækning paa Betonfundament, og for at imødegaa Støvplagen anvendes, som det fremgaar af Plan 1, Overtjæring af chausserede Kørebaner i betydelig Udstrækning, ligesom disse Kørebaners Behandling med andre bituminøse Stoffer har naaet en vis Udstrækning.

For at anskueliggøre den Forandring, som gennem Tiderne er foregaaet ved Ombrolægning og Regulering af Gader og Pladser, er paa Rammerne 7 og 8 (Nr. 189—189a) vist ældre og nyere Fotografier af enkelte Gade-partier.

Ved Anlæg af nye offentlige Gader eller Udvidelse af bestaaende kan Kommunen om fornødent erhverve det dertil nødvendige Areal ved Ekspropriation fra private Grundejere, og endvidere har Kommunen Ret til at ligne Udgifterne ved nye Gaders Anlæg paa de tilstødende Grundejere. Naar en hidtil chausseret offentlig Gade forsynes med solidere Befæstelse (i Reglen Brolægning), kan Kommunen ligne Halvdelen af de dertil medgaaede Udgifter paa de tilstødende Grundejere.

Den samlede Længde af de offentlige Gader udgør ca. 210 km.

Byens *Kloaksystem* bortfører ikke alene Vandet fra selve København, men ogsaa Vandet fra den selvstændige Kommune Frederiksberg, der ligger som en Enklave i København, og endvidere har visse Arealer uden for Stadens yderste Grænser, som Følge af Terrainforholdene, Afløb til Københavns Grund.

Anlægget af Byens Kloaker blev paabegyndt omkring Aaret 1860, og det System, der valgtes, var »tout à l'égoût« Systemet. Ved Beregningen af Kloakernes Dimensioner sørgedes der for, at Kloakerne blev selvrensende. De fik Afløb, dels til Byens Havn og de i Forbindelse med denne staaende Kanaler, dels til Øresund og Kallebodstrand. Ulemperne herved viste sig, efterhaanden som Indbyggerantallet voksede, stedse mere og mere. Paa det flakke Vand langs Kysterne fandt der Slamaflejringer Sted, der gav Anledning til mange Klager over Stank, og den Slam, som aflejrede sig paa dybt Vand i Havnen og Kanalerne, maatte stadig opmudres, hvilket foruden at medføre Udgifter udbredte Stank i de tæt bebyggede Kvarterer langs disse Vandarealer.

Foruden disse Ulemper havde Systemet den svage

Side, at det umuliggjorde Gennemførelsen af et Vandklosetsystem. Da Kravet om Indførelse af Vandklosetter stadig gjorde sig stærkere og stærkere gældende, skred man i Slutningen af forrige Aarhundrede til Anlægget af afskærende Ledninger paa en stor Del af Byens Omraade. De afskærende Ledninger førtes til et System af Pumpestationer, fra hvilke Afløbsvandet pumpes ud til dybt Vand i Øresund. Hvorledes Antallet af Vandklosetter i København derefter er steget, vil ses paa den udstillede Plan 17 (Nr. 193).

Ved Beregning af den Vandmængde, der skal optages i de afskærende Ledninger og senere oppumpes, er man gaaet ud fra Maksimum af den daglige Spildevandsmængde, og har da i Almindelighed fulgt den Regel at regne med det dobbelte af denne Vandmængde. Regner det saa stærkt, at Kloakerne fører en større Vandmængde, end hvad der svarer til det nævnte Vandvolumen, gaar Resten af Vandet over Overfald og gennem Hjelpeledninger til de forskellige Vandarealer. Hvor Hjelpeledningerne udmunder i Kanaler, paa lavt Vand el. lign., har man benyttet en større Opspædningsgrad end ovenfor nævnt. For at forhindre Opstuvning i de afskærende Ledninger, er der ved Indløbene til disse anbragt saakaldte Regulatorer, der stopper for Tilførsel af Vand til de afskærende Ledninger, naar disse er fyldte til den beregnede Højde; og for at undgaa, at Søvandet ved Højvande strømmer over de lavtliggende Overfaldskanter ind i Kloakerne, er der i Hjelpeledningerne anbragt selvvirkende Lukkeapparater.

Paa den udstillede Plan 18 (Nr. 194) er vist Tværprofiler af nogle forskellige Kloaker, og det vil af denne Plan ses, at man i Tidens Løb er gaaet over fra murede Kloaker til Kloaker af Beton.

Angaaende Pumpestationerne skal det bemærkes, at det paa Grund af Terrainforholdene har været nødvendigt at udføre 3 mindre, automatisk virkende Pumpebrønde, der paa den udstillede Plan 19 (Nr. 195) er angivne med *a*, *b* og *c*, og to større Mellemstationer, angivne med *A* og *B*. Fra disse Stationer løftes Vandet op i de afskærende Ledninger, der fører direkte til Hovedpumpestationen *C*, fra hvilken det udpumpes i Øresund. Det skal dog bemærkes, at Pumpestationen *B* ikke endnu er forbundet med Hovedpumpestationen, men midlertidigt udpumper Vandet i det nordligste Havnebassin. — Medens der i Pumpebrøndene er anvendt elektrisk Drivkraft, har Størrelsen og Beliggenheden af de forskellige Pumpestationer saavel som den historiske Udvikling haft Indflydelse paa Valget af Drivkraft, saaledes at der benyttes dels Damp, dels Elektricitet.

En Oversigt over Virkemaaden af den ældre Bys Afvandingssystem er vist paa den udstillede Plan 23 (Nr. 195a).

Bestræbelserne for at bortføre Spildevandet til dybt Vand, ogsaa fra Byens ydre Dele, er senere stadig fortsatte. I saa Henseende skal der henvises til den udstillede Plan 19, af hvilken det bl. a. vil ses, at det angivne Maal ved to Systemer er naaet derved, at Afløbsvandet opsamles i Bassiner, der udtømmes paa dybt Vand, naar de er fulde. Afløbsvandet fra et enkelt System renses i en Septic-Tank, forinden det ledes ud i Søen (Kallebod Strand).

Fotografier af System II's Udskylningsbassin og dets Maskineri samt af Pumpestationerne *A* og *C* er udstillede paa Rammerne 20—22 (Nr. 195).

I Henhold til en i 1906 udstedt Lov kan Udgiften ved Kloakanlæg helt eller delvis paalignes de Ejendomme, der vil have Nytte af de paagældende Kloaker.

Renholdelsen af Byens offentlige Gader, saa vidt selve Fejningen af dem angaar, paahviler ifølge Politivedtægten indtil en vis Afstand fra Grænserne for de tilstødende Ejendomme disses Ejere; iøvrigt besørger den af Vej- og Kloakanlægene, der ogsaa gennem en Forening af Vognmænd lader det paa de offentlige Gader sammenfejede Affald bortkøre daglig. Samtidig med Gadeaffaldet bortkøres almindeligvis ogsaa Hus-Affaldet fra de til Gaderne stødende Ejendomme, og det samlede Affald aflæses paa Lossepladser, det meste vel nok paa de offentlige Lossepladser, der findes i Byens Udkanter. Sne — der ligeledes bortkøres ved Vej- og Kloakanlæggenes Foranstaltning — aflæses paa særlige Sne-Lossepladser; efter stærke Snefald aflæses dog en Del Sne i fire »Sne-Brønde«, indbyggede i Byens Kloaker.

Som en Slags Illustration til Udviklingen paa det her omhandlede Omraade kan det oplyses, at der til den egentlige Gade-Renholdelse (inkl. Bortkørslen af Hus-Affald) for Aaret 1874 var budgetteret ca. 100 000 Kr., og for Regnskabsaaret 1913—14 ca. 666 000 Kr., medens der til de offentlige Gaders *Vanding*, der, ligesom deres egentlige Renholdelse, besørger af Vej- og Kloakanlægene, for de samme Aar var budgetteret henholdsvis 4000 Kr. og 93600 Kr.

Under Vej- og Kloakanlægene sorterer ogsaa Byens *Parker*, der tidligere er omtalt (S. 18), samt de offentlig *Skøjtøløberbaner*, af hvilke der ialt findes 3 med Arealer paa tilsammen ca. 3,7 ha. Isen paa dem fremstilles ved Oversprøjtning, og Arealerne benyttes om Sommeren som Sportspladser. Endvidere henhører forskellige af Stadens *Broer* og visse paa offentlige Gader henstaaende *Genstande* (Bænke, Rækværker, Borner, Pissoirer m. m.) under Vej- og Kloakanlægene.

Med Hensyn til *private Gader* er Forholdet det, at de er underkastede Vej- og Kloakanlæggenes Tilsyn. De skal forinden Anlægget approberes af Kommunen, saavel med Hensyn til Retning og Bredde som med Hensyn til Højdebeliggenhed, Profilering og Afvanding.

Næsten alle *private Gader* har chausserede Kørebener.

Naar en privat Gade ikke holdes i god Stand, giver Vej- og Kloakanlægene hver enkelt af vedkommende Grundejere Tilhold om inden en vis Frist at istandsætte Gaden ud for sin Ejendom paa nærmere angiven Maade. Efterkommes Tilholdet ikke, udføres Istandsættelsen af Vej- og Kloakanlægene paa Ejerens Regning.

Private Gaders Renholdelse paahviler Grundejerne. Vanding af *private Gader* foretages kun undtagelsesvis.

Kommunen har Ret til at overtage *private Gader* som offentlige Gader. Grundejerne er da pligtige at betale Gadens første Istandsættelse (i Reglen Brolægning).

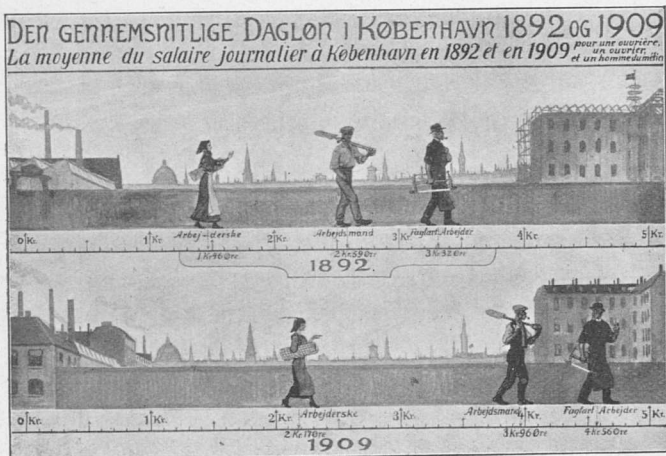
Den samlede Længde af de *private Gader* udgør ca. 105 km.

Foruden de tidligere omtalte Sager sorterer under Vej- og Kloakanlægene ogsaa Behandlingen af *Byggesager*, navnlig saa vidt angaar paatænkte Bygningsforetagenders Forhold til Gader (Gade-Façaders Højdebeliggenhed, Fremspring o. s. v.)

Endvidere har Vej- og Kloakanlægene i de sidste 20—30 Aar ført Tilsyn med de til *Vandaflodningen fra Byens Ejendomme* hørende Ledninger og øvrige Indretninger. Planer til saadan Afledning, om hvilke den udstillede Plan 24 (Nr. 196) giver en Forestilling, om end udarbejdet for et særlig kompliceret Tilfælde,

maa godkendes af Vej- og Kloakanlægene, der derefter fører Tilsyn med vedkommende Føretagendes Udførelse og ved dettes Tilendebringelse meddeler skriftlig Attest for, at Arbejdet er udført paa tilbørlig Maade.

Endelig er under Vej- og Kloakanlægene henlagt Tilsynet med det private Selskab »Grundejernes Renholdningsselskab«, som udfører Latrinen fra de fra gammel Tid eksisterende Retirader af Tønde-systemet, der endnu ikke er ombyttede med Vandklosetter. Latrinen sælges til Landboere i Byens Omegn, idet den paa dertil indrettede Jernbanevogne føres til forskellige nærliggende Jernbanestationer.

Raadhuspladsen med Sporvognstrafik 1914.

XIV. KØBENHAVNS SPORVEJE

DA den første Sporvogn for halvtreds Aar siden kørte fra Vesterbro til Frederiksberg, var dette en trafikal Begivenhed af evropæisk Rang, idet Sporveje i moderne Forstand paa dette Tidspunkt kun kendtes i England, Frankrig samt nogle nordamerikanske Storbyer.

Den første danske Sporvejskoncession meddelte Kong Frederik VII i Oktober 1859 en theologisk Kandidat P. Larsen, hvem det dog ikke lykkedes at gennemføre sine Planer, saaledes at det blev daværende Løjtnant i Infanteriet C. F. Garde, der med sin livlige Propaganda for Sagen og sine i alt Fald delvis realiserede Koncessioner af 11. Marts 1862 paa en Spor-

vejslinie fra Sct. Annæ Plads til henholdsvis Frederiksberg og Taarbæk maa nævnes som den egentlige Grundlægger af de københavnske Sporveje.

Det første Anlæg udførtes af et engelsk Selskab »Copenhagen Railway Company Lt.«, som afkøbte Garde hans Koncessionsrettigheder og fremmede Arbejdet ret hurtigt, saaledes at Strækningen fra Frederiksberg Allé til Hjørnet af Vesterbrogade og Gl. Kongevej den 22. Oktober 1863 kunde aabnes for Drift og denne allerede Tomaanedersdagen efter fortsættes til Sct. Annæ Plads. I September 1865 forlængedes Linien til Vibenshus og endelig i Juni 1868 til Slukefter, hvorefter altsaa Ruten for Linie 1, Hovedlinien gennem Byens Hjerter, var fastslaaet.

Den første Sporvogns Start var en Succes. Særlig fremhævedes den udmærkede Indretning af Vognene, der i et Antal af 7 var kommet hertil fra Birkenhead; de havde Plads til 36 Personer: 18 indeni og et lignende Antal paa Topsæderne, var ret elegante og holdte i samme lyse, gul-hvide Hovedfarver som nu. Kontrolmærkerne, som Passagererne modtog af Konduktørerne og ved Udstigningen skulde aflevere til Kusken, var smaa — aflange eller runde — Messingtegn lydende paa henholdsvis 4 og 8 Skilling; disse afløstes dog snart af de mere praktiske Papirbilletter i Billetcylindre, der benyttedes lige til Indførelsen den 1. Oktober 1912 af det nuværende Billetsystem med Blokbilletter.

Da det engelske Sporvejselskab, som arbejdede med for ringe Kapital, efter nogle Aars Forløb befandt sig foran en økonomisk Krise, reddedes Situationen af C. F. Tietgen, der den 1. Januar 1866 som sit første Aktieselskab og det ældste danske Selskab for Sporvejsdrift stiftede »Københavns Sporvei-Selskab«, med det Formaal »at drive de fra det

engelske Sporvejskompagni erhvervede Sporveje fra Frederiksberg og København til Vibenshus samt saadanne Udvidelser, Forlængelser eller nye Anlæg, som herefter maatte blive bestemte.«

Ved Siden heraf dannedes i den følgende Tid en Række Foretagender for Sporvejsdrift: Nørrebro, Frederiksbergs, Forstædernes, Falkoneralleens og Sølvgådens Sporvejselskaber, foruden Strandvejens Damp-Sporvejselskab. De fleste af Selskaberne gav gode økonomiske Resultater, idet kun Forsøget med Dampsporvognene ad Strandvejen faldt uheldigt ud. I alt væsentligt er det iøvrigt de her nævnte Selskabs Linier, som — i Forbindelse med to senere Omnibuskompagniers Linier — danner Grundlaget for hele den nuværende Sporvejsordning.

Paa omstaaende Oversigt er anført Tidspunkterne for Stiftelsen af disse forskellige Sporvejselskaber og for Aabningen af de betydeligste Linier med Angivelse af de dertil nusvarende Linienumre eller Betegnelser.

Medens der gennem de første Aartier havde ytret sig et kraftigt Initiativ og af de forskellige Selskaber var præsteret et fortræffeligt Arbejde, syntes der omkring ved Halvfemserne at skulle indtræde nogen Stagnation, hvortil Usikkerheden med Hensyn til Fremtiden, da Tidspunkterne for de forskellige Koncessioners Udløb nærmede sig, naturligvis bidrog.

Endvidere havde Byens stærke Vækst efterhaanden gjort den benyttede Driftsform utilfredsstillende; Hestevognene passede ikke længer til de lange Strækninger og kunde jo — navnlig for Enspændervognenes Vedkommende — kun optage et stærkt begrænset Passagerantal; Kørselshyppigheden var for ringe og Elasticiteten med Hensyn til Køreplanerne delvis umuliggjort derved, at Størsteparten af Trafikken foregik da Enkeltspor med Vigespor, hvad der naturlig-

vis i Forbindelse med den urimelige Stoppen op paa Passagerernes Vink havde megen Uregelmæssighed til Følge; ligeledes var Taksterne for høje og Omstigning — i hvert Fald mellem de forskellige Selskabers Linier — ukendt. Vel blev der allerede under det gamle System i alt Fald indenfor Københavns Sporvejssekskab arbejdet paa at gennemføre en hyppigere og billigere Drift; men Hestedriftens Dage var i Virkeligheden talte, og Udviklingen krævede, at man slog ind paa helt nye Baner.

Ved Sporvejsloven af 10. April 1895, der flyttede Hovedindflydelsen paa Sporvejsforholdenes Ordning fra Ministeriet over til Vejmyndighederne (Kommunalbestyrelserne), banedes Vejen for en mere rationel Ordning og for Overgangen til et nyt Driftssystem.

For Københavns og Frederiksbergs Vedkommende blev Følgen, at man maatte søge at komme til en gensidig Forstaaelse om Sporvejsordningen. Dette skete ved en Overenskomst i 1897 mellem Københavns og Frederiksbergs Kommuner, hvorefter Kommunernes Indflydelse paa de forskellige Sporveje og Omnibusser blev fordelt. Herved var der skabt et Grundlag for en Ordning af de københavnske og frederiksbergske Sporvejsforhold. Et Konsortium, repræsenteret ved Privatbankdirektørerne A. Heide og J. Larsen samt Ingeniør Fr. Johannsen, tilbød Kommunalbestyrelsen at overtage Driften paa samtlige københavnske Sporveje og Omnibuslinier, hvis Koncessioner Kommunen overtog, efter en samlet Plan og med følgende Hovedpunkter paa sit Program: Enhedstakst, Omstigningssystem og Indførelse af elektrisk Drift. Konsortiet stiftede et nyt Aktieselskab »De københavnske Sporveje« med en Aktiekapital paa 10 Millioner Kroner til Erhvervelse af de 6 københavnske Sporvejs- og Omnibusselskabers Ejendomme og Materiel, og efter langvarige

Selskabets Navn	Stiftet	Liniestrækning	Aabnet for Drift	Linie-Nr. eller Betegnelse
Københavns Sporvejselskab	1866	Hovedlinien (Frb. Runddel — Slukefter)	$\frac{22}{10}$ 63- $\frac{29}{6}$ 68	1
		Sorte Hest Linien (Frb. R. — Raadhuspl.)	$\frac{18}{11}$ 66	2
		Sundby-Linien (Kr'borg—Sundby)	$\frac{19}{12}$ 72- $\frac{1}{8}$ 84	2
		Korsgadelinien (N'bro—Kgs. Nytorv)	$\frac{2}{11}$ 69	
		Østerbro—St. Kongensg. lin. (Triangl. — Kgs. Nytorv)	$\frac{11}{7}$ 88	1 & 6
		Istedgadelinien (Højbro—V. Fælledvej) Valbylinien (Raadhuspl. — Valby)	$\frac{8}{10}$ 93 $\frac{1}{6}$ 94	6 2
Nørrebro Sporvejselskab	1866	Gothersgade—Nørrebrogade-Linien (Kgs. Nytorv—N'bro)	$\frac{6}{12}$ 67	7
Frederiksberg Sporvejselskab	1872	Strøguten (Omnibusser) (Raadhuspl. — Kgs. Nytorv)	$\frac{1}{10}$ 72	Frb. Automobilmobil-rute
		Gl. Kongevejlinien (Smallegade — Raadhuspl.)	$\frac{22}{12}$ 72	Frb. Ringlinie
		Godthaabsvej—Nyelandspl. Godthaabsvej—Fuglebakken	$\frac{1}{11}$ 03 $\frac{5}{4}$ 04	» »

Forstædernes Sporvejselskab	1873	Blegdamsvejlinien (Trianglen—Raadhuspl.)	12/4 73	3 & 8
		Farimagsgadelinien (Trianglen—Raadhuspl.)	22/7 83	4
		Nørregadelinien (Søtorv—Gl. Torv)	20/7 84	11
Falkoneralleens Sporvejselskab	1883	Falkonerallelinien (Frb. R.—N'bro R.)	1/6 84	Frb. Tværlinie
		Gyldenløvesg.—Rølighedsv.-Linien (Frb. Rd. Raadhuspl.)	24/7 84	Frb. Ringlinie
Strandvejens Damp-Sporvejselskab	1883	Klampenborglin. (Trianglen—Klampenborg)	23/3 84	14
Sølvgådens Sporvejselskab	1888	Sølvgadelinien (Tagensvej—Sct. Annæplads)	19/1 89	10
Københavns Omnibus-Kompagni	1895	Søtorv—Havnegade ad Købmagergade Kristianshavns Torv—Højbro	7/12 95 1896	12
		Søtorv—Enghavev. ad Griffenfeldtsgade	1896	
Købmagergades Omnibus	1896	Sct. Hans Torv—Højbro ad Købmagergade	7/6 96	12

Forhandlinger afsluttedes den 22.—23. Juli 1898 en Overenskomst mellem Aktieselskabet og Kommunen der den 9. August s. A. af Indenrigsministeriet fik Eneretsbevilling paa Driften af de forskellige Sporvejslinier. Paa Frederiksberg ordnedes Forholdet paa tilsvarende Maade, idet Kommunen, som under 19. November 1897 havde faaet Koncession paa de to gamle Selskabers Linier, i Henhold til Kontrakt af 22.—31. Maj 1898 bortforpagtede Driften til det nystiftede »Frederiksberg Sporvejs- og Elektricitets Aktieselskab«.

Ved den stærke Centralisation var Betingelserne for ensartet, hurtig og billig Drift blevet tilvejebragte; den 1. Januar 1899 traadte 10-Øres Enhedstaksten i Kraft i Forbindelse med Omstigningssystemet, og hermed var der i Virkeligheden aabnet det københavnske Publikum en enestaaende let og udstrakt Adgang til Sporvognskørsel. Dog hengik der endnu nogen Tid, inden det endelige Valg af det nye Driftsystem blev fastslaaet.

Allerede i 1897 havde Københavns Kommune ganske vist — med Siemens & Halske som Forpagter — etableret Akkumulatordrift paa Nørrebro linien; men denne Driftsform viste sig baade dyr og lidet tilfredsstillende, hvorfor Levetiden for de saakaldte »Syrevogne« heller ikke blev lang. Under Forhandlingerne om det nye System fastholdt man en Tid lang fra Kommunens Side Kravet om underjordisk Tilledning i den indre By; men tilsidst lykkedes det dog at faa gennemført Bestemmelsen om Indførelse overalt af Luftledningssystemet, hvis Indførelse paa Frederiksberg allerede var paabegyndt i 1899.

Liniernes Elektrificering gennemførtes i alt væsentligt i Aarene 1901—03 af en særlig Anlægsadministration, og Linieføringen, der i Hovedtrækkene er den samme som den nugældende, blev fastsat af

Kommunalbestyrelsen efter indgaaende Drøftelse med Sporvejsselskabet, hvorved de vigtigste Hovedprinciper fastsloges: dels at to Distrikters Yderpunkter saavidt mulig forbindes ved en gennem Bycentret førende Linie, idet man ikke unødigt ændrer gamle Liniers Retning, dels at man saavidt mulig samler Trafikken i store Hovedaarer med meget stærk Trafik fremfor at sprede den i de forskellige Gader.

Af vigtigere Nyanlæg er under A/S. De københavnske Sporveje og Søsterselskabet A/S. Tuborg—Klampenborg elektriske Sporvej udført følgende:

Udført af	Liniestrækning	Aabnet for Drift	Linie-Nr. eller Betegnelse
D. K. S.	Frederikssundsvej til Brønshøj Kro	$\frac{28}{9}$ 02	5
»	Prinsessegade og Dronningensgade til Vor Frelzers Kirke	$\frac{24}{4}$ 03	9
T. K.	Strandvejen, Hellerup—Charlottenlund	$\frac{31}{5}$ 03	14
D. K. S.	Svanemøllevej	$\frac{5}{8}$ 03	1-14-15
»	Frederiksborgvej til Bispebjerg Kirkegaard	$\frac{5}{11}$ 03	5
T. K.	Strandvejen, Charlottenlund—Klampenborg	$\frac{1}{1}$ 04	14
D. K. S.	Strandboulevarden og Østbaneanegade	$\frac{27}{9}$ 04	9
»	Øster Allé og Lyngbyvej	$\frac{30}{12}$ 04	6
»	Prinsessegade og Burmeisterg. til Aladdin	$\frac{5}{10}$ 06	9
»	Vestervoldg. og Langebro til Islands Brygge	$\frac{15}{1}$ 07	5
Kbh. Komm.	Amager Boulevard	$\frac{19}{7}$ 08	5
T. K.	Bernstorffsvej til Ordrup	$\frac{31}{12}$ 08	15
Kbh. Komm.	Vigerslev Allé til Tre Kronersgade	$\frac{14}{7}$ 09	6

Grunden til, at der de sidst foregaaende Aar ikke er gennemført større Udvidelser af det egentlige københavnske Net, maa vel i nogen Grad søges deri, at de vedkommende Myndigheders Opmærksomhed gennem lang Tid har været taget stærkt i Beslag af Forhandlingerne om Kommunens Overtagelse af Sporvejene og derefter af Arbejdet med at faa Sporvejene bragt ind under de almindelige kommunale Former.

Den 1. August 1911 overtog Københavns Kommune selv Driften af samtlige A/S. De københavnske Sporvejes Linier, og samtidig overgik Selskabets den 31. Juli s. A. faste tjenstgørende Personale, ca. 1600 Personer, i kommunal Tjeneste. Kommunens Overtagelse af Sporvejsselskabets Ejendele skete i Henhold til Taksation, der endnu ikke er endelig afsluttet.

Da de baade fra københavnsk og frederiksbergsk Side i de sidste Aar projekterede betydelige Anlæg af nye Linier og Udvidelser af ældre som Følge af Frederiksbergs Beliggenhed maatte gribe betydeligt ind i hinanden, er der blevet ført en Række interkommunale Forhandlinger, blandt andet angaaende de forskellige Udvidelser af Nettetene paa Nabokommunens Grund, hvorefter Resultatet nu foreligger i en under 24. December 1913 oprettet Overenskomst. Ved denne er der skabt Mulighed for at tilfredsstille de voksende Krav om Udvidelse af Sporvejsnettet til de ydre Distrikter, ligesom Tanken paany er bragt frem om en Sammenslutning mellem de to Sporvejssystemer, hvad der naturligvis — ikke mindst af Hensyn til Omstigningssspørgsmaalet — vilde have den allerstørste Betydning.

Ved den nævnte Overenskomst er der blandt andet sikret København Ret til Sporvejsforbindelse med Vanløse, en nordre Tværlinie mellem Øster- og Nørre-

bro samt en Linie ad Nørre Boulevard, passerende det fremtidige Knudepunkt for Nærtrafikken: Frederiksborggades Station, medens Frederiksberg, der ved den nye Jernbaneordning mistede sin gamle Jernbanestation, i Form af Linieførlængelser har sikret sig Ret til direkte Forbindelse med de 3 københavnske Jernbanestationer: Slangstrupbanen, Valby og Vanløse.

Endvidere kan anføres, at Heste-Omnibusserne gennem Strøget fra Raadhuspladsen til Kongens Nytorv i det forløbne Aar er afløste af Automobil-Omnibusser af Dion-Bouton-Typen, der nu befarer Strøgruten med 2 Minutters Drift.

Endelig har den »Baltiske Udstilling« givet det afgørende Stød til den længe projekterede Sporvejsforbindelse til Gammelholmskvarteret og Malmøbaadens Anløbsplads ved Havnegade, idet Sporvejslinie 8 forlænges fra sit nuværende Endepunkt paa Raadhuspladsen ad de eksisterende Spor til Niels Juels Statue og hertra paa nye Spor kører ad Holbergs-

gade med en afsluttende Sløjfe gennem Herluf Trollesgade, Havnegade og Cort Adellersgade, hvorved Adgangen altsaa er blevet yderligere lettet for Københavnernes Udstillings-Besøg i Sommeren 1914.

Udviklingen af Sporvejstrafikken og Storbyens Vækst med Hensyn til Folkemængde og Areal staar naturlig i den nøjeste Forbindelse og betinger tildels hinanden; Forøgelsen af Indbyggerantallet kræver Forøgelse af Befordringsmidlerne, og med disses Tilstedeværelse aabnes atter Muligheden for Byfolkets Spredning paa et saa udstrakt Areal som Storkøbenhavn, saaledes at Forbindelsen mellem de ydre og de indre Distrikter dog stadig vedligeholdes. De efterhaanden — ved de voksende Afstande og det moderne Livs større Spredthed — nødvendige daglige Rejser paavirker da Kravene til stadig hurtigere, hyppigere og billigere Samfærdselsmidler i Bytrafikken, hvis regelmæssige Besørgelse hidtil væsentlig har været overladt til Sporvejene.

Et Billede af disses Udvikling i København—Frederiksberg (med Strandvejskvarteret) gennem de forløbne 50 Aar er søgt givet ved de udstillede grafiske Kurver, der Aar for Aar i Tiden 1863—1913 viser Stigningen med Hensyn til Banelængde, Vognkilometer, Passagerantal og Kørselsindtægter. Endvidere er udstillet en grafisk Oversigt over Antallet af Sporvejsrejser pr. Indbygger.

Den samlede Banelængde, σ : Gader med Sporvejsspor, er f. T. 82 km,¹⁾ men som Følge af de nylig vedtagne Forslag vil Sporvejsnettet allerede i Løbet af dette Aar formentlig blive udvidet med ca.

¹⁾ Tallene er her og i det følgende afrundede.

9 $\frac{1}{2}$ km, hvorhos der yderligere er koncessioneret ca. 10 km, ialt altsaa over 100 km.

I Aaret 1913 kørtes ialt 28 Millioner Vognkilometer, svarende til Ækvator rundt omtrent 700 Gange. Daglig blev der kørt ca. 76 000 Vognkilometer, eller 10 000 danske Mil.

Et Bidrag til Skinnelegemets historiske Udvikling giver de udstillede Skinneprofiler fra de første primitive Forsøg indtil den nu benyttede Model Phoenix 25 B.

Den bedste Illustration til Udviklingen er dog det stigende Passagertal; i det første Aar benyttedes Sporvejene af 1 Million Passagerer, 10 Aar efter i 1873 var Tallet steget til 10 Millioner, i 1883 til 12 Millioner, i 1893 til 20 Millioner, i 1903 til 62 Millioner og endelig i 1913 til 108 Millioner (jfr. den omstaaende Oversigt).

Det sidste Tal betyder, at Sporvejene hver Dag benyttes af henved 300 000 Mennesker, eller i hver Indbygger aarlig foretager 186 Sporvejsrejser mod 5 i det første Aar, 40 i 1883 og 131 i 1903; Sporvognskørsel er med andre Ord fra en sjældnere Luksus efterhaanden blevet en daglig Nødvendighed.

Den aarlige Udgift pr. Indbygger for Sporvogns-
penge er samtidig steget fra 50 Øre i det første Aar til 4 Kr. i 1883 og 17 Kr. i 1913, tiltrods for at Taksterne — som en behagelig Undtagelse fra Reglen om, at alting bliver dyrere — stadig er blevet billigere. Medens saaledes en Hestetur fra Frederiksberg til Vesterbro i sin Tid kostede 10 Øre og derfra til Sct. Annæplads paany 10 Øre og saa fremdeles, bringer den elektriske Sporvogn nu sin Passager for en 10 Øre hurtig og let fra Frederiksberg Runddel til Hellerup eller over 10 km.

Aar	Længde af Gadestrækning med Spor	Kørselsindtægt		Kørte Vognkilometer	
		pr. Aar	gennemsnitlig pr. Dag	pr. Aar	gennemsnitlig pr. Dag
	m	Kr.	Kr.		
1863	4.500	ca. 85.677*)	235	129.066*)	353
1873	27.090	791.833	2.169	1.836.913	5.033
1883	28.724	1.182.861	3.241	2.160.178	5.918
1893	43.221	1.956.964	5.361	4.245.626	11.632
1903	64.088	5.746.168	15.743	14.866.692	40.731
1913	82.548	10.005.887	27.413	27.718.197	75.940

Gennemsnitlig sælges der daglig for ca. 27 000 Kr. Sporvognsbilletter, og den samlede Indtægt for 1913 har udgjort over 10 Millioner Kroner. Iøvrigt svinger Indtægten pr. Dag meget betydeligt; saaledes var i 1913 den højeste Dag (2. Pinsedag) paa ca. 45 600 Kr., den laveste (Torsdag d. 22. Maj) paa ca. 22 300 Kr. Ugens bedste Dag er Søndag, og naar Middellindtægten for alle Aaret 1913's Dage sættes til 100, stiller Indtægten sig for de enkelte Ugedage saaledes: Søndag 106, Mandag 95, Tirsdag 94, Onsdag 93, Torsdag 90, Fredag 91 og Lørdag 100. Man sporer Ugelønnens Virkninger.

Indenfor Aarets forskellige Fest- og Helligdage er der en ikke mindre Variation; regnes Gennemsnitsdagen til 100, forholder Trafikken paa nedenævnte Dag sig saaledes;

1. Paaskedag 102; 1. Pinsedag 150; 1. Juledag 110
2. do. 107; 2. do. 166; 2. do. 115.

Endvidere møder Juleaftensdag som den mest bevægede Dag i den indre By med 142, medens Aarets

*) Beregnet forholdsmæssigt for hele Aaret, idet Driften først paabegyndtes d. 22. Oktober 1863.

Passagerantal		Indbygger- antal	Rejser pr. Indbygger aarlig	Kørselsudgift pr. Indbygger aarlig
pr. Aar	gennem- snitlig pr. Dag			
				Kr.
ca. 813.971*)	2.230	173.762	5	0,49
9.529.478	26.108	217.123	44	3,65
11.645.780	31.906	293.286	40	4,03
20.054.699	54.944	377.885	53	5,18
62.655.760	171.660	478.334	131	12,01
108.118.476	296.215	582.000	186	17,19

mest stille Helligdage Skærtorsdag og Langfredag er helt nede paa 84 og 89.

Indenfor Aarets Maaneder har Forholdet i 1913 været følgende: Januar 94, Februar 95, Marts 98, April 95, Maj 101, Juni 102, Juli 99, August 101, September 101, Oktober 100, November 104, December 108. Indenfor Kvartalerne: Januar 96, April 100, Juli 100 og Oktober 104. — Faldet er stærkt fra Jul til Nytaar.

Blandt de enkelte Linier er Indtægten ligeledes meget varierende og har for de elektriske Liniers Vedkommende i det sidste Aar svinget fra 36—54 Øre pr. Vognkilometer, idet Rentabiliteten naturlig paavirkes af vedkommende Kvarterers Befolkningstæthed, Konkurrencen med parallelle eller tildels samløbende Linier og forskellige andre Forhold; nogle Linier — som Strandvejslinierne — er udprægede Sommerlinier, der trives bedst i Solskin, medens andre har deres største Publikum ved Vintertid eller naar Regnen falder.

Overfor Sporvejsindtægterne staar Udgifterne, der for det sidst forløbne Aar har udgjort 9½ Million Kroner, hvoraf til:

Trafiklønninger	Kr. 3 000 000
Strømforbrug	» 1 800 000
Hestehold	» 170 000
Vedlige- & Renholdelse af Vogne	» 900 000
do. Spor og Ledninger	» 950 000
Forrentning, Amortisation og Henlg.	» 1 250 000,

medens Resten fordeles sig mellem Administrations- og Ejendomsudgifter m. v.

Ialt beskæftiges ved Sporvejene 2 700 Personer for en aarlig Løn af 4 350 000 Kr.

Den Vognpark, som staar til Disposition for Driften, bestaar f. T. af 720 Vogne med ialt 27 000 Pladser, idet der — blandt andet under Hensyn til de projekterede betydelige Udvidelser af Linienettet — af Kommunalbestyrelsen er vedtaget Anskaffelse af yderligere 75 nye Vogne med ca. 3 000 Pladser. Af det nuværende Antal er 385 Motorvogne og 300 Bivogne, medens Resten fordeles mellem Omnibiler, Hesteporvogne og Omnibusser. Kørslen med Paahængsvogne er i de sidste Aar steget betydeligt, da den er billig og velegnet som Regulator for den enkelte Linies Befordringsevne indenfor Døgnets forskellige Timer. Et moderne Sommersøndags-Sporvognstog ad Strandvejen bestaar af:

1 Motorvogn	med 34 Passagerer
1 lukket Bivogn	» 39 do.
1 aaben do.	» 47 do.

Ialt 3 Vogne med 120 Passagerer.

Allerede ved Firetiden forlader de første Vogne om Morgenen Remiserne og kører ind paa Linierne med en Driftshyppighed, der paa de indre Bylinier varierer fra 2—5 Minutter, idet dog Afstanden mellem Vognene paa flere Strækninger, hvor forskellige

Linier slaar Følge, er betydelig kortere, saaledes at der paa travle Tider kan sendes 30—40 Vogne i Timen i hver Retning, medens den normale Drift paa Enkeltlinierne oftest svarer til 12 à 15 Vogne i Timen i hver Retning.

Om Trafikkens Tæthed faar man et ganske godt Begreb gennem Antallet af de Vogne, der i Dagens Løb passerer henover Byens 3 store Knudepunkter: Raadhuspladsen, Kongens Nytorv og Trianglen.:

	Motorvogne	Bivogne	Omnibusser	Ialt
Raadhuspladsen .	3 000	1 700	400	5 100
Kongens Nytorv .	2 100	1 200	400	3 700
Trianglen	2 700	1 700	—	4 400

En Sammenligning mellem gamle Køreplaner og moderne, hvor de 10 og 20 Minutters Intervaller er bragt helt ned til 2 Minutter, og Sidste-Sporvognene forlagt fra Titidens »gode borgerlige Sengetid« til langt efter Midnat, illustrerer paa sin Vis Forskellen mellem Voldenes Idyl og Nutidens Storstadsliv.

En saa intensiv Sporvejstrafik som den nuværende i en By med over $\frac{1}{2}$ Million Indbyggere gaar selvfølgelig ikke for sig ganske uden Uheld eller Skade paa Liv og Lemmer; men efter en gennem den elektriske Periode optagen Statistik for de københavnske Sporveje synes disse Uheld dog forholds-mæssig faa. Indenfor de sidste 10 Aar er der saaledes af Ulykkestilfælde med svær Legemsskade eller Død blandt Passagerer gennemsnitlig forefaldet 1 for hver 10 Millioner befordrede Passagerer og blandt Ikke-Passagerer 1 for hver $1\frac{1}{2}$ Million kørte Vognkilometer. Den udstillede »Ulykkesstatistik« vil bekræfte dette, idet den samtidig viser, at det langt overvejende Antal Ulykker skyldes Uforsigtighed ved Ind- og Udstigning.

Gennem de udstillede Sporvejsfotografier kastes yderligere Strejflys over Dele af Byens og Sporvejenes Historie; man vil kunne se de forskellige Vogntyper, Motorernes sejrige Fremtrængen overfor Hestene, Sporvognens eller Omnibussens første sporadiske Indgaaen i Gadebilledet overfor vore Dages livligt pulserende Sporvejstrafik paa de store Centre, hvorfra Vogntogenes lyse Rækker gennem Døgnets fleste Timer som en stedse glidende Strøm spredes udover Byens Gader og Pladser.

XV. BELYSNINGSVÆSENET

DEN offentlige *Gadebelysning* i København gaar tilbage til Aar 1680. Før den Tid maatte Byen hjælpe sig om Natten med det Lys, som Maanen og Stjernerne vilde give, og Folk, som var nødte til at færdes ude efter Mørkets Frembrud, havde i Reglen selv en Lygte med sig eller ledsagedes af en »Lygtedreng« med en Stanglygte. Kun naar der udbrød Ildebrand ved Nattetid, skulde Husejerne hænge Lygter over deres Døre, at man kunde kende de Folk, som vankede frem og tilbage i Gaderne.

1680 blev de første Gadelygter opsatte paa Strækningen fra Højbro ad Købmagergade til Nørreport. Det var Olie- eller Tranlamper af Kobber, opsatte paa malede Stolper. Deres Antal var i de første Aar 523, og de skulde brænde fra Solnedgang til Solopgang undtagen i de lyse Sommer-Nætter og naar Maanen var paa Himlen. Lygternes Antal voksede langsomt, men naaede dog aldrig højere end til ca. 1800; og der førtes bestandige Klager over »Magistratsmaaneskinnet«, der først helt forsvandt sammen med Gasbelysningens Indførelse.

Man havde i København allerede i 1814 set en Gasflamme brænde paa offentlig Gade, da en Blikkenslager Irgens havde anbragt en Gaslygte uden for sit Hus paa Købmagergade. I de følgende Aar

indlagdes Gas i adskillige Ejendomme og Etablissements fra smaa private Gasapparater, og i 1854 vedtog Kommunalbestyrelsen at anlægge et offentligt *Gasværk*. Det er det nuværende »Vestre Gasværk« ved Kallebodstrand. Gadebelysningen begyndte med 2200 Gaslygter, og d. 4. December 1857 tændtes Gassen første Gang paa Københavns Gader. Værket blev drevet af Kommunen selv.

Samtidig med Anlægget af det første Gasværk begyndte *det elektriske Lys* at vise sig. Det lyste første Gang en Aften i August 1857 fra en Lygtepæl paa Kristiansborg Ridebane. Det første kommunale Elektricitetsværk, Stationen i Gothersgade, blev bygget i Aarene 1890—92.

De Værker, som nu sørger for Byens Belysning, er følgende:

1. GASVÆRKERNE

Vestre Gasværk ligger ved Halmtorvet og er det ældste af Gasværkerne, anlagt 1857. Dets Grundareal er ca. 7 ha.

Kulskibene lægger til ved Gasværkshavnen, hvor de losses ved »Huntske« Kraner med »Grabs«, hvorefter Kullene ad en højtliggende Kabelbane føres ind paa Gasværket. Udlosningen i Kulhusene sker ved automatiske Vogne af Hunt's Model. Retorthuset, der er bygget i 1885, har 32 Ovne à 9 Retorter, der betjenes af West's Lade- og Trækkesmaskineri med comprimeret Luft. Produktions- evnen pr. Døgn er ca. 55 000 m³. Desuden findes et Vandgasværk, (Humphreys & Glasgow), der kan producere ca. 15 000 m³ pr. Døgn carbureret Vandgas.

Til Gassens øvrige Behandling findes de sædvanlige Apparater: Kondensere, Exhaustorer, Tjæreud-

skillere, Vaskere og Rensere, Maalere og Regulatorer. Gassen opsamles i 8 mindre Gasbeholdere fra 3000 til 10 000 m³ Indhold. Paa Gasværket findes en Fabrik, der omdanner Ammoniakken i Gasvandet til svovlsur Ammoniak. Tjæren befries for Vand ved at centrifugeres.

Til Byen fører 5 Gasledninger med Diametre fra 460 til 920 mm. Den ene af dem fører Gassen direkte ud til Kristianshavn paa Amager gennem en Tunnel under Havnen.

Paa Kristianshavn findes en Pumpestation, der pumper Gassen videre til denne Bydel og det nærliggende Sundby Gasværk. Vestre Gasværk modtager Gas fra Valby Gasværk gennem en 920 mm Ledning, for derefter at lede den sammen med Gassen fra Vestre Værk dels ud til Kristianshavn, dels ind til Byen.

Østre Gasværk er beliggende mellem Strandvejen og Øresund. En Del af Arealet er fremkommet ved Udfyldning i Søen, og det samlede Areal er ca. 14 ha. Det er anlagt 1877—78, men er siden den Tid undergaaet større Forandringer og Udvidelser. Kullene tilføres fra den nærliggende Frihavn, hvor der er opstillet 2 Hunt'ske Kraner med »Grabs«; herfra føres de ind til Gasværket ved et særligt Jernbanespor, der inde paa Gasværkets Grund ender i en Højbane, som fører Vognene hen foran Kulhusene, hvor de aflæsses ved Hjælp af automatiske Vogne af Hunt's Model. Der er to Retorthuse, det ene forsynet med 18 dobbelte Ovne à 8 Retorter, betjente af West's Lade- og Trækkemaskiner med komprimeret Luft, det andet med 40 enkelte Ovne à 8 Retorter, betjente af West's Haandmaskineri, tilsammen en Produktionsevne af ca. 114 000 m³

Kulgas i Døgnet. Der findes endvidere et Vandgasværk (Humphreys & Glasgow) med en Produktions-evne af 50 000 m³ pr. Døgn carbureret Vandgas, men af Hensyn til, at der ikke tilsættes mere end 20 % Vandgas, er Maksimalproduktionen af Vandgas som Regel kun ca. 30 000 m³.

Gassen passerer de sædvanlige Apparater: Vandkondensere, Exhaustorer, Tjæreudskillere, Vaskere (der tillige borttager Naphtalin), Rensere, Maalere og Regulatorer.

Der er 3 Gasbeholdere, tilsammen 85 000 m³ Indhold, den største paa ca. 57 000 m³.

En Fabrik omdanner Ammoniakken i Gasvandet til svovlsur Ammoniak. Tjæren befries for Vand ved at centrifugeres.

Fra Gasværket føres Gassen gennem 3 Hovedledninger ind til Byen. Dimensionerne: 1070 mm, 920 mm og 760 mm.

Valby Gasværk er beliggende ved Valby og indtager et Areal af ca. 31 ha. Det er anlagt i Aarene 1903—08.

Foreløbig er kun $\frac{1}{4}$ bygget, men Planen er indrettet saaledes, at Produktionen kan udvides til det 4-dobbelte.

Kulskibene har Liggeplads ved Gasværkshavnen, samme Steds som Skibene til Vestre Værk. Der er 2 Kulkraner i Lighed med de for de andre Gasværker byggede, og Kullene losses op i Jernbanevogne, der ad et ca. 4800 m langt Jernbanespor fører dem ud til Gasværket. Paa Gasværket føres Kullene ad en Højbane op foran Kulhusene og derfra ved automatiske Baner ind i disse.

Retorthuset indeholder 32 dobbelte Ovne à 8 Retorter, betjente af West's Lade- og Trækkemaskineri

med komprimeret Luft. Kulhusene er anbragte paa hver Side af Retorthuset. Retorthusets Produktions-er ca. 110 000 m³ pr. Døgn.

Ud for det ene Kulhus er Kondenserne anbragte, ud for det andet Kulhus en Bygning med Folkelokaler og Bade m. m.

Fra Kondenserne ledes Gassen over til Exhaustornerne, anbragte i et Lokale, hvor der findes 2 Dynamoer à 135 K.W., drevne af Gasmaskiner, og hvor den Elektricitet udvikles, der gennem et større Antal Motorer leverer den nødvendige Drivkraft i de forskellige Bygninger samt besørger Værkets elektriske Belysning.

Gassen passerer derefter de sædvanlige Apparater: Tjæreudskillere, Vaskere og Rensere, Maaler og Regulator, idet Bygningerne er indrettede paa en Supplering af disse Apparater.

Gasbeholderen er paa 84 000 m³ Indhold, og fra denne ledes Gassen gennem Vestre Gasværk til Byen gennem en 4400 m lang 920 mm Ledning. Naar Gasbeholderens Tryk ikke er tilstrækkeligt, kan dette forøges ved en Centrifugalblæser, der kan bringe Trykket paa Gasværket op til ca. 600 mm. En mindre Returledning fører tilbage til Valby Gasværk, for at man kan se Trykket ved Enden af Ledningen.

Paa Gasværkets Areal er der foruden Jernbanespor med normal Sporvidde tillige en smalsporet Bane med et lille Lokomotiv til Transport af forskellige Materialier.

Der findes endvidere en Ammoniakfabrik, der laver svovlsur Ammoniak, samt Tjærecentrifuger til at fremstille vandfri Tjære.

Sundby Gasværk i Sundby paa Amager overgik 1902 til Københavns Kommune. Det forsyner Sundby

med Gas; men da det ikke er tilstrækkeligt, tilføres der som tidligere omtalt fra Valby Gasværk gennem Vestre Gasværk Gas, der ledes ind i Beholderne paa Sundby Gasværk.

Gasværket har 6 Ovne à 9 Retorter, betjente af et West's kombineret Lade- og Trækkemaskineri med Elektricitet som Drivkraft.

Der findes Kondensere, Exhaustorer, Tjæreudskillere, Vaskere og Rensere samt Maalere og Regulatorer.

Produktionsevnen er ca. 12 000 m³ pr. Døgn, men der er Forslag inde om Bygningen af 3 Ovne med vertikale Retorter, der skal kunne producere ca. 20 000 m³ pr. Døgn.

Der er 2 Gasbeholdere, den største paa 30 000 m³ Indhold.

Kullene opløses i Gasværkshavnen af de der-værende Kraner og transporteres pr. Jernbane ud til Kulhuset paa Sundby Gasværk.

Ledningsnettet har en samlet Længde paa omtrent 461 km. Ledningerne er Støbejernsledninger med Diameter fra 1067 mm til 76 mm. Foruden København forsynes fra 1910 ogsaa Kastup i Taarnby Sogn paa Amager med Gas fra Københavns Gasværker.

Gaspriserne, der ved det første Gasværks Anlæg i 1858 blev fastsat til 7 Kr. pr. 1000 engelske Kubikfod, er senere adskillige Gange nedsat. I 1880 indførtes en særlig Pris for Gas til Motorbrug, i 1888 for al Gas, der ikke anvendes til Belysning. Prisen var da 4 Kr. 50 Øre for Gas til Belysning, 3 Kr. 50 Øre for Gas til andet Brug pr. 1000 engelske Kubikfod. Denne sidste Pris nedsattes i 1890 til 3 Kr. Ved Metersystemets Indførelse i 1911 fastsattes Prisen til henholdsvis 16 Øre og 11 Øre pr. m³.

I 1912 indførtes en særlig Pris af 12 Øre pr. m³ for Gas, leveret gennem Automatmaaler.

Efter Elektricitetsværkets Anlæg i 1892 har Tilvæksten i Gasforbruget for Gas til Belysning kun været ringe, og i de senere Aar har Forbruget været aftagende. Derimod har Forbruget af Gas til anden Anvendelse været i stærk Stigning. Til nærmere Oplysning om disse og lignende Forhold ved Gasforbrugets Udvikling tjener nedenstaaende Tabel.

Aar	Anskaf fet Kul i 1000 Tons	Produ- ceret Gas	Solgt Gas		Gasmaa- lernes Antal	Offent- lige Lygters Anta
			Lysgas	Gas til nedsat Pris		
1858	8,7	2,3	2,0		3,938	1818
1863	16,4	5,0	4,9		5,878	2204
1868	22,8	5,9	5,7		6,786	2278
1873	29,3	8,0	7,8		8,993	2445
1878	45,3	11,9	11,8		11,882	2832
1883	52,2	14,6	14,0	0,3	12,934	3304
1888	63,6	18,3	13,6	0,8	16,338	3790
1893	90,4	25,9	11,3	10,0	46,283	4272
1898	113,0	35,3	12,3	17,5	73,093	5300
1903	157,7	51,2	13,9	29,6	123,758	6589
1./4.07-31./3.08	183,5	61,6	14,1	38,7	151,734	7314
1./4.12-31./3.13	211,2	69,7	10,7	48,8	163,902	7864

Paa Gasværkerne er indført 8 Timers Arbejde for alle Arbejdere.

2. ELEKTRICITETSVÆRKERNE.

Gothersgade Elektricitetsværk (Gothersgade Nr. 30), der er beliggende omtrent midt i den gamle By, er det først anlagte Værk. Det blev sat i Drift i For-

aaret 1892 og bestaar nu af 2 sammenbyggede Kraftværker nemlig: 1) det ældste Anlæg med et Kedelanlæg paa 3 Stk. Steinmüller Kedler og 6 Stk. Babcock Vandrørskedler (samlet Hedeflade 2226 m^2) og det tilhørende Maskinanlæg, bestaaende af 5 Dampdynamoer paa henholdsvis 220 — 370 — 370 — 750 og 750 K.W., og 2) det nyere Anlæg, bestaaende af et Kedelanlæg paa 5 Stk. Stirlingkedler à 310 m^2 Hedeflade og 3 Stk. à 331 m^2 Hedeflade, alle forsynede med Kæderistfyring (overhedet Damp 320° C.) samt Economiser og det tilhørende Maskinanlæg bestaaende af 4 Stk. Dampdynamoer paa 1200 K. W.

Værkets samlede Maskinkraft er saaledes ialt ca. 7200 K. W. Værket faar sit Kølevand dels fra Nyhavn, dels fra Havnen ved Kvæsthusbroen (der benyttes Overfladekondensation). I Forbindelse med det ny Kedelhus findes en Forsyning af Damp til den kommunale Badeanstalt i Helsingørgade. Alle Dampmaskiner er leverede af Burmeister & Wain. Dynamoerne fra Siemens & Halske resp. Siemens-Schuckert.

Til det samlede Anlæg hører to Akkumulator-Batterier, hver med en Kapacitet paa ca. 2000 Amp. i 3 Timer.

Endelig er der i den ny Maskinsal opstillet en af Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolaget, Westeraas (A. S. E. A.), leveret Kaskadeomformer paa normalt 1000 K. W., der omformer 3×6000 Volt Drejestrøm (der faas fra Østre Elektricitetsværk) til 440 Volt Jævnstrøm.

Gothersgade Elektricitetsværk forsyner med Jævnstrøm ved 2×220 Volt saavel Lys som Motorer, tilknyttet det almindelige Ledningsnet.

Vestre Elektricitetsværk (Tietgensgade Nr. 33) er beliggende i Forstaden Vesterbro og forsyner denne

Bydel samt Dele af den gamle By og Christianshavn. Værket kom i Drift i 1898.

I Kedelhuset er der opstillet 3 Stk. Borsig Vand-rørskedler à 191 m² Hedeflade og 2 Stk. Borsig Røgrørskedler à 250 m² Hedeflade (12 Atm. overhedet Damp 250⁰ C.). Maskinanlægget bestaar af 5 Stk. Dampdynamoer paa henholdsvis 270 — 270 — 500 — 500 — 500 K. W., altsaa ialt ca. 2000 K. W. Maskinkraft. Hertil kommer et Sporvejs Akk. Batteri paa ca. 2000 Amp. i 1 Time og et Lys Akk. Batteri paa ca. 2000 Amp. i 3 Timer.

Dampmaskinerne er leverede af Burmeister & Wain, Dynamoerne af Siemens & Halske. Værket faar sit Kølevand fra Kallebodstrand (Indsprøjtnings-kondensation).

Værkets Omformeranlæg bestaar af 3 Stk. af Siemens-Schuckert leverede normalt 1000 K. W. Motorgeneratorer anvendelige saavel til Lys som til Sporvej, 2 Stk. af A. S. E. A. leverede normalt 1000 K. W. Kaskadeomformere til Lysfordeling og en normalt 1000 K. W. Etankeromformer med luftkølet Transformator til begge Anvendelser. Sidstnævnte Omformer er leveret af British Westinghouse. Omformeranlægget, der saaledes ialt er paa normalt 6000 K. W., er opstillet i en Forlængelse af Maskinsalen. Den højspændte (3 × 6000 Volt) Drejestrøm faas fra Østre Elektricitetsværk.

Værket forsyner dels Lys og Motorer med 2 × 220 Volt Jævnstrøm, dels Sporveje med 550 Volt Jævnstrøm.

Mellem V. E. og Nabokommunen Frederiksbergs Elektricitetsværk er der nedlagt et Højspændingskabel til gensidig Hjælp i paakommende Tilfælde.

Østre Elektricitetsværk (Øster Allé No. 6) forsyner Forstæderne Østerbro og Nørrebro med Jævnstrøm

og Dele af Nørrebro og alle de yderste Distrikter med Drejestrøm. Tillige er Værket Kraftstation for sit eget og de andre Værkers Omformeranlæg. Værket blev sat i Drift 1902.

I Kedelhuset er opsillet 2 Stk. Borsig Vandrørskedler à 250 m² Hedeflade, 4 Stk. Borsig Røgrørskedler à 273 m² Hedeflade og 7 Stk. Stirlingkedler à 493 m² Hedeflade (12 Atm. 320° C. Damptemperatur) samt 3 Stk. Economisere.

Alle Kedlerne er forsynede med aut. Fyrapparater, for Borsig Kedlernes Vedkommende med forskellige Former af de saakaldte »Underfeed Stokers« og for Stirlingkedlerne med 2 Kæderiste pr. Kedel.

Maskinanlægget bestaar af 4 Stk. Dampdynamoer à 600 K. W., 2 Stk. Turbogeneratorer à 2500 K. W. og 1 Stk. Turbogenerator paa 4000 K. W., ialt 11400 K. W. normalt, heraf er de 4 Dampdynamoer til Jævnstrøm henholdsvis 440 og 550 Volt til direkte Forsyning af Lys og Sporvej. Turbogeneratorerne producerer 3 × 6000 Volt Drejestrøm, der dels forsyner Værkets egen Understation, dels Understationerne paa Vestre Værk og Gothersgadeværket, samt besørger hele den direkte Forsyning af Byens ydre Distrikter, hvor Højspændingen nedtransformeres til 3 × 220 Volt Hovedspænding (Lampespændingen 3 × 127 Volt). Gennem det til Forstæderne førende Højspændingsnet afgives der tillige Kraft til et fremmed Elektricitetsværk (Nordsjællands Elektricitetsværk).

Østre Elektricitetsværks Omformeranlæg bestaar af 1 Stk. 250 K. W. Motorgenerator og 2 Stk. 1000 K. W. Kaskadeomformere; alle 3 Omformere er kun beregnede til Lys- og Motorforsyning gennem det almindelige Ledningsnet. De tvende 1000 K. W.

Omformere er opstillet i en Forlængelse af Maskinsalen.

Paa Værket findes endelig en Tillægsmaskine paa 2000 A. $\times$ 80 V., ved hvis Hjælp man har forsynet den væsentligste Del af Forstaden Nørrebros Jævnstrømsanlæg gennem foreliggende Fødeledninger. En Understation i nævnte Bydel er for Tiden under Opførelse. Understationen skal forsynes med 3×6000 Volt Drejestrøm fra Østre Elektricitetsværk og afgive Jævnstrøm ved 2×220 Volt samt Sporvejsstrøm ved 550 Volt.

Foruden Maskin- og Omformeranlægget har Østre Elektricitetsværk 2 Akk. Batterier nemlig:

1 Sporvejs-Batteri med en Kapacitet paa ca. 1554 Amp. i 1 Time.

1 Lys-Batteri med en Kapacitet paa ca. 2000 Amp. i 3 Timer.

Værket faar sit Kølevand fra Sortedamssøen.

Ledningsnettet bestaar af et Jævnstrøms Føde- og Fordelingsnet for den indre Bys og Forstædernes Forsyning med Lys og Kraft ved 2×220 Volt. Det bemærkes, at Driftsspændingen oprindelig var 2×110 Volt, men at denne Spænding i Løbet af Aarene 1901—1904 ændredes til 2×220 Volt. Endvidere af et Drejestrøms Føde- og Fordelingsnet med tilhørende stationære Gadetransformatorer til Forsyning af alle de ydre Distrikter. Drejestrømsnettets primære Hovedspænding er 3×6000 Volt, den secundære Hovedspænding 3×220 Volt. Forsyningen sker sec. gennem et 4-Leder System (3 Faseledninger og en neutral Ledning): Motorerne installeres paa Hovedspændingen, Belysningen paa Fasespændingen (ca. 3×127 Volt).

Antallet af Gade-Transformatorer er i Øjeblikket ca. 40 Stk.

Endelig findes en direkte højspændt Drejestrømsforsyning til forskellige Kran-Anlæg. Hele Drejestrømsforsyningen sker som nævnt fra Ø. E.

Foruden ovennævnte Ledninger findes Højspændings-Fødeledninger (Drejestrøm) fra Østre Elektricitetsværk til de forskellige Understationer samt imellem Vestre Elektricitetsværk og henholdsvis Gothersgade Elektricitetsværk og Hortensiaværket (Frederiksberg).

Sporvejsforsyningen sker ved et Fødeledningsnet i Forbindelse med Vestre og Østre Elektricitetsværk og ved Jævnstrøm med en Spænding af 550 Volt paa Værkerne. Dette Fødeledningsnet er anlagt af og administreres af Sporvejene, idet Hovedmaalerne findes paa Værkerne.

Alle Gadeledninger i den indre By og Forstæderne saa vel som alle Højspændingsledninger er Jordkabler. I de ydre Distrikter anvendes for Størstedelen Luftledninger til de secundære Ledninger.

Ledningsnettets Udstrækning var pr. $\frac{1}{1}$ 1914 følgende:

Jævnstrøm.

Fødeledninger	163	km	Kabel
Forsyningsledninger	605,3	-	—

Drejestrøm.

Højspændingsledninger	80,7	-	—
Lavspændingsledninger	48,3	-	—
	197,7	km	Luftledning.
Antallet af Stikledninger	7322	Stk.	
— - Maalere	47193	—	

De samlede Installationer paa Ledningsnettet repræsenterer:

Til Lys inkl. offentlig Belysning	ca. 41000 K. W.
- Kraft o. l.	- 17000 —
- Nordsjællands Elektricitetsværk	5000 —
- Sporvejene	- 13000 —
	<hr/>
	Ialt ca. 71500 K. W.
	<hr/>

Københavns Kommunes Elektricitetsværker har en 22-aarig Udvikling at se tilbage paa, idet Kommunens første Elektricitetsværk i Gothersgade kom i Drift 2. Marts 1892, med en samlet Maskinkraft af 960 K. W.

Ved Udgangen af 1892 var der i Byen installeret 740 K. W. (Lys og Motorer) og indtil Januar 1914 er dette Tal steget til ca. 58000 K. W., hvortil yderligere er kommet 13000 installerede K. W. til Sporvejsdrift og 5000 K. W. til Nordsjællands Elektricitetsværk.

Samtidig er Værkernes samlede Maskinkraft steget til ca. 20.000 K. W.

Udviklingen af Værkerne vil i sine Hovedtræk kunne følges i nedenstaaende Skema:

1892 aabnedes Gothersgade Elektricitetsværk for Driften (Jævnstrøm 2×110 Volt). 960 K. W. Maskinkraft fordelt paa 3 Maskiner.

1896 blev Gothersgade Elektricitetsværk udvidet med en ny Maskine paa 800 K. W.

1897 aabnedes Driften af den elektriske Akkumulatørsporvej paa Nørrebro-Linien.

1898 aabnedes Vestre Elektricitetsværk for Driften 540 K. W. Maskinkraft fordelt paa 2 Maskiner (Jævnstrøm 2×110 Volt).

Samme Aar blev Gothersgade Elektricitetsværk udvidet med en ny Maskine paa 800 K. W.

- 1901 blev Vestre Elektricitetsværk udvidet med 2 nye Maskiner à 500 K. W.
- Samme Aar aabnedes Driften af den elektriske Sporvej i København med Forsyning fra Vestre Elektricitetsværk (Jævnstrøm 550 Volt).
- 1902 blev Vestre Elektricitetsværk udvidet med en ny Maskine 500 K. W. Samtidig fuldførtes for dette Værks Vedkommende Overgangen fra 2×110 til 2×220 Volt.
- Samme Aar aabnedes Østre Elektricitetsværk for Driften. 1800 K. W. Maskinkraft fordelt paa 3 Maskiner. 2×220 Volt Jævnstrøm til Lysforsyningen. 550 Volt Jævnstrøm til Sporvejsforsyningen.
- 1904 fuldførtes for Gothersgade Elektricitetsværks Vedkommende Overgangen til 2×220 Volt, og samtidig udvidedes dette Værk med 2 Maskiner hver paa 1200 K. W. i et Anneksværk.
- 1906 udvidedes Østre Elektricitetsværk med en ny Maskine paa 600 K. W.
- 1907 udvidedes Gothersgades Elektricitetsværk med 2 nye Maskiner à 1200 K. W. Samtidig blev paa Østre Elektricitetsværk 2 Omformere (Motorgeneratorer Jævnstrøm trefaset Vekselstrøm) à 250 K. W. sat i Drift til Forsyning af Sundby, Valby og Brønshøj med Vekselstrøm, 3×6000 Volt, der atter i Ledningsnettet blev nedtransformeret til 3×220 Volt til Motorer og 3×127 Volt til Lys.
- 1908 udvidedes Østre Elektricitetsværk med 2 Turbogeneratorer hver paa 2500 K. W. 3×6000 Volt Vekselstrøm. Samtidig opstilledes paa Vestre Elektricitetsværk 3 Stk. Motorgeneratorer. Vekselstrøm Jævnstrøm $3 \times 6000/440-550$ Volt.

- 1909 De ydre Distrikters Forsyning med Vekselstrøm blev udvidet saaledes, at de nu omfatter det yderste Nørrebro, Bispebjerg, Emdrup, Brønshøj, Husum, Vanløse samt Valby og Sundby.
- 1910 inddrog Taarnby i Vekselstrømsforsyningen.
- 1911 toges to Kaskadeomformere hver paa 1000 K. W. i Brug paa Østre Elektricitetsværk beregnede til Jævnstrøm Lysforsyning. Samtidig paabegyndtes en midlertidig Forsyning af Nordsjællands Elektricitetsværk med 3×6000 Volt Vekselstrøm.
- 1912 udvidedes Østre Elektricitetsværk med en Turbogenerator paa 4000 K. W. Samtidig toges en Kaskadeomformer paa 1000 K. W., der var opstillet paa Gothersgade Elektricitetsværk, i Drift.
- 1913 udvidedes Vestre Elektricitetsværk med 2 Kaskadeomformere hver paa 1000 K. W. og en Etankeromformer ligeledes paa 1000 K. W.

Foruden ovenstaaende Hovedudvidelser og Forandringer er der i Aarenes Løb foregaaet tilsvarende Udvidelser af Værkernes Akkumulatorbatterier, saaledes at disse, der til en Begyndelse repræsenterede ca. 180 K. W., i Øjeblikket tilsammen repræsenterer en Kapacitet paa 4.800 K. W. ved en 3 Timers Afladning.

Resultatet af Udviklingen er altsaa, at Værkerne, der begyndte i 1892 med en samlet Kraft af 1150 K. W., i 1914 staar med en samlet Kraft paa ca. 25.000 K. W.

Forholdet mellem Værkernes maksimale Belastning i K. W. og det samlede Antal installerede K. W.

har i Aarenes Løb stadig været nedadgaaende, saaledes at man har kunnet nøjes med relativt mindre Maskininstallation, end Installationernes Tilvækst gav; medens der saaledes i de første Aar paa Værkets Maksimumsdag samtidig benyttedes ca. Halvdelen af det installerede, er dette Tal med Aarene gaaet ned til ca. Fjerdedelen.

For Forbrugets Vedkommende stiller Forholdet sig væsentlig forskellig for Lys og Motorer og Sporvejene. For Lys og Motorer ligger den aarlige Middelen-Benyttelsestid omkring 400 Timer og har ligget ved denne Værdi i alle de forløbne 22 Aar. For Sporvejsforbruget ligger samme Tid omkring 800 Timer med smaa Variationer op indtil 900 Timer for enkelte Aar. Sporvejene har altsaa en Benyttelsestid, der er over dobbelt saa høj som for Lys og Motorer. Middelen-Benyttelsestiden beregnet af Værkernes max. Belastning er for Lys og Motorer ca. 1600 Timer, medens den for Sporvejene kommer til at svinge imellem 3 og 4000 Timer.

Salgsprisen pr. K. W. T. er gennem Aarene sat stærkt ned. For Lys forlangtes straks (1892) 80 Øre pr. K. W. T., hvilken Pris dog allerede Aåret efter sattes ned til 60 Øre. 5 Aar efter, altsaa 1898, blev Prisen sat ned til 50 Øre pr. K. W. T. og i 1906 til den nugældende Pris 35 Øre pr. K. W. T. For Motorer var Prisen i de første 4 Aar 30 Øre pr. K. W. T., derefter i 3 Aar 20 Øre og siden 1899 15 Øre pr. K. W. T. Sporvejsstrømmen betales ligesom almindelig Motorstrøm med 15 Øre pr. K. W. T. Foruden ovennævnte Enhedspriser har der gennem Aarene været indført Rabatpriser for større Forbrugere, dog er Rabat for Motorstrøm først indført i 1913.

De for Tiden gældende Takster er følgende:

1) For Belysningselektricitet, der tages direkte (uden at passere et Akkumulatorbatteri) fra de kommunale Ledninger, betales:

for de første 15000 Kilowatt-Timer	35 Øre pr. K. W. T.
- følgende 15000	— — 27 — - —
- — 15000	— — 24 — - —
- — 15000	— — 20 — - —

og for hvad der bruges ud over 60000 Kilowatt-Timer
15 Øre pr. K. W. T.

Afregning i Henhold til denne Prisskala sker efter Kalenderaaret, saaledes at der ved de efter Af-læsningerne stedfindende Regningsudstedelser beregnes 35 Øre pr. Kilowatt-Time, hvorpaa der efter Kalenderaarets Udløb foretages endelig Opgørelse af det samlede Forbrug i det forløbne Aar og tilbagebetales, hvad der er erlagt for meget.

2) For Elektricitet til anden Anvendelse end Belysning, saasom til Motorer, kemisk Brug og deslige, betales 15 Øre pr. Kilowatt-Time.

3) Elektricitet til Opladning af Akkumulatorbatterier, der forsyner Belysningsanlæg, kan faas til samme Pris som Elektricitet til Motorer m. m. paa Betingelse af, at Strømmen kun tages fra Kommunens Ledninger til bestemte Tider af Dagen, og at vedkommende Forbruger garanterer Kommunen et vist aarligt Minimumsforbrug. Størrelsen af dette samt Aftagningstiden og mulige øvrige Vilkaar for Forholdets Ordning fastsættes i hvert enkelt Tilfælde af Kommunalbestyrelsen.

4) Elektricitet til teknisk Brug, der leveres udenfor Tiden fra Kl. 4 Eftm. til Kl. 10 Eftm. i Maanederne Oktober—April (begge inkl.), betales efter nedenstaaende Tarif, idet det dog bemærkes, at

Tariffen ikke gælder for Kraftanlæg, hvor Elektriciteten væsentligst benyttes til Drift af Kraner, Hejseværker og Elevatorer:

Der betales pr. Aar	Jævnstrøm eller trefaset Vekselstrøm paa resp. 2×220 Volt og 3×220 Volt (Liniespænding)	Trefaset Vekselstrøm paa 3×6000 Volt (Liniespænding)
For de første 20000 K.W.T.	15 Øre pr. K. W. T.	11 Øre pr. K.W.T.
- - næste 20000 —	10 — - —	9 — - —
- - — 20000 —	8 — - —	7 — - —
- - — 20000 —	7 — - —	6 — - —
- - — 20000 —	6 — - —	5 — - —
og for hvad der bruges udover 100000 —	5 — - —	4 — - —

Den Spænding, hvormed Forsyningen skal ske, bestemmes af Belysningsvæsenet.

Til tekniske Anlæg under 40 Kilowatt leveres ikke højspændt Vekselstrøm. Dog kan saadanne Anlæg med et Forbrug af over 100 000 K. W. T. aarlig saavel til Lys som til Kraft faas utransformeret højspændt trefaset Vekselstrøm efter samme Tarif og med samme Spærretid.

Naar Gennemsnitsprisen for bedste Newcastle Kul efter de af Magistraten indhentede Oplysninger i et Kvartal overstiger 20 Kr. pr. 1000 kg. frit paa Vogn i København, inkl. Told og Vareafgift, forhøjes Elektricitetsprisen i næste Kvartal med 0,1 Øre pr. K. W. T. for hver fulde Kroner Stigning i Kulprisen over 19 Kr., hvilket gælder for alle Takster under 15 Øre. Den aarlige Leje af en Elektricitetsmaaler til Belysningselektricitet er 6 Kr., og for en Maaler til Elektricitet til anden Anvendelse 6—18 Kr.

Foruden Levering efter disse Takster har der i de sidste Aar været afsluttet særlige Overenskomster med enkelte større Forbrugere, som f. Eks. med Statsbanerne og Nordsjællands Elektricitetsværk o. fl.

Med den forholdsvis billige Pris af 35 Øre pr. K. W. T. for Belysningselektriciteten i Forbindelse med Indførelsen af de økonomiske Metaltraadslamper er det lykkedes det elektriske Lys at faa Indpas i saa godt som alle Samfundslag. Medens det til en Begyndelse nærmest blev opfattet som en Luksusartikel, er det nu blevet en Nødvendighedsartikel, og man vil af efterfølgende Tabel, der angiver Antallet af 2, 3 og 4 Værelses Lejligheder, som er forsynede med elektrisk Lys, se, at endog Antallet af 2 Værelses Lejligheder er betydeligt. Ogsaa som Trappegangsbelysning har det elektriske Lys vundet betydelig Indgang (se Tabellen).

Installationer i	2 Værelses Lejligheder		3 Værelses Lejligheder		4 Værelses Lejligheder		Trapper	
	Antal Lejligheder	K.W.	Antal Lejligheder	K.W.	Antal Lejligheder	K.W.	Antal Trapper	K.W.
pr. 1./1. 1906	27	10	139	69	274	198	176	61
pr. 1./1. 1907	110	40	700	350	900	700	600	200
pr. 1./1. 1908	327	97	1621	921	1631	1403	991	341
pr. 1./1. 1909	721	231	2670	1485	2426	2014	1382	514
pr. 1./1. 1910	1038	329	3733	2041	3110	2563	1602	609
pr. 1./1. 1911	1486	466	4806	2594	3800	3108	1901	744
pr. 1./1. 1912	2056	653	6384	3429	4338	3557	2157	863
pr. 1./1. 1913	3513	1171	8680	4628	5060	4132	2527	1046
pr. 1./1. 1914	6251	2095	12 266	6555	5925	4841	3106	1331

Vedrørende Værkernes Anlægskapital bemærkes følgende. Førsteanlægget kostede ca. 2.250.000 Kr., og Anlægsværdien (uden Nedskrivning) er i Øjeblik-

ket ca. 23.000.000 Kr. Ser man hen til Anlæggenes Størrelse (henholdsvis 1150 K. W. og 25.000 K. W.), viser det sig altsaa, at Anlægsprisen pr. K. W. er faldet meget stærkt, idet denne Pris ved Første anlæget var over 2000 Kr., medens Anlægene, som de nu staar, kommer paa ca. 810 Kr. pr. K. W.

Driftsudgifterne har været stærkt faldende igennem Aarene. De løbende Driftsudgifter ekskl. Forrentning og Afskrivning var i 1892 24 Øre pr. K. W. T. afgiven fra Værkerne, medens Udgifterne nu kan anslaaes til ca. 6 Øre, hvoraf Brændselet udgør ca. 2 Øre.

FORTEGNELSE
OVER
DE AF KØBENHAVNS KOMMUNE
UDSTILLEDE
GENSTANDE OG AFBILDNINGER

RUM XV.

1. Haghbard og Signe.

Gobelin fra Københavns Raadhus. Karton af Malthe Engelsted efter L. Frølich. Vævet af Frk. Dagmar Olrik med Bistand af Frkn. L. Harboe og B. Lange.

DET GAMLE KØBENHAVN

2. København i 16. Aarhundrede.

Byen set fra Sydost (efter Stik af Hammelmann, Oldenb. Chron. 1536).

Byen set fra Syd (Havfruegrunden. 1590).

Byen set fra Syd (efter Stik af Braunius, Theatrum urbium. 1587).

Københavns Slot (efter Resens Atlas).

Ældste Kort over Byen (Tegn. i kgl. Bibl. ca. 1600).

Københavns Slot (efter Resens Atlas).

Byen set fra Vest (efter Stik af Braunius, Theatrum urbium. 1587).

3. København i 17. Aarhundrede.

Byen set fra Syd fra Kristianshavn (efter et holl. Stik af Fr. de Witt. 1666).

Kort over Byen (1659, efter Resens Atlas).

Byen set fra Syd (efter Stik af Johs. v. Wick. 1611).

4. København i 18. Aarhundrede.

Byen set fra Vest fra Gl. Kongevej (efter Stik af Hans Quist efter J. J. Bruun. 1761).

Kort over Byen (efter Stik af O. N. Flint. 1784).

Byen set fra Nord. Vej uden for Nørreport (efter Stik af Friderick Ludv. Bradt. 1780).

5. København i 19. Aarhundrede.

Udsigt fra Rundetaarn mod Vest (efter Tegning af H. G. F. Holm. ca. 1840).

Udsigt fra Nikolaj Taarn mod Syd (efter Litografi efter H. G. F. Holm. ca. 1840).

Kort over Byen (efter J. Hoffensberg. ca. 1860).

Byen set fra Vest fra Valby Bakke (efter Lit. efter Nordal Grove. 1853).

Byen set fra Øst fra Trekroner (efter Tegn. af J. C. Bruun. 1854).

RUM XVI.

TERRAINETS BENYTTELSE

6. Kort over København i 1:5000.

7. Kort i 1:10 000 over Københavns Kommunes Ejendomme i 1864 og i 1914.

8. Udviklingen af Gade- og Vejnet i København 1800—1914.

Farven paa Gader og Veje angiver det Tidrum, i hvilket de er anlagte.

9. Kort i 1:10 000 visende Beboelsestætheden i Københavns forskellige Bydele.

Hver rød Cirkel paa Kortet angiver 300 Beboere.

10. Oversigtskort over København i 1 : 10 000. Med Signaturer er angivet Beliggenheden af en Del af de for Byens offentlige Liv mest betydende Institutioner og Virksomheder. Ligeledes vises de Arealer, hvorover er disponeret til Kolonihaver og Villakolonier.
11. Serier af københavnske Gadebilleder ned gennem Tiderne. Billederne er tagne til forskellige Tider med saa vidt mulig samme Synsfelt for at vise Gadepartiets skiftende Udseende.
Til Orientering er der inden for hver Serie afmærket gennemgaaende Fikspunkter.
12. Folkemængden i København 1635—1913.
Til nærmere Orientering af Tidsaldrene er den danske Kongerække anbragt paa Foden af Billedet. De gentagne Fald i Kurvens første Del skyldes de stadig tilbagevendende Epidemier af smitsomme Sygdomme; saaledes bortreves i 1711 $\frac{1}{3}$ af Byens Befolkning af Pest. Den pludselige Tilvækst i Aarene 1901 og 1902 stammer fra de indlemmede Distrikter.
13. Københavns Befolkning delt efter Køn, Alder og ægteskabelig Stilling.
14. Københavns Befolkning over 20 Aar delt efter Køn og ægteskabelig Stilling. 1870—1911.
15. Københavns Befolkning delt efter Køn og Alder. Den betydelige Forskel, der er i Antallet af Mænd og Kvinder især i de højere Aldersklasser, er paa Billedet angivet ved Højderne af de mandlige og kvindelige Figurer.
16. Københavns Befolkning delt efter Erhverv 1728, 1801, 1860 og 1911.
Billedet viser tydeligt den stærke Tilvækst inden for Handel og Industri. Samtidig har Byen mistet sit militære Præg.

17. De beboede Lejligheder i København delt procentvis i Grupper efter Værelseantallet 1880—1910.
18. Københavns Indvaanere delt procentvis efter deres Beboelse i: Forhus og Baghus,
Kælder og Etager, og efter Lejlighedernes Værelseantal 1885 og 1911.
Billedet viser den betydelige Forbedring, der i de senere Aar har fundet Sted i Indbyggernes Boligforhold.
19. Antal Nybygninger i København pr. 10 000 Indb. 1891—1912.
20. Antal nye og ledige Lejligheder aarlig pr. 1000 Indb. i Aarene 1881—1912.
Billedet viser, hvorledes Perioder med faa ledige Lejligheder efterfølges af stærk Byggevirksomhed.
21. Etageareal pr. Indb. i København 1885 og 1911.
22. Procenttallene af Husholdninger med Logerende i København 1910, delt efter Husholdningernes Værelseantal.
23. Antal Beboere pr. Hus i København 1728, 1895 og 1911.
Billedet viser, hvorledes Beboelsestætheden kulminerer i 1895 med 36 Beboere pr. Hus, for i 1911 at gaa ned til 27 Beboere pr. Hus, til Dels som Følge af de forbedrede Samfærdighedsforhold.
24. Middelnedbør og Middelterperatur pr. Maaned i København, Stockholm og Kristiania.
25. Middelvindstyrke og Vindhypigheden i Procent i København, Stockholm og Kristiania.
26. 100 Personer af hver Erhvervsgruppe delt efter deres Lejligheds Værelseantal. 1911.

27. Antal Automobiler og Hestedrosker i København 1908 og 1912.
28. Grafisk Fremstilling af, hvorledes Københavnerne befordres til deres Arbejdssted i Aaret 1911.
29. Antal modtagne Breve, Telegrammer og Telefonsamtaler aarlig pr. Indb. i København 1870—1912.
30. Godstrafikken paa København pr. Bane og pr. Skib aarlig pr. Indb. 1875—1912.
31. Forslag til Bebyggelse af det gamle Jernbaneterrain i København.
32. Københavns Raadhus: Fotografier.

PARKER

- 33-35. Fælledparken, ca. 65 ha, anlagt i Aarene 1909—14 paa et Terrain, der tidligere blev benyttet af Militæret til Øvelsesplads. Parken er anlagt som en Folke- og Idrætspark med store aabne Græsflader, der i udstrakt Grad benyttes til Boldspil, Idrætsøvelser, Leg og til Afholdelse af Møder.
- 36-37. Langelinieanlægget, ca. 17 ha, i sin nuværende Skikkelse anlagt 1894—1900. Anlægget begrænses i hele sin Længde mod Øst af Yderhavnen, og denne friske Beliggenhed med den frie Udsigt over Havnen og Øresund præger hele Anlægget som en særdeles smuk og livlig Promenadepark.
- 38-39. Ørstedsparken, ca. 6½ ha, anlagt 1876—79 paa det gamle Fæstningsterrain. Den er rigt udsmykket med Statuer og Monumenter og er det af Byens Parkanlæg, der er mest blomstersmykket og i det hele bliver mest havemæssig vedligeholdt.

- 40-42. Østre Anlæg, ca. 13 ha, ligger paa det gamle Fæstningsterrain. Anlægget er udført i 1870-erne og har nærmest Karakter af en Skovpark med meget lune og yndede Spadsere-gange langs med de gamle Voldgrave.
43. Raadhushaven, ca. $\frac{1}{2}$ ha, blev anlagt umiddelbart efter Raadhusets Opførelse 1904 og strækker sig langs med Bygningens sydvestlige Façade. Haven er stærkt besøgt af Voksne og Børn og benyttes tillige meget til Gennemgang.
44. Glyptotekhaven, ca. $\frac{3}{4}$ ha, anlagt 1908. I den med Blomster rigt prydede Have er opstillet mange Skulpturarbejder.
45. Fotografier fra Raadhushaven og Glyptotekhaven.
- 46-47. Haveanlægget ved Hans Tavsgade, ca. 3 ha, anlagt i 1908—09 paa et Areal, der tidligere blev benyttet til Kirkegaard. En væsentlig Del af Anlægget optages af Legepladser, der er forsynede med Legeapparater. Disse Legepladser udnyttes meget stærkt saavel af Kvarterets mange Børn som af de omkringliggende Kommuneskoler.

KIRKEGAARDE

- 48-52. Vestre Kirkegaard, taget i Brug 1870. Den omfatter ca. 48 ha og har 3 Kapelbygninger. Dens Varighed er foreløbig sat til Aar 2100. Den er nu, og vil paa Grund af sin Størrelse, Beliggenhed og hele sin Karakter i lange Tider vedblive at være Københavns Hovedkirkegaard.

- 53-54. Assistens Kirkegaard, taget i Brug 1760. Den omfatter ca. 21 ha, og har 1 Kapelbygning med 2 Kapelsale. Paa Assistens Kirkegaard maa ikke nedsættes Lig længer end til 1960, saaledes at Arealet efter 1980 kan anvendes paa anden Maade. Kirkegaarden indeholder fra ældre Tid en stor Del smukke og kunstnerisk udførte Monumenter.
- 55-60. Bispebjerg Kirkegaard, taget i Brug 1903. Den omfatter ca. 31 ha og har 3 Kapelbygninger. Dens Varighed er foreløbig sat til Aar 2150. Kirkegaarden ligger højt og frit og er anlagt efter moderne Principper.
- 61-62. Krematoriet med Urnehal, opført af Forening for Ligbrænding i Aaret 1906 paa en Grund ved Bispebjerg Kirkegaard. Fra 1ste April 1913 har Københavns Begravelsesvæsen overtaget Krematoriet og driver det som kommunal Institution.

RUM XVII.

OPMAALING OG NIVELLEMENT

63. Vægkort med indtegnet Hovednivelement, udført 1907.
64. Vægkort med indtegnet Triangulation.
65. Kortplan, Originalkonstruktion 1 : 250.
66. Kortplan 1 : 500. Pantografi af Originalkonstruktionen.
Papiret er, forinden Tegningen er udført, fastklistret paa en Zinkplade for at det kan holde Størrelsen uforandret.
67. Trykt Kortplan 1 : 1000 (fotoalgraferet).
68. do. 1 : 2000 (do.).

69. Kortplan. Polygontræk mellem Fikspunkter af lavere Orden.
70. Detailmaaling visende Maaltagningen paa et bebygget Terrain.
71. Oversigtskort visende Planinddelingen og Arbejdets nuværende Standpunkt.
72. Arbejdsplan udført til Brug ved Projektering.
73. En Samling Bøger vedrørende Københavns Opmaaling.
74. Fotografier vedrørende Københavns Opmaaling.
75. Byens Omraade og Kystliniens Beliggenhed i Aaret 1650 orienteret paa et Kort over København for 1914.

KOMMUNESKOLER

- 76-78. Hindegades Skole, opført 1864. Den hører til de ældre, om end ikke mest primitive Typer og hæver sig over flere af disse ved at have Midterkorridor. Skolen indeholder 22 Klasser og er delt efter en omtrent lodret Plan i to Dele, den ene for Drengene, den anden for Piger.

Gymnastiksalen ligger i Skolebygningen og gaar gennem to Etager, Kælder og Stue. I Stueetagen er Bolig for Inspektør og Skolebetjent, paa 1ste Sal for Viceinspektoren; her er tillige Kontor og Samlinger. Opførelsen har kostet 72 700 Kr.

- 79-80. Sjællandsgades Skole, opført 1886—87. Man har her forladt Midterkorridorsystemet og indført Garderobe for hvert Klasseværelse.

Gymnastiksalen ligger i en særlig Bygning. Skolen indeholder 20 Klasser og er delt efter en lodret Plan i to Dele, den ene for

- Drenge, den anden for Piger. I Kælderen findes Varmeværk, Sløjdlokaler og almindelige Kælderrum; i Stueetagen Lejligheder for Inspektør, Viceinspektrice og Skolebetjent; paa 1ste Sal findes foruden Klasser to Kontorer samt Lærer- og Lærerindeværelser med Forstue. Opførelsen har kostet 208 320 Kr.
- 81-83. Raadmandsgades Skole, opført 1889. Typen er et kombineret Midterkorridors- og Garderobesystem. Gymnastiksalen ligger i en særlig Bygning.

Skolen indeholder 20 Klasser og er delt efter en lodret Plan i to Dele, den ene for Drenge, den anden for Piger.

I Kælderen er Varmeværk, Bespisningsrum, Baderum med Afklædningsværelse, almindelige Kælderrum samt Økonomirum for Inspektørens og Skolebetjentens Lejligheder. I Stueetagen er Lejligheder for Inspektør, Viceinspektrice og Skolebetjent; endvidere Lærer- og Lærerindeværelser, Kontor, Arkiv og Samling. I Tagetagen har to af klasserne Ovenlys. Opførelsen har kostet 175 043 Kr.

- 84-85. Hans Tavsensgades Skole, opført 1902—03 efter udpræget Midterkorridorsystem.

Gymnastiksalen ligger i en særlig Bygning og er fælles for Drenge og Piger.

Skolen indeholder 24 Klasser og er symmetrisk delt, den ene Halvdel for Drenge, den anden for Piger. I Kælderen er Varmeværk, Bespisningsrum, Baderum samt Økonomirum for Skolebetjenten. I Stue og Etager findes foruden almindelige Klasser Naturhistorieklasse, Tegneklasse, Skolekøk-

ken med Tilbehør samt Værelser for Lærere og Lærerinder, Kontor med Arkiv og Bolig for Skolebetjent.

Forsøgsvis har man undladt i denne Skole at indrette Boliger for Inspektør og Viceinspektrice. Opførelsen har kostet 222 500 Kr.

Til denne Skole er knyttet en skolebotanisk Have, hvor der dyrkes Blomster til Brug ved Botanik-Undervisningen i saavel denne som andre af Kommunens Skoler.

86-87. Vigerslev Allés Skole, opført 1911. Typen er et modificeret Pavillonsystem med Centralpavillon, Gymnastikhus og fire Skolepavilloner med ialt 25 Klasser. Centralpavillonen indeholder i Kælderen: Bespisningsrum og almindelige Kælderrum. I Stueetagen: Særklasser for Naturhistorie og Fysik samt Læge-, Lærer- og Lærerindeværelser med Forrum. Paa 1ste Sal Kontor, Arkiv og Inspektørbolig, paa Kvisten Viceinspektricebolig.

Gymnastikhuset indeholder foruden Opvarmningskælder to Gymnastiksale, en for Drengene og en for Piger med Omklædningsrum og Badeværelse.

Af de 4 Skolepavilloner indeholder den ene 4 Klasser samt Skolekøkken og Bolig for Skolebetjenten. Den anden indeholder 4 Klasser samt Tegneklasse og Sløjdklasse.

Hver af de to sidste Pavilloner indeholder 8 Klasser med lyse Midterkorridorer. Opførelsen har kostet 401 568 Kr.

88-90. Ny Carlsbergvejens Skole, opført 1913. Man er i de senere Aar kommen ind paa Sidekorridorsystemet, paa hvilket denne Skole er et Eksempel. Skolen indeholder 27 Klasse-

værelser og er hovedsagelig delt i to Dele efter en vandret Plan, saaledes at Pigerne har de to øverste, Drengene de to nederste Etager. Anlægget er i Z-Form. Midterfløjen optages af Klasser gennem alle Etager. Af særlige Klasser findes: Tegneklasse, Naturhistorie- og Fysikklasse, Haandgerningsklasser samt to Værneklasser, endvidere Skolekøkken, Samling, Haandbibliotek, Lærer- og Lærerindeværelser med Forrum samt Inspektionsværelse.

I Kælderen er Varmeværk og Bospisningsrum. I den ene Sidefløj findes i Kælderen Baderum og Sløjdlokale og herover to Gymnastiksale, en for Drengene og en for Piger. Den anden Fløj er væsentlig optaget af Boliger for Inspektør, Viceinspektrice og Skolebetjent samt Kontor, Arkiv, Læge- og Sygeplejerskeværelse. Opførelsen har kostet ca. 355 000 Kr.

91-92. Kommuneskole i Sundbyøster, opført 1913 efter et gennemført Sidekorridorsystem.

Skolen indeholder 27 Klasser og er symmetrisk delt for Drengene og Piger.

Midterfløjen indeholder Klasserne, Sidefløjene Gymnastiksale for Drengene og Piger og Boliger for Inspektør, Viceinspektrice og Skolebetjent.

Særklasser findes for: Haandgerning, Sløjd, Naturhistorie, Fysik og Tegning; endvidere findes Skolekøkken, to Samlinger, Lærer- og Lærerindeværelser med Forrum, Kontor, Arkiv og Lægeværelse, to Inspektionsrum, Bospisningsrum og Baderum. Opførelsen har kostet 330 000 Kr.

93. Interiører fra Skolerne.
94. Københavnske Skoleelevers Fordeling i: Latin- og Realskoler, Kommuneskoler samt i Legatskoler og andre Skoler under Skoledirektionen for Aarene 1891, 1902 og 1913.
95. Københavns Kommuneskoler:
- 1) Kommunens direkte aarlige Udgift pr. Elev 1888 og 1912.
  - 2) Antal Elever pr. Klasse 1850 og 1912.
  - 3) Antal Lærere og Lærerinder pr. 1000 Elever 1850, 1880 og 1912.
-
96. Samlet Skattebeløb pr. Indbygger i København 1862, 1897 og 1912.
97. Antal Skatteydere i København pr. 1000 Indbyggere 1862, 1897 og 1912.
98. Dødeligheden i København og forskellige andre Byer i 1912.

RUM XVIII.

HOSPITALS- OG FINANSVÆSEN

- 99-102. Bispebjerg Hospital, taget i Brug Aar 1913.
 Det er planlagt til i sin endelige Skikkelse at rumme 1 250 Sygesenge fordelt i 12 Pavilloner, hvoraf foreløbig kun de 6 er opførte. Hospitalet er opført efter Pavillon-system med 2-Etages Pavilloner. Hver Pavillon indeholder 102 Sygesenge. Bygningerne er indbyrdes forbundne ved et underjordisk Tunnelnet, beregnet for Person- og Varetrafik.
- I Glasmontren ses en Model i 1:100 af Hospitalets Midterparti med 4 af Sygebyg-

ningerne og de mellemliggende Operationsbygninger med deres Forbindelsesgange til Sygebygningerne.

- 103-104. Kommunehospitalet. Hospitalet er opført 1863 efter Længdekorridorsystemet og rummer 1008 Sygesenge. Det har trods sin Alder paa Grund af sin ypperlige Planlæggelse stadig kunnet hævde sin ledende Stilling blandt Kommunens Hospitaler.
105. Boserup Sanatorium. Opført 1901 ved Roskilde Fjord til Behandling af Lungetuberkulose. Antallet af Sygesenge er 152.
106. Sct. Hans Hospital. Anstalt for Sindssyge, opført 1816. Indeholder ca. 1 450 Sygesenge.
107. Udviklingen af det kommunale Hospitalsvæsen i København 1864—1912.
108. Oversigt over Forplejningens Udvikling ved det kommunale Hospitalsvæsen i København 1864—1912.
109. Dødeligheden og Fødselshyppigheden i København 1800—1912.

De sidste Aartiers aftagende Dødelighed ses tydeligt.

110. Aarligt Antal Dødsfald af Tuberkulose i København pr. 100 000 Indbyggere 1882—1912.

Blandt Indvaanerne i den voksne Alder forarsager Tuberkulose omtrent en Femtedel af samtlige Dødsfald.

111. Aarligt Antal Sygdomstilfælde og Dødsfald af tyfoid Feber i København pr. 100 000 Indbyggere 1882—1912.

Tyfus er i Aarenes Løb trængt saa meget tilbage, at dens Betydning for Byens Sundhedstilstand nu er meget ringe.

112. Dødeligheden blandt ægte og uægte Børn i 1ste Leveaar 1882—1912.

Dødeligheden for Børn i 1ste Leveaar er stærkt aftagende. Forholdet vises særskilt for Børn af gifte Mødre og for Børn af ugifte Mødre.

113. Antal Fødsler i København aarligt pr. 1000 gifte og 1000 ugifte Kvinder (mellem 15 og 45 Aar).
114. Fødselsoverskud og Indvandringsoverskud i København 1801—1910.

-
115. Københavns Kommunes Indtægter og Udgifter pr. Indbygger 1872—1912.

116. Københavns Kommunes Aktiver og Passiver i 1883 og 1912.

117. Antal Funktionærer i Københavns Kommune 1913 fordelt efter Institutioner. For hver Institution angiver Cirklens Areal Antallet af Funktionærer. Der er skelnet mellem kvindelige og mandlige samt mellem Funktionærer med aarlig Gage over eller under 3200 Kr.

118. Københavns Skatteydere delt i Grupper efter deres Indtægt; endvidere den af hver Gruppe udredede Del af Indkomstskatten.

119. Københavns Befolkning delt i Grupper efter deres Indtægt 1862, 1892 og 1912.

120. Indbyggerne i Danmark og i København delt i Grupper efter deres Formue.

121. Indtægten i de forskellige Erhverv i København 1907 i Forhold til Befolkningens Alderstrin.

RUM XIX. OG XX.

FORSØRGELSESVÆSEN m. m.

- 122-123. Tvangs- og Arbejdsanstalten Sundholm.
124. Produkter tilvirkede af indlagte Arbejdere og Tvangsfanger paa Tvangs- og Arbejdsanstalten Sundholm.
- 125-125a. Sct. Johannes Stiftelse, aabnet 1885, indeholder Optagelsesanstalt, Sygehus, Arbejdshus samt Kapel og Lighus.
- 126-127. Almindelig Hospital.
- 128-129. Alderdomshjemmet.
- 130-132. Børnehjemmet paa Nærumgaard, taget i Brug 1908.
- 133-135. Flæskehallen.
136. Kvægtorvet.
- 137-138. Badeanstalten i Helsingørsgade.
- 139-140. Søbadeanstalten ved Langebro.
- 141-142. Nødtørftsanstalten i Nyhavn.
- 143-145. Nødtørftsanstalten paa Trianglen.
146. Antal understøttede Personer, procentvis af Befolkningen 1877, 1892 og 1912.
147. Københavns Kommunes aarlige Udgifter pr. Indvaaner til Ubemidlede Forsørgelse 1877, 1892 og 1912.
148. Udviklingen af Arbejdsanvisningskontoret i København 1901—1913.
149. Den gennemsnitlige Dagløn i København 1892 og 1909 for en Arbejderske, Arbejdsmand og faglært Arbejder.
150. Samlet Tonnage af Damp- og Sejlskibe, indkomne til København i Aaret 1913, grupperet efter Skibenes Nationalitet.

RUM XXI.

BRANDVÆSENET

151-153. Tre Kort over København visende Byens Brand henholdsvis i Aarene 1728, 1795 og 1807. Kortene er udførte efter Kort i Raadstuearkivet.

Angaaende de enkelte Brande skal bemærkes følgende:

Branden i 1728 opstod den 20. Oktober om Aftenen og hærgede i 3 Døgn Byen, hvorved der brændte 1450 Ejendomme eller 32% af Byens samlede Bygninger. Af offentlige Bygninger brændte Raadhuset, Frue Kirke, Petri Kirke, Trinitatis Kirke med et Bibliotek paa ca. 35 000 Bind, samt Helligaands Kirken. At Ilden fik den store Udbredelse skyldtes dels mangelfuld Våndforsyning og primitive Slukningsredskaber, dels Bygningernes uheldige Konstruktion, idet Brandmure og lignende præventive Foranstaltninger som oftest manglede.

Branden i 1795 begyndte den 5te Juni Kl. 3 Efterm. paa Holmen i den saakaldte »Dellehave«, en Plads hvor Flaadens Tømmer m. m. blev opbevaret, og som var beliggende, hvor nu Hotel Kongen af Danmark ligger. Fra Holmen bredte Ilden sig il Kvarteret omkring Nikolaj Kirke, hvor selve Kirken nedbrændte. Fra dette Kvarter trængte Ilden frem til Nytorv og Gammeltorv, hvor Raadhuset, der den Gang var beliggende midt mellem de to

Torve, antændtes Kl. 7 Aften den 6te. Kl. 4 den næste Eftermiddag var man først Herre over Ilden; da var der brændt ca. 900 Ejendomme eller 26 % af Byens samlede Antal Bygninger.

Under Byens Belejring af Englænderne i 1807 blev den i Dagene fra d. 2. Septbr. Kl. 7 Aften til d. 5. Septbr. bombarderet, og der opstod da ved Branden af Frue Kirke, hvis Spir antændtes af en Raket, den 4de om Natten en Brand i Kvarteret om Kirken, hvorved 290 Ejendomme nedbrændte.

154. Et Kort i 1 : 8000 over København visende de i Københavns Kommune forefaldende Udrykninger i Finansaaret 1. April 1913—31. Marts 1914.

Paa Kortet er Udrykningerne markerede ved smaa elektriske Lamper af forskellig Farve, alt efter Udrykningens Natur, idet en rød Lampe betyder Ildebrand, en gul Lampe blind Alarm og en grøn Lampe falsk Alarm. De fra Dag til Dag forekomne Udrykninger vises ved de respektive Lampers Tænding.

155. En Samling Modeller af Brandvæsenets Materiel omfattende følgende Køretøjer:

a) Redningsstige Nr. 3, bygget 1882, den første Stige, der blev ført frem ved Hjælp af Heste. Højden i udskudt Tilstand var ca. 17 m.

b) Redningsstige Nr. 8, bygget 1901. Højden i udskudt Tilstand er ca. 20 m.

c) Redningsstige Nr. 12, bygget 1907. Stigen, der er en Balancestige, har en Kulsyremaskine til Udskydning af Stigerne. Højden i udskudt Tilstand under en Vinkel af 78 Gr. er 20,5 m.

d) Dampsprøjte Nr. 4, bygget 1885. Sprøjten har en Ydeevne af 2200 l i Minutet.

- e) Tender til Dampsprøjte, af Model 1909.
- f) Sprøjtevogn af Model 1886.
156. En Samling Fotografier af Brandvæsenets nuværende Materiel, omfattende følgende Køretøjer:
- a) Redningsstige Nr. 8. (Se ovenfor.)
- b) Redningsstige Nr. 12. (Se ovenfor.)
- c) Dampsprøjte Nr. 8. (Samme Model som Nr. 4. Se ovenfor).
- d) Motorsprøjte Nr. 1. Model 1912. Motorsprøjten er forsynet med en 6-cylindret, 4-takts Benzinmotor paa 75 Hestes Kraft. Pumpen er en Højtrykscentrifugalpumpe med 3 Sæt Løbehjul, dens Ydeevne er ved 90 m Løftehøjde 2000 l Vand pr. Minut.
- e) Tender til Dampsprøjte, Model 1909. (Se ovenfor.)
- f) Sprøjtevogn af Model 1886. (Se ovenfor.)
- g) »Siamesertender«. Køretøjet, der er stationeret paa Hovedbrandstationen, tjener til Fremføring af 104 mm vide Trykslanger med tilhørende tredelte Forgreningsstykker. Den udsendes i alle Tilfælde, naar Dampsprøjte rykker ud, og dens Opgave er ved Hjælp af den 104 mm Slangeledning at fremføre Vandet fra en Dampsprøjte, der opstilles forholdsvis fjernt fra Brandstedet, med saa ringe Tryktab som muligt til dette.
- h) Personautomobil til Fremføring af den paa Hovedstationen vagthavende Brandinspektør. Maskinen yder ca. 25 Hestes Kraft.
157. Konstruktionstegninger af Motorsprøjte Nr. 1.
158. En Samling Fotografier visende Brandvæsenets forskellige Stationer, samt Interiører fra disse.

159. En Tegning af Varehuset A. C. Illum, Østergade 52, København.

Paa Tegningen, der viser et Snit gennem Bygningen, er angivet de Sikkerhedsforanstaltninger, som er truffet for at forebygge en Brandkatastrofe. Bygningen er paabegyndt i 1913 og vil staa færdig til Efteraaret 1914.

160. Opmarchplaner.

Ved Anmeldelse af Ild i Teatre, Varehuse, Fabrikker og andre lignende større Bygninger udrykker Brandvæsenet efter en i Forvejen bestemt Opmarchplan, saaledes at hvert mødende Køretøj indtager den paa Planen viste Plads. Opmarchplanerne er samlede i Bøger, som findes paa Brandvæsenets Køretøjer.

De 3 udstillede Planer viser Opmarchen ved Det kgl. Teater, Varehuset A. C. Illum samt ved Fabrikken »Dansk Sojakagefabrik«.

161. Ildebrandsplan af Ildebranden i Helsingørgades Sukkerhus Natten mellem 3. og 4. Februar 1912. Udrykningen skete efter en forudbestemt Opmarchplan, men da Ilden allerede ved Brandvæsenets Ankomst havde antaget et meget stort Omfang, blev det nødvendigt at tilkalde yderligere Hjælp, deriblandt ogsaa militære Styrker. Ilden bekæmpedes med: 6 Dampsprøjter med 5 Tendere, 4 Redningsstiger og 1 Stationssprøjte, betjente af en Styrke paa 87 Underbefalingsmænd og Brandmænd under Kommando af 6 Officerer, assisteret af militære Afdelinger paa ca. 60 Mand under Kommando af 3 Officerer.

162. Statistiske Oplysninger angaaende de almindeligste Ildebrandsaarsager i Aaret 1912.

163. Statistiske Oplysninger om Ildebrandenes Antal i Aarene 1870—1913.
164. En Konstruktionstegning af Motorsprøjten Nr. 1.
165. En Brandalarm.
166. Forskelligt mindre Materiel samt enkelte Modeller af samme.
167. En Samling Fotografier, visende københavnske Ildebrande.

RUM XXII.

VANDFORSYNINGEN

168. Københavns Kommunes Boreundersøgelser i Stadens Omegn. Kortene viser Kalkens Højdebeliggenhed og de vandførende Lags Vandrejning.
169. Oversigtskort over Vandforsyningens Anlæg.
170. Vandindvindingsanlægget ved Søndersø og Iltningshuset i Egebjergene. Nederst ses nogle artesiske Boringer, før disse er tilsluttede til Samleledningerne. Der kan ved Boringerne indvindes ca. 30 000 m³ i Døgnet. I Iltningshuset udskilles det i Vandet indeholdte Jern.
171. Vandindvindingsanlægget ved Thorsbro. Dette Anlæg, der toges i Brug i 1908 og udvidedes i 1913 er i Stand til at indpumpe til Staden ca. 40 000 m³ i Døgnet. Pumpemaskinerne er Højtrykscentrifugalpumper drevne af Dieselmotorer. Vandet anvendes uden Filtration.
172. Boringer etc. paa Vandindvindingsanlægget ved Thorsbro. Man ser nogle artesiske Boringer samt det ved Boringerne benyttede Boretaarn.
173. Filterpladsen og Pumpestationen ved Borups Allé. Anlægget, der blev taget i Brug 1903,

- er i Stand til at filtrere (Forfilter og almindeligt Sandfilter) og oppumpe ca. 20 000 m³ i Døgnet.
174. Maskinanlæg ved Thorsbro.
- 175-178. Højdereservoiret paa Brønshøj Bakke. Reservoiret er udført af Jernbeton og rummer ca. 10 000 m³. For at Vandspejlet i Beholderne kan svare til Trykket i Stadens Ledningsnet, er Beholderne bygget op paa ca. 7 m høje Søjler.
179. Model af Stikledning, visende dennes Tilslutning til en Hovedledning.
180. Anboringsapparat, bruges til Anboring af Vandledninger under Tryk.
181. Grafisk Fremstilling af Vandforbruget.
182. Grafisk Fremstilling af Vandforbruget pr. Indbygger.

VEJ- OG KLOAKANLÆGENE

183. Kort over København 1:10 000 visende de offentlige Gader og Veje samt de paa Kørebaneerne anvendte Befæstelsesmaterialer.
- 184-186. Forskellige Gadeprofiler i København.
187. Tværprofiler af offentlige Gader i København med Angivelse af Befæstelsesmaterialer.
188. Grafisk Fremstilling af Arealerne af de forskellige Befæstelsesmaterialer paa Københavns offentlige Gader og Veje.
- 189-189a. Fotografier af københavnske Gadepartier visende Forandringer i Befæstelse m. m.
190. Vejvæsenets Materiel.
- 191-191a. Kommunens Blomstergartneri og Planteskole, ca. 4 ha., indrettet og bygget i Aarene 1908—1910. I Planteskolen kultiveres specielt

større Allétræer til Brug for Kommunens Plantninger, og i Blomstergartneriet tiltrækkes de Blomsterplanter, som Kommunen anvender dels til Udplantning og dels til Udsmykning af Lokaler.

192. Kloakpumpestationen paa Kløvermarksvej.
193. Grafisk Fremstilling af Antallet af Vandklosetter pr. 1000 Indbyggere i København.
194. Forskellige Kloakprofiler anvendte i København.
195. Kort i 1 : 10 000 visende Kloaksystemerne i København.

De forskellige Afvandingssystemer, i hvilke Byen er delt, er paa Planen angiven med forskellig Farve og nummererede med Tallene I—IX. Det vil ses, at der for Systemerne VI—IX vel er udarbejdet Projekter; men at disses Udførelse endnu ikke er paabegyndt, ligesom det vil ses, at der findes Arealer, til hvis rationelle Afvanding der endnu ikke er udarbejdet Projekter. Angaaende de enkelte Systemer skal bemærkes følgende:

System I. Fra Pumpebrøndene a, b og c og fra Mellemstationen A pumpes Vandet op i de afskærende Ledninger, der har Afløb til Hovedpumpestationen C, hvorfra Vandet udpumpes i Øresund.

System II og III. Afløbsvandet samles i Bassiner, der udtømmes, naar de er fyldte. Ved Siden af Bassinet i System III findes for en mindre Del af Oplandet en lille Pumpestation, der oppumper Afløbsvand i Bassinet.

System IV. Hovedledningen i dette System udmunder for Tiden i et aabent Vandløb. Af-

løbet maa senere føres til Kallebodstrand i lukket Ledning.

System V. Afløbsvandet passerer en Septic Tank, forinden det udledes i Kallebodstrand.

System VI. Afløbsvandet skal ved Pumpning løftes op i en Septic Tank og derfra udledes til Kallebodstrand.

System VII—IX. Afløbsvandet skal føres til Pumpestationen, hvor det skal løftes op i Bassiner, som, naar de er fulde, udtømmes i Øresund.

- 195a. Kloakværket ved Svanemølleviadukten: Fotografier af Værkets Samlebassin med Omrøringsapparater og af Omrøringsmekanismen.
- 195b. Kløvermarksvejens Kloakpumpestation: Fotografier af Maskinsal og Kedelrum.
- 195c. Ingerslevsgades Kloakpumpestation: Fotografier fra Maskinsal og Pumpebrønd.
- 195d. Skematisk Fremstilling af Virkemaaden af den ældre Bys Afvandingssystem.

Billedet viser skematisk Spildevandets Gang fra en Ejendom i den ældre By til Øresund og viser blandt andet de Foranstaltninger, som er truffet paa de Steder, hvor Spildevandet optages i de afskærende Ledninger. Vandet føres gennem en Støbejernstud ind i »Regulator-kammeret« og derfra til den afskærende Ledning. Regulatorens Svømmer er anbragt i et Bassin, som ved et Rør er i Forbindelse med den afskærende Ledning, saa at Vandspejlet i denne Ledning og i Svømmerbassinet altid staar i samme Højde. Apparatet er da indstilleligt saaledes, at Indløbet til Regulator-kammeret lukkes, naar

Vandspejlet i den afskærende Ledning har naaet sin største beregnede Højde.

Gennem den afskærende Ledning føres Spildevandet til Pumpestationens Pumpebrønd og pumpes derfra gennem Trykledningen ud i Øresund.

Naar Vandmængden i Kloaken stiger, løber en Del af Vandet over den viste Overfaldskant, der er anbragt i en saadan Højde, at Vandet først løber over Overfaldskanten, naar Spildevandet under Regnvejr er opspædt saa meget som forudsat ved Beregning af den afskærende Ledning, eller naar Regulatoren lukker for Tilløbet til denne. Det af Regnvand opspædte Spildevand løber gennem Hjælpeledningen til Havnen, Øresund eller Kallebodstrand.

For at forhindre Søvandet i under Højvande at løbe over den ret lavt beliggende Overfaldskant og gennem den afskærende Ledning til Pumpestationen er der i Hjælpeledningen anbragt Højvandsporte.

196. Vandafledningen fra en Ejendom i København.
197. Tilførslen til Københavns Grønttorv 1903—12.
198. Antal Indbyggere pr. Politibetjent i København og forskellige andre Byer.

RUM XXIII OG XXIV.

SPORVEJENE

199. Kort 1 : 10 000 med Sporvejslinierne i København og Frederiksberg 1914.

- 200-201a. Fotografier visende Sporvejenes Udvikling.
 202. Sporvejsskinneprofiler, der til forskellige Tider er anvendt i København 1863—1913.
 203. Antal Sporvognsture pr. Indvaaner 1863—1913.
 204. Antal Ulykkestilfælde ved Københavns Sporveje i aarligt Gennemsnit 1908—1913.
 205. Banelængden af Københavns Sporveje 1863-1913.

BELYSNINGSVÆSENET

- 206-207c. Valby Gasværk.
 208. Østre Gasværk.
 209. Vestre Gasværk.
 210-210a. Belysningsvæsenets Administrationsbygning.
 211. Fremstilling af det aarlige Gasforbrug 1858—1913.
 212. Fremstilling af Antallet af Gasmaalere (Lysgasmaalere, Kogegasmaalere og Automatmaalere) i Tidsrummet 1858—1913.
 213. Fremstilling af Gasforbruget pr. Time i et Sommerdøgn og et Vinterdøgn 1864, 1905 og 1913.
 214-216. Gothersgade Elektricitetsværk.
 217. Vestre Elektricitetsværk.
 218-220. Østre Elektricitetsværk.
 221. Fotografier fra Elektricitetsværkerne.
 222. Fotografier af Elektricitetsværkernes Gadetransformatorer og Overspændingsanlæg.
 223. Jævnstrøms-Kabelkasse til Forbindelse og Sikring af Gadeledningerne.
 224. Belysningen i en Københavnsk Gade.
 225. Fremstilling af Elektricitetsværkernes Udvikling 1893—1913.
 226. Fremstilling af Antallet af Elektricitetsmaalere i Forbindelse med Københavns kommunale Elektricitetsværker i Tidsrummet fra deres Oprettelse 1892 til 1913.

227. Fremstilling af Antallet K. W. T. solgt fra de kommunale Elektricitetsværker igennem Aarene dels til Belysning, dels til Sporveje og dels til andre Motorer.
  228. Fremstilling af Ledningsnettets samlede Længde i Kilometer igennem Aarene og for Fødeledninger, Forsyningsledninger og Højspændingsledninger hver for sig.
  229. Fremstilling af de tilsluttede Installationers samlede Størrelse i K. W. og for Lysinstallationer, Sporveje og andre Motorinstallationer hver for sig.
  230. Fremstilling af Antallet af Stikledninger tagne fra de kommunale Elektricitetsværkers Ledningsnet igennem Aarene 1891—1913 incl.
-

